

СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї

Степико В.П.
Хоменко Н.В.
Черній Л.В.

Навчально-методичний посібник для
студентів та викладачів

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

Кафедра соціології та публічних комунікацій

**СТЕПИКО Валентина Порфиріївна
ХОМЕНКО Наталія Володимирівна
ЧЕРНІЙ Людмила Віталіївна**

СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї

*Навчально-методичний посібник
для студентів та викладачів*

З ДИСЦИПЛІНИ СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність: 054 Соціологія
Освітньо-професійний рівень: бакалавр

**Київ
Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова
2023**

УДК 316.36 (075.8)
С 79

*Рекомендовано вченою радою соціально-правового факультету
(протокол № 2 від 14 лютого 2023 року)*

Рецензенти:

- К. О. Чернова*, доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та публічних комунікацій УДУ імені Михайла Драгоманова;
- В. Г. Королько*, доктор філософських наук, професор, професор кафедри зв'язків з громадськістю Національного університету «Києво-Могилянська Академія», заслужений діяч науки і техніки України.

Степико В. П., Хоменко Н. В., Черній Л. В.

С 79 Соціологія сім'ї: навчально-методичний посібник / В. П. Степико, Н. В. Хоменко, Л. В. Черній. – Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. – 197 с.

Навчально-методичний посібник пропонує тематичний матеріал з дисципліни «Соціологія сім'ї». У комплексі подано погодинний розподіл матеріалу і його організацію в межах двох модулів. Надано зміст дисципліни за модулями. Розроблені плани семінарських занять, рекомендовані питання для самоконтролю та завдання для самостійної роботи. Запропоновано опорний конспект лекцій, що є основою викладання дисципліни. Розроблені запитання і тестові завдання до модульних контролів та на екзамен. Навчально-методичний посібник розрахований на студентів, що вивчають дисципліну «Соціологія сім'ї» та викладачів, які забезпечують її читання.

УДК 316.36 (075.8)

© Степико В. П., Хоменко Н. В., Черній Л. В., 2023
© Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023

Зміст

1. Пояснювальна записка.....	4
2. Контроль знань і розподіл балів.....	6
3. Тематичний план дисципліни.....	8
4. Зміст навчальної дисципліни за модулями і темами	11
5. Модульні контрольні роботи.....	27
6. Опорний конспект лекцій	31
7. Запитання на екзамен і тестові завдання	185
8. Список рекомендованої літератури	192

1. Пояснювальна записка

Програма нормативної навчальної дисципліни «Соціологія сім'ї» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки фахівців освітнього рівня бакалавр, галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 054 Соціологія. Навчальна дисципліна «Соціологія сім'ї» викладається протягом одного семестру в обсязі 5 кредитів ECTS. Загальна кількість годин, на яку вона розрахована, становить 150 годин. З них лекційних – 32 годин, семінарських – 36 годин, а також 82 години відведено на самостійну роботу студентів денної форми навчання. Для студентів заочної форми навчання заплановано: лекційних годин – 8, семінарських – 6 годин, на самостійну роботу – 136 годин.

Об'єктом «Соціології сім'ї» є шлюб та сім'я.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є закономірності, загальні тенденції та соціальні відносини, що виникають між сім'єю і суспільством, а також всередині сім'ї в процесі її становлення, функціонування і розвитку.

Метою викладання навчальної дисципліни «Соціологія сім'ї» є отримання студентами фундаментальних знань про засади шлюбу, сім'ю як соціальний інститут та малу соціальну групу, формування цілісного, системного погляду на сім'ю та ті явища і процеси, які в ній відбуваються на сучасному етапі розвитку суспільства.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Соціологія сім'ї» є озброєння студентів-соціологів здобутками соціологічної науки, які б сприяли їх професійному становленню, а також самоактуалізації та самореалізації як майбутніх фахівців.

В результаті вивчення дисципліни студенти повинні *знати*:

- об'єкт та предмет соціології сім'ї;
- категоріальний апарат соціології сім'ї;
- стан та загальні тенденції розвитку й функціонування сім'ї як соціального інституту та малої соціальної групи;

а також *вміти*:

– здійснювати системний аналіз соціальних процесів та явищ, які визначають зміст шлюбно-сімейних відносин, знаходити та використовувати інформацію з різних джерел згідно з задачею дослідження, формувати цю інформацію критично в обґрунтовані розповіді та тексти;

– використовувати науковий апарат для пояснення загальних тенденцій шлюбно-сімейних відносин, володіти базовими загальними знаннями з проблем шлюбу та сім'ї і використовувати наукову термінологію при поясненні соціальних процесів та явищ;

– неупереджено оцінювати ті зміни, що відбуваються у таких інститутах як шлюб та сім'я; застосовувати методи соціологічного дослідження в процесі осягнення змісту та загальних тенденцій функціонування сучасної сім'ї; розробляти програму та проводити соціологічне дослідження. Застосовувати теоретичні знання на практиці. Використовувати соціологічну інформацію та інформаційно-пошукові навички для формування соціологічного мислення. Бути обізнаними та обговорювати поточний стан соціологічних досліджень з проблем шлюбу та сім'ї.

Навчальна дисципліна «Соціологія сім'ї» має широкі міждисциплінарні зв'язки з низкою галузей соціальних та поведінкових наук. Зокрема пов'язана з соціальною філософією, соціальною психологією, педагогікою, соціальною антропологією, етнологією, культурологією. Навчальна дисципліна «Соціологія сім'ї» посідає важливе місце в системі соціологічного знання, сприяє подальшому розвитку соціологічної теорії, вирішенню практичних проблем сучасних шлюбно-сімейних відносин.

2. Контроль знань і розподіл балів

Навчальна дисципліна «Соціологія сім'ї» оцінюється за модульно-рейтинговою системою. Контроль знань студентів здійснюється за результатами вивчення двох модулів. Протягом навчального семестру враховується присутність студентів на лекційних заняттях, їх робота на семінарських заняттях, а також написання ними двох письмових модульних контрольних робіт. Модульні контрольні роботи проводяться на семінарському занятті. Підсумковий контроль знань проводиться у формі екзамену. Кількість балів з тих чи інших видів занять, яку студент може набрати протягом семестру, зображено у таблиці «Розрахунок балів за видами поточного контролю протягом семестру».

Розрахунок балів за видами поточного контролю протягом семестру

	Максимальний бал за вид роботи	Кількість занять	Всього можна набрати балів
Модуль 1			
Присутність на лекційному занятті	0,5	16	8
Усна відповідь на семінарському занятті	2	16	32
Модульна контрольна робота 1	10	1	10
Всього балів за Модуль 1	50		
Модуль 2			
Присутність на лекційному занятті	0,5	16	8
Усна відповідь на семінарському занятті	2	16	32
Модульна контрольна робота	10	1	10
Всього балів за Модуль 2	50		
Всього балів за семестр	100		

Максимальна кількість балів, яку може набрати студент протягом навчального семестру, становить 100 балів. Підсумковий бал розраховується як середнє арифметичне двох вищезазначених

балів. Фінальний підсумковий бал переводиться в оцінку системи оцінювання ECTS як показано у таблиці «Порядок переведення рейтингових показників у оцінки ECTS».

Порядок переведення рейтингових показників у оцінки ECTS

<i>Підсумковий рейтинговий бал</i>	<i>Підсумкова оцінка за шкалою ECTS</i>	<i>Оцінка за національною шкалою для екзамену</i>
90 – 100	A	відмінно
80-89	B	добре
70-79	C	
65-69	D	задовільно
60-64	E	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання екзамену
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

3. Тематичний план дисципліни

№ з/п	Назви модулів і тем	Кількість годин (денна форма навчання)					Кількість годин (заочна (вечірня) форма навчання)				
		Аудиторні	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні	СРС	Аудиторії	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні	СРС
	Змістовий модуль 1. Соціологія сім'ї як галузь соціологічного знання										
	<i>Тема 1.</i> Шлюб і сім'я як об'єкт соціологічного дослідження.	4	2	2		4	4	2	2		10
	<i>Тема 2.</i> Виникнення і розвиток соціології сім'ї	2	2			6	2	2			10
	<i>Тема 3.</i> Шлюбна поведінка та її детермінанти в сучасному суспільстві	4	2	2		6					10
	<i>Тема 4.</i> Міжособистісні відносини у сім'ї	4	2	2		6					10
	<i>Тема 5.</i> Інститут батьківства	4	2	2		6					10
	<i>Тема 6.</i> Сімейне виховання	4	2	2		6					10

№ з/п	Назви модулів і тем	Кількість годин (денна форма навчання)					Кількість годин (заочна (вечірня) форма навчання)				
		Аудиторні	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні	СРС	Аудиторії	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні	СРС
	Тема 7. Сімейні конфлікти та практики їх розв'язання	4	2	2		6					5
	Тема 8. Розлучення в сучасних шлюбно-сімейних практиках	4	2	2		6					5
	Модульна контрольна робота 1	2		2				2			
	Всього за Модуль 1	36	18	18		42	8	4	4		80
	Змістовий модуль 2. Стан і тенденції функціонування сучасної сім'ї в Україні										
	Тема 9. Сучасна сім'я в Україні	8	4	4		7	2	2			10
	Тема 11. Молода сім'я: готовність до сімейного життя	8	4	4		7					10
	Тема 12. Сексуальна поведінка: особливості та чинники регулювання	6	4	2		7					10

№ з/п	Назви модулів і тем	Кількість годин (денна форма навчання)					Кількість годин (заочна (вечірня) форма навчання)				
		Аудиторні	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні	СРС	Аудиторії	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні	СРС
	<i>Тема 13.</i> Конкретні соціологічні дослідження шлюбу та сім'ї	8	2	6		7	4	2	1		26
	Модульна контрольна робота 2	2		2					1		
	Всього за Модуль 2	32	14	18		40	6	4	2		56
	Всього з курсу	68	32	36		82	14	8	6		136
Форма підсумкового контролю – екзамен											

4. Зміст навчальної дисципліни за модулями і темами

Модуль 1. Соціологія сім'ї як галузь соціологічного знання

Лекція 1. Шлюб і сім'я як об'єкт соціологічного дослідження

Соціологія сім'ї як спеціальна соціологічна теорія. Об'єкт та предмет соціології сім'ї. Зміст понять «шлюб» та «сім'я». Типи партнерства у шлюбі та форми шлюбу. Сім'я як соціальний інститут та мала соціальна група. Умови життя сім'ї. Способи життя сім'ї. Етапи життєвого циклу сім'ї. Функції сім'ї.

Семінарське заняття 1. Шлюб і сім'я як об'єкт соціологічного дослідження

1. Шлюб і сім'я: базові поняття соціології сім'ї.
2. Етапи життєвого циклу сім'ї та умови життя.
3. Функції сім'ї.

Питання для самоконтролю:

1. Як визначаються в соціології поняття «сім'я» і «шлюб»?
2. Що вивчає соціологія сім'ї?
3. Які функції виконує сім'я? Яких змін вони зазнали в останні часи?
4. Яка сім'я є дисфункціональною?
5. Дайте характеристику сім'ї як соціальному інституту та малої соціальної групи.
6. Назвіть основні проблеми, що є предметом досліджень соціології сім'ї.
7. Охарактеризуйте основні категорії, які використовуються в соціології сім'ї.
8. За якими критеріями відбувається класифікація сім'ї?

Завдання для самостійної роботи:

1. Визначте місце та роль «Соціології сім'ї» в структурі соціологічного знання.
2. Назвіть соціальні та індивідуальні функції сім'ї.

Література:

1. Аксьонова С. Вік материнства у контексті цінності часу. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 2 (44). С. 56-73.

2. Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. К. : КНЕУ, 2002. 472 с.
3. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї: підручник. К. : Знання, 2013. 223 с.
4. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії : навч. посіб. К. : МАУП, 2004. 464 с.
5. Ляшенко Н., Семке Н. Соціологія сім'ї: Конспект лекцій [Електронний ресурс]. URL : http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/39139/1/Book_2018_Liashenko_Sotsiolohiia_simi_Ch_1.pdf
6. Танчин І. Соціологія : навч. посіб. К. : Знання, 2007. 357 с.
7. Тоффлер Е. Третя хвиля. К. : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
8. Франкел Борис. Постіндустріальні утопісти. К. : Ніка-Центр, 2005. 304 с.
9. Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій [Електронний ресурс]. URL : https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/482997/mod_resource/content/1/

Лекція 2. Виникнення і розвиток соціології сім'ї.

Основні етапи становлення соціології. Концептуальні підходи до вивчення сім'ї в соціологічній думці. Становлення соціології сім'ї в Україні.

Семінарське заняття 2. Виникнення і розвиток соціології сім'ї.

1. Основні етапи становлення соціології сім'ї.
2. Концептуальні підходи до вивчення сім'ї в соціологічній думці.
3. Становлення соціології сім'ї в Україні.

Питання для самоконтролю:

1. Які Вам відомі основні підходи до вивчення сім'ї у соціології?
2. Хто з соціологів виокремив і дослідив особливості патріархальної, нестабільної та коріневої сімей?
3. Хто з соціологів виокремлював в сім'ї два типи лідерства: інструментальне та емоційне?
4. Хто з українських вчених досліджує шлюбно-сімейні відносини?
5. Хто з українських соціологів виокремив різновиди альтернативного шлюбу (відкритий, гостьовий, консенсусний)?
6. Що таке фемінізм? Які існують напрями та течії фемінізму?
7. В чому полягає особливість феміністських уявлень про місце та роль жінки в суспільстві?

Завдання для самостійної роботи

1. Фемінізм як суспільний рух.
2. Розмаїття ідейних течій фемінізму.

Література:

1. Глазунов С. Соціологія сім'ї : навч. посіб. Дніпропетровськ : РВВ ДДУ, 2000. 140 с.
2. Кісь О. Подружні стосунки в українській селянській родині кінця ХІХ – початку ХХ століття // Українські жінки у горнилі модернізації / під заг. ред. Оксани Кісь. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 303 с.
3. Лаврінченко Н. Соціологія сім'ї // Соціологія : короткий енциклопедичний словник / уклад. В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. / під заг. ред. В. І. Воловича. К. : УЦДК, 1998. С. 572.
4. Лаврінченко Н. Інститут сім'ї в Україні: напрями трансформації. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Київ, 2015. Випуск 2 (16). С. 463-472.
5. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї: підручник. К. : Знання, 2013. 223 с.
6. Марценюк Т. Чому не варто боятися фемінізму. К. : Видавничий Дім «Комора», 2018. 328 с.
7. Слюсар Л. Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність [Електронний ресурс]. URL : <https://www.idss.org.ua/arhiv/>
8. Соціологічна думка України : навч. посіб. / М. Захарченко, В. Бурлачук, М. Молчанов та ін. К. : Заповіт, 1996. 424 с.
9. Соціологічна енциклопедія / укладач В. Городяненко. К. : Академвидав, 2008. 456 с.
10. Стрельник О. Турбота як робота: материнство у фокусі соціології. Київ : Критика, 2017 р. С. 288.
11. Черниш Н. Соціологія : курс лекцій [Електронний ресурс]. URL : https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/482997/mod_resource/content/1/

Лекція 3. Шлюбна поведінка та її детермінанти в сучасному суспільстві

Поняття шлюбної поведінки. Типи партнерства у шлюбі та форми шлюбу. Сучасні тенденції в шлюбній поведінці. Шлюбний вибір як конкретно-історичний процес. Чинники шлюбного вибору. Теорії шлюбного вибору. Шлюбний контракт та практика його застосування.

Семінарське заняття 3. Шлюбна поведінка та її детермінанти

1. Шлюбна поведінка: фактори її регулювання.
2. Теорії шлюбного вибору.
3. Альтернативні шлюбні практики.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте основні чинники, що впливають на вибір шлюбного партнера.
2. Поясніть, чим визначається шлюбний вибір в сучасному суспільстві?
3. Як Ви ставитесь до шлюбного контракту?
4. Визначте та обґрунтуйте найважливіші складові соціальної, культурної та психологічної гомогамії при виборі шлюбного партнера.
5. Поясніть, яку роль відіграють почуття при виборі шлюбного партнера?
6. Як співвідносяться кохання та закоханість?
7. Яким формам знайомства Ви надаєте перевагу?

Завдання для самостійної роботи:

1. Зазначте основні мотиви шлюбної поведінки сучасної людини.
2. Національні особливості шлюбної поведінки.

Література:

1. Брюкнер П. Парадокси любові: есей. Л. : Грані-Т, 2012. С. 344.
2. Глазунов С. Соціологія сім'ї : навч. посіб. Дніпропетровськ : РВВ ДДУ, 2000. 140 с.
3. Лавриненко Н. Інститут сім'ї в Україні: напрями трансформації. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Випуск 2 (16). Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. С. 463-472.
4. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї: підручник. К. : Знання, 2013. 223 с.
5. Норвуд Р. Жінки, які кохають до нестями. Харків : Віват, 2017. 320 с.
6. Слюсар Л. Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність [Електронний ресурс]. URL : <https://www.idss.org.ua/arhiv/>
7. Фромм Е. Мистецтво любові. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2017. 192 с.

Тема 4. Міжособистісні відносини у сім'ї.

Лекція 4. Міжособистісні відносини у сім'ї.

Міжособистісні відносини у сім'ї. Гендерний контекст відносин сучасної української сім'ї. Гендерні стереотипи та їх вплив на відносини у сім'ї. Трансформація гендерних стереотипів у сучасних шлюбно-сімейних відносинах.

Семінарське заняття 4. Міжособистісні відносини у сім'ї

1. Типи відносин у сім'ї.
2. Гендерні стереотипи та їх вплив на відносини у сім'ї.
3. Зміст та особливості партнерських практик.

Питання для самоконтролю:

1. Якому типу відносин у сім'ї Ви надаєте перевагу?
2. Розкрийте зміст понять «гендер», «стать», «гендерні стереотипи».
3. Назвіть основні групи гендерних стереотипів.
4. Чим можна пояснити наявність гендерних стереотипів в суспільстві?
5. Вкажіть загальні тенденції поширення партнерських практик в українській сім'ї
6. Що Вам відомо про подолання гендерних стереотипів з досвіду інших країн?
7. Як Ви оцінюєте досвід партнерських стосунків українців?

Завдання для самостійної роботи:

1. Поясніть зміст понять «гендерна коректність» та «сексизм».
2. Як Ви розумієте зміст поняття «гендерна рівність»?

Література:

1. Богдан О. Що варто знати про соціологію та соціальні дослідження? Посібник-довідник для громадських активістів та всіх зацікавлених. К. : Дух і Літера, 2015. С. 193-224.
2. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. К. : Центр Разумкова, Видавництво «Заповіт», 2016. [Електронний ресурс]. URL : <http://razumkov.org.ua/images/broshura/Gender-FINAL-S.pdf>
3. Грей Дж. За межами Марса та Венери. Магія стосунків у бурхливому сьогоденні. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 351 с.

4. Лавриненко Н. Гендерные отношения в украинской семье. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2010. № 1. С. 138-162.
5. Лавриненко Н. Причины збереження неоконсервативної гендерної ідеології в Україні. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Київ, 2018. Випуск 6 (20). С. 379-386.
6. Марценюк Т. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи та кращі практики. К. : Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД), 2015. 45 с.
7. Марценюк Т. Чому не варто боятися фемінізму? К. : ТОВ Видавничий Дім «Комора», 2018. 325 с.
8. Оксамитна С. Гендерні ролі та стереотипи // *Основи теорії гендеру : навчальний посібник / С. Оксамитна*. К. : «К.І.С», 2004. С. 157-181.
9. Слотен Анна-Марі. Між двох вогнів. Чому ми досі обираємо між роботою та сім'єю. К. : Наш формат, 2018. 280 с.

Тема 5. Інститут батьківства

Лекція 5. Інститут батьківства

Батьківство як соціальний інститут. Неформальні та формальні правила батьківства. Історичні форми ставлення батьків до дітей. Типи материнства та батьківства. Чайлдфрі як соціальна практика небатьківства.

Семінарське заняття 5. Інститут батьківства

Батьківство та історичні форми ставлення до дітей.

Материнство та батьківство: соціальні практики.

Чайлдфрі – як соціальна практика небатьківства.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняттю «батьківство».
2. Вкажіть формальні та неформальні норми і правила батьківства.
3. Як формальні норми та правила батьківства змінювалися з розвитком людства?
4. В яких аспектах досліджується материнство?
5. Які типи батька Ви знаєте?
6. Вкажіть соціально-демографічні характеристики сучасного материнства.
7. Назвіть причини існування практики чайлдфрі.

Завдання для самостійної роботи:

1. Еволюція поглядів на батьківство.
2. Підліткове материнство: причини та ризики.

Література

1. Аксьонова С. Вік материнства у контексті цінності часу. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 2 (44). С. 56-73.
2. Головаха Є., Дембіцький С., Макеєв С. Вступ. Соціологія надзвичайності. Вступ. Соціологія надзвичайності // Українське суспільство в умовах війни. 2022. : колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 15-24.
3. Курило І. Емансипаційні цінності та дітородна поведінка в контексті демографічної модернізації (на матеріалах останньої хвилі Світового дослідження цінностей (2017-2020)). *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 2 (44). С. 37-55.
4. Стрельник О. Турбота як робота: материнство у фокусі соціології : монографія. Київ : Критика, 2017. 288 с.
5. Дашенкова Н., Коробкіна Т. Трансформація феномену батьківства в сучасному суспільстві [Електронний ресурс]. URL : http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/3263/1/Dashenkova_Transformatsiia%20fenomenu_2012.pdf
6. Слюсар Л. Батьківство у системі відносин інституту сім'ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2 (27). С. 26-38.
7. Роль жінок в українському суспільстві [Електронний ресурс]. URL : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/rol_zhenschin_v_ukrainskom_obschestve.html
8. Чапай А. Тато в декреті. Харків : Vivat, 2016. 160 с.

Тема 6. Сімейне виховання

Лекція 6. Сімейне виховання

Зміст поняття «сімейне виховання». Складові компоненти сімейного виховання. Фактори виховання дітей у сім'ї. Майстерне виховання та його засади. Сімейне виховання та тілесне покарання. Демократичні засади виховання. Типи сучасного спілкування дітей і батьків. Соціальні перешкоди в здійсненні виховного потенціалу української сім'ї.

Семінарське заняття 6. Сімейне виховання

1. Зміст сімейного виховання, основні компоненти та фактори.
2. Засади сімейного виховання.
3. Соціальні перешкоди в здійсненні виховного потенціалу української сім'ї.

Питання для самоконтролю:

1. Зазначте мету сімейного виховання.
2. Вкажіть основні компоненти та фактори сімейного виховання.
3. Назвіть основні принципи «майстерного виховання».
4. Чи слід розглядати сімейне виховання як мистецтво?
5. Чи потрібні батькам фахові знання з проблем виховання?
6. Як Ви ставитеся до тілесного покарання дитини?
7. Якому типу спілкування батьків з дітьми Ви надаєте перевагу?

Завдання для самостійної роботи:

1. Закордонний та вітчизняний досвід: з якого віку можна залишати дітей самих удома?
2. Виховання дітей у сім'ї: об'єктивні та суб'єктивні чинники.

Література:

1. Бородчук Н., Черенько Л. та ін. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні [Електронний ресурс]. URL : <https://www.idss.org.ua/arhiv/FINAL-poverty-report-UA-web.pdf>
2. Вінтергофф М. Чому наші діти стають тиранами, або Загублене дитинство. К. : Темпора, 2011. 180 с.
3. Воднік В. Виховний потенціал сім'ї та шляхи його підвищення в умовах побудови громадянського суспільства в Україні. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2017. № 4 (35). С. 157–166. [Електронний ресурс]. URL : <https://doi.org/10.21564/2075-7190.35.119653>
4. Курило І. Емансипаційні цінності та дітородна поведінка в контексті демографічної модернізації (на матеріалах останньої хвилі Світового дослідження цінностей (2017-2020)). *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 2 (44). С. 37-55.
5. Левченко К. Тілесні покарання дітей: ефективний засіб виховання чи порушення прав дитини [Електронний ресурс]. URL : http://old.la-strada.org.ua/ucp_mod_news_list_show_79.html
6. Райшер Е. Супербатьки. К. : Видавнича група КМ-БУКС, 2020. 208 с.

-
7. Слюсар Л. Батьківство у системі відносин інституту сім'ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2 (27). С. 26-38.

Тема 7. Сімейні конфлікти та практики їх розв'язання

Лекція 7. Сімейні конфлікти та практики їх розв'язання

Зміст поняття «сімейний конфлікт». Роль конфліктів в сімейному житті. Фактори сімейних конфліктів. Класифікація сімейних конфліктів. Особливості виникнення та розвитку сімейних конфліктів. Умови стабільності подружніх відносин. Стратегії розв'язання сімейних конфліктів.

Семінарське заняття 7. Сімейні конфлікти та практики їх розв'язання

1. Сімейні конфлікти: визначення та причини.
2. Класифікація сімейних конфліктів.
3. Стилi поведінки в конфлікті.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняття «сімейні конфлікти».
2. Класифікація сімейних конфліктів за суб'єктами конфлікту.
3. Класифікація сімейних конфліктів за джерелом конфлікту.
4. Класифікація сімейних конфліктів за поведінкою подружжя у конфлікті.
5. Назвіть основні фази конфлікту.
6. Які стилі поведінки індивіда в конфлікті Вам відомі?
7. Якому стилю поведінки в конфлікті Ви надаєте перевагу?

Завдання для самостійної роботи:

1. Зазначте умови стабільності подружніх відносин.
2. Вкажіть основні чинники сімейних конфліктів.

Література:

1. Гуменюк Л. Соціальна конфліктологія : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. С. 153-164.
2. Захарченко В. Подружні конфлікти та стратегії їх розв'язання в молодих сім'ях. *Український соціум*. 2004. № 3 (5). С. 44-51.

3. Парфанович А. Характеристики видів насильства у стосунках молодії сім'ї. *SocialWork&Education*. 2017. № 1 (4). С. 22-32.
4. Портницька Н., Долінчук І. Способи вирішення конфліктів як чинник побудови подружніх стосунків: актуальні тенденції. *Наука і освіта*. 2016. № 5. С. 233-238.
5. Чепмен Г., Ворен Ш. Збудуй міцну сім'ю. Покрокова інструкція. К. : Форс Україна, 2020. 256 с.

Тема 8. Розлучення в сучасних шлюбно-сімейних практиках

Лекція 8. Розлучення в сучасних шлюбно-сімейних практиках

Розлучення в Україні: історія та сучасність. Розлучення в сучасній практиці шлюбно-сімейних відносин. Причини та наслідки розлучень. Сімейна криза: зміст, стадії та шляхи подолання. Мінімізація наслідків розлучень.

Семінарське заняття 8. Розлучення в сучасних шлюбно-сімейних практиках

1. Розлучення як об'єкт соціологічного дослідження.
2. Причини та наслідки розлучень.
3. Сімейна криза, симптоми, стадії та шляхи подолання.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняття «розлучення».
2. Ваше ставлення до феномену розлучення.
3. Вкажіть найбільш поширені чинники розлучень.
4. Якими є наслідки розлучень?
5. Назвіть основні стадії сімейної кризи.
6. Які Ви можете виокремити національні особливості стосовно ситуації з розлучень?
7. Які, на Вашу думку, ефективні засоби можна використати, запобігти розлученню?

Завдання для самостійної роботи:

1. Чому пік розлучень припадає на перші роки подружнього життя?
2. Як Ви ставитесь до шлюбного контракту?

Література:

1. Гіденс Е. Нестримний світ як глобалізація перетворює наше життя. Київ : Альтерпрес, 2004. 100 с.
2. Кожен другий шлюб в Україні розпадається через непорозуміння і алкоголізм [Електронний ресурс]. URL : [http:// nbnews.com.ua/ua/tema/98031/](http://nbnews.com.ua/ua/tema/98031/)
3. Кризи сімейних відносин чи кризи по-сімейному [Електронний ресурс]. URL : <http://megasite.in.ua/9267-krizi-simtjnih-vidnosin-chi-krizi-po-simejnomu.html>
4. Кризи сімейного життя – як їх подолати [Електронний ресурс]. URL : <http://superova.com/2011/02/kryzy-simejnoho-zhyttya-yak-jih-podolaty/>
5. Рудинеско Е. Розладнасім'я. Київ : Ніка-Центр, 2004. 232 с.
6. Слюсар Л. Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність [Електронний ресурс]. URL : <https://www.idss.org.ua/arhiv/>
7. Хамітов Н. Плідні та неплодні моделі сучасної сім'ї: досвід андроген-аналізу // Ситуація родини в сучасному суспільстві – досвід Центрально-Східної Європи / наук. ред. Ю. Горбанюк. Люблін, 2007. С. 24-29.

Модуль 2. Стан та тенденції функціонування сучасної сім'ї в Україні

Тема 9. Сучасна сім'я в Україні

Лекція 9. Сучасна сім'я в Україні

Основні зміни в сучасних шлюбно-сімейних відносинах. Загальні тенденції становлення та функціонування сучасної сім'ї. Фактори цінності сімейного життя для українців. Шлюбна поведінка українців та її зміна в контексті загальноєвропейських тенденцій. Стратегії шлюбної поведінки українців. Основні зміни в поглядах на шлюб. Шлюбно-сімейна поведінка українців в умовах російського вторгнення.

Семінарське заняття 9. Сучасна сім'я в Україні

1. Загальні тенденції формування та функціонування сучасної сім'ї.
2. Стратегії шлюбної поведінки українців.
3. Українська сім'ї в умовах сучасних ризиків.

Питання для самоконтролю:

1. Зазначте нові тенденції в формуванні сім'ї.
2. Які фактори впливають на високій рівень поширення сімейних цінностей українців?
3. Які зміни відбуваються сьогодні в поглядах на шлюб?
4. Назвіть основні загальноєвропейські тенденції шлюбної поведінки.
5. Що для Вас є важливим мотивом вступу в шлюб?
6. Як Ви ставитесь до розлучень?
7. Як, на Вашу думку, міграційні процеси під час російського вторгнення в Україну вплинули на шлюбно-сімейні відносини українців?

Завдання для самостійної роботи:

1. Зазначте які радикальні зміни відбулись у сучасних шлюбно-сімейних стосунках.
2. Як російсько-українська війна позначилась на сімейному житті українців?

Література:

1. Лавриненко Н. Інститут сім'ї в Україні: напрями трансформації. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Випуск 2 (16). Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. С. 463-472.
2. Лавриненко Н. Трансформація форм сім'ї в сучасній Україні. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Випуск 7 (21). Київ : Інститут соціології НАН України, 2020. С. 239-251.
3. Лукашевич М., Шандор Ф. Соціологія сім'ї : підручник. К. : Знання, 2013. 223 с.
4. Слюсар Л. Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність [Електронний ресурс]. URL : <https://www.idss.org.ua/arhiv/>
5. Слюсар Л. Нужен ли брак современным украинцам [Електронний ресурс]. URL : <https://nv.ua/opinion/nuzhen-li-brak-sovremennym-ukraincam-57291.html>
6. Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій [Електронний ресурс]. URL : https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/482997/mod_resource/content/1/

Тема 10. Молода сім'я: готовність до сімейного життя

Лекція 10. Молода сім'я: готовність до сімейного життя

Поняття «молода сім'я». Основні характеристики та особливості молодої сім'ї. Готовність молоді до сімейного життя: поняття та основні компоненти. Студентська сім'я.

Стабільність шлюбу та тривалість існування сім'ї. Сімейна політика держави та її роль в підготовці молоді до сімейного життя. Ціннісні орієнтації молоді в ставленні до шлюбу та сім'ї. Дошлюбна підготовка молоді в навчальних закладах: вітчизняний та зарубіжний досвід.

Семінарське заняття 10. Молода сім'я: готовність до сімейного життя

1. Молода сім'я: поняття, основні характеристики та особливості.
2. Сімейні орієнтації української молоді.
3. Дошлюбна підготовка молоді в навчальних закладах.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняття «молода сім'я».
2. Назвіть основні характеристики та особливості молодої сім'ї.
3. Зазначте основні компоненти готовності особистості до шлюбного життя.
4. Студентська сім'я, її особливості та проблеми.
5. Зазначте особливості ціннісних орієнтацій молоді в їх ставленні до шлюбу та сім'ї.
6. Як Ви оцінюєте дошлюбну підготовку молоді в Україні?
7. Зазначте основні принципи державної сімейної політики згідно Концепції державної сімейної політики.

Завдання для самостійної роботи:

1. Трансформація шлюбно-сімейних орієнтацій української молоді.
2. Ставлення молоді до цивільного шлюбу.

Література:

1. Артюх О. Формування готовності молоді до подружнього життя як складова молодіжної роботи (анотаційні матеріали НДР) [Електронний ресурс]. URL : https://dismp.gov.ua/wp-content/uploads/Simejna_molodizhna_politika_-2-103-113.pdf
2. Головатий М. Соціологія молоді : курс лекцій. К. : МАУП, 2006. С. 140-148.
3. Захарченко В. Соціально-психологічні особливості готовності молоді до подружнього життя. *Український соціум*. 2004. № 1 (3). С. 14-23.
4. Лукашевич М., Шандор Ф. Соціологія сім'ї : підручник. К. : Знання, 2013. 223 с.

5. Омельченко Л. Подружній конфлікт у молодій сім'ї: метод. посіб. К.: Науковий світ, 2006. 49 с.
6. Чепмен Г., Ворен Ш. Збудуй міцну сім'ю. Покрокова інструкція. К.: Форс Україна, 2020. 256 с.

Тема 11. Сексуальна поведінка: особливості та чинники регулювання

Лекція 11. Сексуальна поведінка: особливості та чинники регулювання

Сексуальна поведінка. Сексуальна культура, її типи. Сексуальна революція та її наслідки. Основні типи ставлення батьків до питань статі. Сексуальне виховання. Сексуальна освіта. Стратегії сексуальної освіти: міжнародний та вітчизняний досвід.

Семінарське заняття 11. Сексуальна поведінка: особливості та чинники регулювання.

1. Поняття сексуальна поведінка та механізми її регулювання (національний контекст).
2. Сексуальна революція: особливості та наслідки.
3. Сексуальна освіта: основні стратегії та практики.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть основні тенденції сексуальної поведінки в сучасному світі.
2. Якому типу сексуальної культури Ви надаєте перевагу?
3. Розкрийте зміст статевого виховання.
4. Погляди українців на дошлюбне спілкування й дозвілля молоді.
5. Розкрийте зміст сексуальної освіти.
6. Вкажіть основні стратегії сексуальної освіти в Європі.
7. Як Ви оцінюєте рівень сексуальної освіти в Україні?

Завдання для самостійної роботи:

1. Основні практики ставлення батьків до питань статі.
2. Чи повинна бути сексуальна освіта у школі?

Література:

1. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців К.: Дуліби, 2013. 224 с.

2. Ігнатенко І. Чоловіче тіло у традиційній культурі українців. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 224 с.
3. Кон І. Сексуальна освіта – глобальне завдання XXI століття. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2009. № 1. С. 94-113.
4. Лещук Н. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч. посіб. / Н. Лещук, Ж. Савич, О. Голоцван, Я. Сивохоп. К., 2014. 136 с.
5. Сивохоп Я. Основні підходи щодо формування навичок здорового способу життя учнівської молоді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* / редкол. І. В. Козубовська (голова) та ін. – No 18. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2013. С. 102–104 (Педагогіка. Соціальна робота).
6. Танчер В. Соціологія інтимності в постмодерністському ракурсі // *Культура-суспільство-особистість : курс лекцій. Навчальний посібник*. К. : НАН України. Ін-т соціології НАН України. Вища школа / за ред. Л. Скокової, 2006. С. 127-151.
7. Для 44% мешканців України секс є важливою частиною життя – соціопитування КМІС [Електронний ресурс]. URL : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=144&page=1&t=8>
8. Що підлітки знають про секс [Електронний ресурс]. URL : <https://life.pravda.com.ua/society/2019/05/22/236974/>
9. Білоусенко О. Що таке сексуальна освіта й чи потрібна вона в українських школах [Електронний ресурс]. URL : <https://ms.detector.media/trendi/post/28359/2021-10-24-shcho-take-seksualna-osvita-y-chy-potribna-vona-v-ukrainskykh-shkolakh/>

Тема 12. Конкретні соціологічні дослідження проблем шлюбу та сім'ї.

Лекція 12. Соціологічне дослідження проблем шлюбу та сім'ї.

Методи збору соціологічної інформації з проблем шлюбу та сім'ї: опитування, аналіз документів, спостереження, соціометрія, сімейна соціограма, casestudy, онлайн-опитування, генеалогічні дослідження.

Семінарське заняття 12. Соціологічне дослідження проблем шлюбу та сім'ї.

1. Основні методи соціологічного дослідження шлюбу та сім'ї.
2. Аналіз наукових праць з проблем шлюбу та сім'ї.

3. Конкретні соціологічні дослідження з проблем з проблем шлюбу та сім'ї.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте основні методи соціологічного дослідження, які найчастіше використовуються при дослідженні проблем шлюбу та сім'ї.
2. Можливості методу спостереження в дослідженні сім'ї.
3. Переваги методу casestudy.
4. В чому полягають переваги генеалогічного методу дослідження сім'ї?
5. Соціометрія в дослідженні сім'ї.
6. Специфіка методу сімейної соціограми.
7. Які проблеми шлюбу та сім'ї найчастіше досліджують українські соціологи?

Завдання для самостійної роботи:

1. Розробити програму та анкету соціологічного дослідження з обраної проблеми.
2. Провести пілотажне дослідження.

Література:

1. Богдан О. Що варто знати про соціологію та соціальні дослідження? Посібник-довідник для громадських активістів та всіх зацікавлених. К. : Дух і Літера, 2015. 380 с.
2. Вакуленко С., Сокурянська Л. Повсякденність сучасної сім'ї: практики та ризику в умовах суспільства, що змінюється (кейс Харкова). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*, 2020, Випуск 45. С. 58-68.
3. Касянчук М. та ін. Українське суспільство та ЛГБТ напередодні великої війни: Національне дослідження ставлення населення України до лесбійок, геїв, бісексуальних і трансгендерних людей / М. Касянчук, В. Маліков, О. Рокицька, О. Трофименко, О. Шестаковський, С. Шермет (ІС НАНУ, ЦСЕП, ЕГЗП – Україна, ГО «Асоціація ЛГБТ «ЛІГА», Донбас – СоцПроект). Київ – Маріуполь Таллінн, 2022. 142 с.
4. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї: підручник. К. : Знання, 2013. 223 с.
5. Українське покоління Z: цінності та орієнтири. [Електронний ресурс]. URL : <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13874.pdf>
6. Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій [Електронний ресурс]. URL : https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/482997/mod_resource/content/1/

5. Модульні контрольні роботи

Запитання та приклади варіантів до модульної контрольної роботи № 1

1. Шлюб і сім'я: базові поняття соціології сім'ї.
2. Етапи життєвого циклу сім'ї та умови життя.
3. Функції сім'ї.
4. Основні етапи становлення соціології сім'ї.
5. Концептуальні підходи до вивчення сім'ї в соціологічній думці.
6. Становлення соціології сім'ї в Україні.
7. Шлюбна поведінка: фактори її регулювання.
8. Теорії шлюбного вибору.
9. Альтернативні шлюбні практики.
10. Типи відносин у сім'ї.
11. Гендерні стереотипи та їх вплив на відносини в сім'ї.
12. Зміст та особливості партнерських практик.
13. Батьківство та історичні форми ставлення до дітей.
14. Материнство та батьківство: соціальні практики.
15. Чайлдфрі – як соціальна практика небатьківства.
16. Зміст сімейного виховання, основні компоненти та фактори.
17. Засади сімейного виховання.
18. Соціальні перешкоди в здійсненні виховного потенціалу української сім'ї.
19. Сімейні конфлікти: визначення та причини.
20. Класифікація сімейних конфліктів.
21. Стилi поведінки в конфлікті.
22. Розлучення як об'єкт соціологічного дослідження.
23. Причини та наслідки розлучень.
24. Сімейна криза, симптоми, стадії та шляхи подолання.

Зразок до модульної контрольної роботи № 1

Варіант № 1

1. Базові поняття соціології сім'ї.

2. Гендерні стереотипи та їх вплив на відносини у сім'ї.
3. Тестові завдання:

Оберіть найбільш точне визначення дисципліни «Соціологія сім'ї»:

А) галузь соціології, що вивчає формування, розвиток та функціонування сім'ї, шлюбно-сімейних відносин у конкретних культурних та соціально-економічних умовах суспільства; Б) наука, яка вивчає інститут сім'ї, який здійснює відтворення населення і спадковість сімейних поколінь; В) галузь соціології, що досліджує сім'ю як малу соціальну групу; Г) галузь соціології, що досліджує стан та загальні тенденції розвитку сучасної сім'ї.

Функція сім'ї, яка полягає у забезпеченні біологічного відтворення суспільства і задоволенні потреби в дітях – це:
А) виховна функція; Б) сексуальна функція; В) репродуктивна функція; Г) рекреаційна функція.

Варіант № 2

1. Функції сім'ї.
2. Стилi поведінки в конфлікті.
3. Тестові завдання:

Що таке «шлюб»:

А) явище, що пов'язане з відтворенням поколінь, вихованням та інституалізацією людини; Б) історично обумовлена, санкціонована й регульована суспільством форма відносин між чоловіком і жінкою, що визначає їх права і обов'язки стосовно один одного та дітей; В) історично-конкретна система взаємин між чоловіками і жінками, між батьками і дітьми; Г) об'єднання людей на основі шлюбу або кровної спорідненості, усиновлені, пов'язаних спільністю побуту, взаємними відповідальністю, піклуванням і допомогою.

«Новий батько» – це чоловік, який: А) піклується про свою сім'ю як керівник; Б) не тільки бере на себе відповідальність за свою сім'ю, але ділить порівну з дружиною і домашні обов'язки та обов'язки по догляду за дітьми, їх розвитком і вихованням; В) який

активно включений в процес догляду за дітьми та їх вихованням, проте внесок такого батька в розвиток дітей менше, ніж внесок матерів; Г) забезпечує захист та матеріальне забезпечення.

Запитання та приклади варіантів до модульної контрольної роботи № 2

1. Загальні тенденції формування та функціонування сучасної сім'ї.
2. Радикальні зміни у шлюбно-сімейних стосунках.
3. Чинники високого рівня цінності сімейного способу життя українців.
4. Стратегії шлюбної поведінки українців.
5. Зміни в сценарії шлюбної поведінки українців.
6. Мотиви вступу у шлюб у доіндустріальному, індустріальному та постіндустріальному суспільствах.
7. Основні причини розлучень подружжя.
8. Українська сім'ї в умовах сучасних ризиків.
9. Молода сім'я: поняття, основні характеристики та особливості.
10. Специфіка життєдіяльності студентської сім'ї.
11. Сімейні орієнтації української молоді.
12. Основні компоненти готовності молоді до сімейного життя.
13. Дошлюбна підготовка молоді в навчальних закладах.
14. Основні принципи державної сімейної політики.
15. Поняття сексуальна поведінка та механізми її регулювання (національний контекст).
16. Сексуальна революція: особливості та наслідки.
17. Сексуальна освіта: основні стратегії та практики.
18. Основні методи соціологічного дослідження шлюбу та сім'ї.

Зразок до модульної контрольної роботи № 2

Варіант № 1

1. Радикальні зміни у шлюбно-сімейних стосунках.
2. Сімейні орієнтації української молоді.
3. Тестові завдання:

Легалізм як тип сексуальної культури: А) визнає, що сексуальна поведінка повинна визначатися конкретною ситуацією

та людина повинна керуватися тільки коханням, доброю волею;
Б) визнає сексуальні відносини з метою народження дітей на засадах легально визнаних шлюбних союзів; В) визнає, що єдиним підґрунтям сексуальних відносин є не моральні норми та сексуальний контекст, а виключно насолода, задоволення;
Г) базується на пріоритеті розуму та пов'язана з раціональним вибором стратегії сексуальної поведінки.

Яка тенденція домінує сьогодні при виборі кількості дітей в сім'ї:

А) багатодітність; Б) малодітність В) бездітність;
Г) одностітність.

Варіант № 2

1. Стратегії шлюбної поведінки українців.

2. Основні причини розлучень подружжя.

Тестові завдання:

Яка сім'я вирізняється: спільністю інтересів, планів щодо майбутньої професійної діяльності, схожістю моральних настанов, норм та цінностей і приналежністю до однієї соціальної групи: А) молода; Б) партнерська; В) студентська; Г) нуклеарна.

Найбільш поширений метод соціологічного дослідження сім'ї: А) фокус-група; Б) спостереження; В) опитування; Г) метод сімейної соціограми.

6. Опорний конспект лекцій

Тема 1. Шлюб і сім'я як об'єкти соціологічного дослідження

Лекція 1. Шлюб і сім'я як об'єкти соціологічного дослідження

Сім'я є головним осередком єднання індивіда та суспільства. У сім'ї відбувається відтворення людини, її соціалізація. З одного боку, сім'я виступає у якості феномену, який визначає певний соціальний порядок, за яким живуть люди в різних історичних умовах та країнах, а з другого – на стан та функціонування сім'ї впливають соціальні процеси, що відбуваються у суспільстві.

Соціологія сім'ї – це спеціальна галузь соціологічної науки, яка вивчає формування, розвиток і функціонування шлюбно-сімейних відносин, їх місце і роль відповідно до конкретних культурних і соціально-економічних умов суспільства.

Об'єктом соціології сім'ї виступає сім'я, яка досліджується у двох аспектах: як мала соціальна група, тобто як певна форма взаємодії між людьми і як соціальний інститут, що регулює процес відтворення людини.

Предметом соціології сім'ї є закономірності, загальні тенденції та специфічні соціальні відносини, що виникають між сім'єю і суспільством, а також всередині сім'ї в процесі її становлення, функціонування і розвитку.

У науковій літературі розрізняють поняття «шлюбу» і «сім'ї», що представляють два найважливіші об'єкти вивчення соціології сім'ї. Термін «шлюб» відтворює певні економічні, соціокультурні та правові умови, відповідно до яких встановлюються подружні й батьківські права та обов'язки людей, що беруть шлюб, їх відповідальність за майбутнє сім'ї. Таким чином, **шлюб** – історично обумовлена, санкціонована і регульована суспільством

форма стосунків між жінкою і чоловіком, що визначає їхні права і обов'язки стосовно одне одного і дітей.

Типи партнерства у шлюбі та форми шлюбу. Хоча способи утворення сім'ї у різних культурах дуже відрізняються, існують певні правила, які організовують вибір партнера, типи сімейних зв'язків, місце проживання і відносини влади у сім'ї.

Ендогамія і екзогамія. Усі суспільства обмежують коло, із якого можна вибирати собі шлюбного партнера. Тривалий час вибір шлюбного партнера регулювався двома типами матримоніальних норм: ендогамією і екзогамією.

Ендогамія – це правила, які дозволяють вибирати собі подружнього партнера всередині певних суспільних груп (клас, раса, каста, віросповідання, національність, плем'я та ін.).

Екзогамія – це правила, які забороняють укладення шлюбу всередині певної суспільної групи. Як правило, забороняється вступати у подружні зв'язки зі членами своєї родини.

В сільських районах Індії та Пакистану, наприклад прийнято одружуватися людям, що належать до однієї касты (ендогамія), але з різних сіл (екзогамія). Логіка ендогамії полягає в тому, що люди, які стоять на одній сходинці соціальної драбини забезпечать таке ж суспільне положення своїм дітям, завдяки чому будуть збережені традиційні соціальні форми. Що ж стосується екзогамії, то, вона, навпаки, створює альянс і сприяє взаємодії культур. Але, що важливо, запобігає інцесту.

За формами подружжя шлюби поділяють на моногамію і полігамію. *Моногамія* – подружжя, що складається із одного чоловіка й однієї жінки. Цю форму спостерігаємо в усіх суспільствах, навіть у тих, де паралельно практикують також інші форми подружніх зв'язків.

Полігамія – така форма подружжя, при якій у шлюб вступають більше ніж два партнери. Існує дві форми полігамії. Найпоширенішою є полігінія – шлюб, який об'єднує одного чоловіка та двох або більше жінок. Дуже рідкісною формою полігамного шлюбу є поліандрія, коли жінка стає дружиною декількох чоловіків. Такі форми шлюбу спостерігаються у деяких суспільствах Південної Індії і Тибету. Тут вважається нормальним,

коли жінка, виходячи заміж, автоматично стає дружиною усіх братів свого чоловіка. Поліандрія запобігає розподілу землі на ділянки, які є дуже маленькими для того, щоб вони могли прогодувати сім'ю, і розподіляє обов'язки селянської праці між багатьма чоловіками.

Сім'я як соціальний інститут і мала соціальна група

Сім'я в межах соціологічного дослідження розглядається як соціальний інститут і мала соціальна група.

Як **соціальний інститут** сім'я характеризується сукупністю соціальних норм, санкцій і зразків поведінки, що регулюють відтворення людини за допомогою відповідних організаційних форм, системи ролей і норм. Як зазначає Г. Дворецька, аналіз сім'ї як соціального інституту дає змогу з'ясувати типи сім'ї і шлюбу в різних культурах, їх зв'язок з іншими соціальними інститутами та системами, визначити функції сім'ї і з'ясувати, наскільки функціонування і спосіб її життя відповідає потребам суспільства.

При цьому вивчаються не конкретні сім'ї, а взірці сімейної поведінки, притаманні певним культурам та відповідним етапам розвитку суспільства, аналізуються основні ролі членів сім'ї, ефективність їх виконання, суспільні функції сім'ї, причини та наслідки недостатньої реалізації цих функцій за різних соціальних умов, соціальні механізми утворення та функціонування сім'ї, загальні тенденції можливих змін.

Сім'ю соціологи також розглядають як **малу соціальну групу**, яка є найдавнішою природною спільнотою людей, що перебувають у постійному спілкуванні та в особливих формах взаємодії між собою. Цей аспект дозволяє з'ясувати мотиви і причини шлюбу та розлучень, динаміку родинних відносин, характер стосунків між членами родини.

Сім'я як мала соціальна група, зазначають М. Лукашевич та Ф. Шандор, відрізняється від інших малих груп такими **типовими ознаками**:

- наявністю між подружжям особливого союзу, якому притаманне духовне єднання, глибокі довірчо-інтимні зв'язки;
- переважанням неформальних довірчих відносин між чоловіком і дружиною, між батьками і дітьми;

– особливим способом формування – на основі симпатій, кохання, духовної єдності (для утворення інших малих груп досить спільних інтересів).

Отже, сім'я – це об'єднання людей на основі шлюбу або кровної спорідненості, усиновлені, пов'язаних спільністю побуту, взаємними відповідальністю, піклуванням і допомогою.

Типи сім'ї. Класифікують сім'ї за різними ознаками. Так, за кількістю поколінь, представлених у сім'ї вона може бути розширеною або нуклеарною.

Нуклеарна сім'я є найбільш поширеним типом сім'ї в сучасному суспільстві. Вона складається із дружини, чоловіка та їхніх дітей. Протягом життя індивід, як правило, буває членом двох нуклеарних сімей: спершу сім'ї своїх батьків, а після власного одруження – сім'ї, яка складається з чоловіка, його дружини та їхніх дітей.

Розширена сім'я – це сім'я, яка складається із кількох поколінь родичів. Якщо основою нуклеарної сім'ї є подружня пара, то основою розширеної сім'ї є брати і сестри, разом із їх дружинами, чоловіками і дітьми. Розрізняють різні форми розширеної сім'ї: *патрілокальну* (коли молоді переходять жити у сім'ю чоловіка) і *матрілокальну* (молоді після одруження переходять жити до сім'ї дружини).

У розширених сім'ях одружений чоловік (або заміжня жінка) в першу чергу залишаються прив'язаними до батьківської сім'ї. Вони в основному пов'язані зобов'язаннями і відповідальністю з тією сім'єю, у якій народилися, а не з тією, з якою вони пов'язані через шлюб. У таких сім'ях відповідальність і турбота розподіляються серед багатьох членів сім'ї. Дитина, наприклад, тісно пов'язана не тільки з батьками, але й зі своїми дідусем, бабусею та дядьками і тітками. Вона оточена дорослими, які за певних умов готові взяти на себе обов'язки батьків. Така сім'я добре захищає дитину від різних життєвих неприємностей.

Розширена сім'я характерна для традиційного суспільства. Індустріалізація підірвала розширену сім'ю, одночасно посприявши розвитку нуклеарних сімей. Американський соціолог Вільям Гуд

виділив ряд факторів, які ослаблюють і руйнують розширену сім'ю в індустріальному суспільстві:

– по-перше, індустріалізація сприяє горизонтальній мобільності, що призводить до ослаблення родинних зв'язків, які вимагають частих і близьких контактів;

– по-друге, індустріалізація сприяє росту вертикальної мобільності, що призводить до ослаблення стосунків між родичами, які належать до різних соціальних прошарків;

– по-третє, індустріальне суспільство замінює кровноспоріднені групи при вирішенні таких суспільних проблем, як забезпечення навчання, безпеки, грошового кредитування та ін.;

– по-четверте, в індустріальному суспільстві на перший план виходять особисті досягнення індивідів, що зменшує їхню залежність від родичів.

Загалом, можемо констатувати, що традиційна модель нуклеарної сім'ї, коли чоловік заробляв гроші поза домом, дружина дбала про дім, а діти були залежними від батьків, сьогодні вже не є абсолютно домінуючою. Чи означає це, що нуклеарна сім'я зникає? Дехто вважає, що так і є. Інші схиляються до думки, що нуклеарна сім'я швидше перебудовується, ніж занепадає. Так, наприклад, Е. Тоффлер вважає, що розпад нуклеарної сім'ї є частиною кризи індустріалізму та нова соціальна система, яка йде йому на зміну, буде ґрунтуватися на розмаїтті форм сім'ї та різноманітних ролях особистості. Свідченням цього, за його словами, є те, що технологічно розвинені країни сьогодні мають складну мережу найрізноманітніших форм сім'ї: гомосексуальні шлюби, громадські шлюби, групи людей похилого віку, які об'єдналися, щоб розділити витрати (а іноді й статеві зносини), родові об'єднання певних етнічних меншин та багато інших форм, що співіснують, як ніколи раніше. Мають місце шлюби по контракту, періодичні шлюби, з кількох сімей і багато інтимних мереж із взаємними статевими зносинами або без них і також сім'ї, у яких батько живе й працює у одному місті, а мати – іншому. Замість маси людей, що живуть у сім'ях із однаковим устроєм, ми побачимо людей, які переміщатимуться в цій системі, обираючи персоналізовані або «зумовлені» траєкторії пересування протягом усього свого життя.

На думку Е. Тоффлера, все це лише означає, що відтепер нуклеарна сім'я буде однією із багатьох суспільно прийнятних і схвалених форм. Цього не заперечує і Б. Франкел, але він зазначає, що плуралізм сімейних форм залежить від мережі послуг і підтримки, які забезпечують програми «соціального захисту». Тобто він майбутнє сім'ї пов'язує з ретельно організованими програмами «соціального захисту», які дозволять позбутися тих негараздів, конфліктів і насилля, що обтяжують сучасну сім'ю, а не з розмаїттям її форм.

За кількістю дітей сім'ї поділяються на: *бездітні*, в яких протягом тривалого часу спільного життя (десять і більше років) у подружжя не народилася дитина; *однодітні*; *малодітні*, які складаються з двох дітей; *багатодітні*, в яких є троє й більше дітей.

Сім'ї розрізняють також за **специфікою виконання батьківських функцій**:

– сім'ї, в яких батьківські функції виконують в традиційному сімейному середовищі, дітей утримують та виховують рідні батько і матір, які проживають в одному домогосподарстві (*повна сім'я*);

– сім'ї, в яких форма виконання батьківських функцій змінена через особливості структури сім'ї: з дітьми проживає тільки один із батьків (*однобатьківська сім'я*); один із батьків проживає з дітьми, які не є йому рідними, тобто вітчим/мачуха (*реструктурована сім'я*); батьки (один або обидва) проживають окремо від дитини (*дистанційні, в т.ч. транснаціональні сім'ї*);

– сім'ї, в яких трансформовані природні (біологічні) основи батьківства: кровноспоріднені відносини є відсутніми або значно модифікованими (*соціальна сім'я*).

Вік подружжя зумовлює виокремлення: *молодої* сім'ї (яка має перший досвід спільного життя), сім'ї *середнього подружнього віку* (члени такої сім'ї живуть разом від трьох до десяти років, цей період спільного проживання вважають найкритичнішим, за статистикою на нього припадає більшість розлучень); сім'ї *старшого подружнього віку* (подружжя яких прожило спільно десять-двадцять років та в їх стосунках переважає взаємна поступливість, збіг потреб і інтересів); *літньої* сім'ї (члени якої

прожили спільно декілька десятків років та їх діти вступили до шлюбу, мають власні сім'ї, а у їх батьків з'явилися нові ролі – бабусі та дідуся, нові функції та обов'язки.

Сім'ї розрізняють за моделями здійснення влади. У різних суспільствах у межах сім'ї по-різному розподіляється влада й авторитет. Найпоширенішою (в часі та просторі) моделлю владних стосунків у сім'ї довгий час був *патріархат*, що передбачає домінуючу роль чоловіка в родині: чоловік матеріально забезпечує родину, представляє її у суспільстві, приймає основні рішення, а дружина – не працює, виховує дітей, веде домашнє господарство.

Якщо головна роль належить жінці, то це – *матріархат*. У чистому вигляді, як домінуючий тип владних стосунків у сім'ї, матріархат трапляється дуже рідко. Але він часто виникає в окремих сім'ях, спричинений певними обставинами – зазвичай, внаслідок смерті чоловіка, його відсутності з інших причин, або у зв'язку з індивідуальними особливостями партнерів.

Якщо ж моральні та правові норми суспільства передбачають рівність прав для обох членів родини, то таку модель сім'ї називають *егалітарною або партнерською*. Цей тип сімейних стосунків останніми десятиліттями стає найпоширенішим у розвинутих країнах світу.

Соціологія сім'ї, досліджуючи шлюбно-сімейні стосунки, використовує такі поняття й категорії, що відображають основні аспекти функціонування сімейної групи, – умови та спосіб життя сім'ї, її структуру, функції, спосіб мислення (сімейна ідеологія), успішність функціонування, етапи життєвого циклу тощо. Розглянемо найважливіші з цих понять.

Умови життя сім'ї – це категорія, що являє собою сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів макро- й мікросередовища проживання сім'ї. До головних факторів макросередовища або загальних соціальних умов життєдіяльності сім'ї належать такі:

1) соціально-економічні умови й відносини, що зумовлені ступенем розвитку виробничих сил. Вони відображають рівень матеріально-технічної бази, її інфраструктуру, певний етап розвитку суспільства;

2) соціальні умови й відносини, що зумовлені соціальною структурою суспільства (тобто розмежуванням населення на групи, класи, верстви, а також за демографічною, етнічною, професійною і територіальною ознаками), яка характеризується суспільним розподілом праці і станом виробничих сил на певному етапі його розвитку;

3) соціально-культурні (духовно-моральні) умови та відносини, що відображають систему існуючих у суспільстві правових, морально-етичних норм, цінностей та ідеалів, зразків діяльності й поведінки, які носять нормативний характер для сім'ї, а також засоби збереження та передачі соціальної інформації й соціального знання, доступність сім'ї до закладів освіти, культури, мистецтва, спорту, інших духовних цінностей суспільства;

4) соціально-екологічні умови, що відображають природно-географічні та кліматичні особливості розміщення сім'ї, ступінь урбанізації і санітарно-гігієнічних умов її життєдіяльності, а також популяційну насиченість середовища існування сім'ї.

Ці загальні соціальні (об'єктивні) умови, або фактори макросередовища, по-своєму впливають на життєдіяльність сім'ї, як правило, опосередковано, через її найближче соціальне оточення або за допомогою факторів мікросередовища. До них належать такі компоненти, як ступінь урбанізації середовища безпосереднього поселення сім'ї (тип населеного пункту: місто, село, кількість жителів тощо), характеристика можливостей зайнятості населення (кількість підприємств, робочих місць, рівень кваліфікації, освіти тощо), демографічна структура, етнічні характеристики, кількісні і якісні показники розвитку інфраструктури середовища розміщення сім'ї (тобто наявність сфери обслуговування, дитячих, лікувальних, культурно-спортивних закладів тощо).

Крім того, до факторів мікросередовища проживання сім'ї часто відносять соціально-психологічні умови й відносини, які істотно впливають на її життєдіяльність і характеризують стан суспільної свідомості людей. Ці умови мають яскраво виражений суб'єктивний характер. До них насамперед належать соціальні установки, інтереси й ціннісні орієнтації, які, немовби вплітаючись у загальну тканину суспільної свідомості, набувають статусу

самостійного об'єкта дослідження і практично не розглядаються в контексті умов, їх дедалі частіше виділяють у самостійну категорію «спосіб мислення сім'ї», або «сімейна ідеологія». Під способом мислення сім'ї розуміють сукупність цінностей, норм та настанов у сфері сімейного життя.

Під **способом життя сім'ї** розуміють усю сукупність тих видів життєдіяльності, які виконуються усіма разом або деякими із членів сім'ї чи одним із них, але від імені і для усієї сім'ї. Природно, що між способом життя сім'ї та способом життя певної соціальної верстви, класу, нації, суспільства, в рамках яких сім'ї функціонують, спостерігається щонайтісніший зв'язок.

Структура сім'ї визначається усією сукупністю стосунків між її членами, включаючи, крім стосунків родинності, системи господарських та духовно-моральних стосунків, у тому числі владних, авторитету тощо. Структура сім'ї та її внутрішня організація залежать від багатьох факторів, визначальним серед яких є тип сім'ї (розширена чи нуклеарна). Разом з тим зазначимо, що структура сім'ї змінюється з часом. Вона залежать від історичної епохи, узвичаєного віросповідання та законодавства, рівня цивілізаційного розвитку суспільства тощо.

Успішність функціонування шлюбно-сімейних стосунків – це категорія, що відображує якість її діяльності. Під успішністю шлюбно-сімейних стосунків у різних суспільствах розуміють різні речі, оскільки проблема вибору критеріїв їхньої оцінки – питання досить складне.

Загалом критерієм успіху шлюбно-сімейних стосунків вважають: 1) міцність шлюбу; 2) суб'єктивне відчуття щастя у подружжя; 3) виконання бажань більш широких соціальних груп; 4) всебічний розвиток особистостей подружжя, а саме їхніх здібностей і активності, виховання здібних та активних дітей; 5) досягнення цілковитого взаєморозуміння, внутрішньої інтеграції подружжя, відсутність конфліктів і криз, викликаних антагонізмами між членами сім'ї. У той же час цілковитий успіх шлюбу та сімейно-шлюбних стосунків буває досить рідко. Однак це не повинно неодмінно означати дезорганізацію та розпад сімейної групи.

Етапи життєвого циклу сім'ї – це категорія, що характеризує динаміку розвитку сім'ї від моменту її формування й до розпаду. Життєвий цикл сім'ї характеризується рядом періодів, таких, як знайомство, заручини, укладення шлюбу, взаємне пристосування тощо. Крім того, кожна подружня пара, яка не розпалася і має дітей, проходить через три головні фази свого розвитку: 1) період до народження першої дитини, 2) період виховання дітей, 3) період після відокремлення дітей, які стали самостійними. Нарешті, кожне подружжя, навіть найщасливіше, розпадається, що найчастіше відбувається тоді, коли один із членів подружжя залишає сім'ю через відокремлення та розлучення, або помирає.

Слід пам'ятати, що умови життя сім'ї, фази її розвитку, структура і зміни у внутрішньому житті залежать від змін у розвитку цивілізації і суспільства в цілому.

Функції сім'ї

При дослідженні сім'ї та тих різних соціальних процесів, що відбуваються в сучасній сім'ї, дуже важливими є аналіз її функцій. Під функціями слід розуміти способи вияву активності, життєдіяльності сім'ї та окремих її членів. Відомий польський соціолог Я. Щепанський наголошує, що особливе значення сім'ї випливає з двох її основних функцій, які вона виконує в рамках суспільства: перша полягає в тому, що сім'я – це єдина соціальна група, яка збільшується не завдяки прийому нових членів ззовні, а завдяки народженню дітей. Отже, це група, яка підтримує біологічну безперервність суспільства. Друга її основна функція полягає в передачі культурної спадщини суспільства від одного покоління до іншого.

При аналізі функцій сім'ї виокремлюють функції суспільства стосовно сім'ї, сім'ї стосовно суспільства, а також функції сім'ї стосовно особистості і особистості стосовно сім'ї.

З огляду на це, зазначають М. Лукашевич та М. Туленков, функції сім'ї можна розглядати як **соціальні** (стосовно суспільства) та **індивідуальні** (стосовно особистості). Функції сім'ї насамперед тісно пов'язані з потребами суспільства й особистості. Вони мають глибоке історичне коріння і тісно перетинаються із соціально-

економічними умовами життєдіяльності суспільства, в результаті чого з часом змінюються як їх характер, так і сама ієрархія функцій сім'ї.

Найчастіше типологію функцій сім'ї виділяють відповідно до найважливіших сфер її життєдіяльності та досліджують: репродуктивну, соціалізацій, виховну, рекреаційну, комунікативну, господарсько-побутову, первинного соціального контролю, сексуальну, фаліцитологічну. Розглянемо головні з них.

Репродуктивна функція сім'ї полягає у забезпеченні біологічного відтворення суспільства і задоволенні потреби людини в дітях. Вона обумовлена потребою в дітях, бажанням повторити себе в них, природними почуттями материнства і батьківства.

Функція соціалізації пов'язана із навчанням дітей, передачею їм важливого соціального досвіду необхідного для життя у суспільстві.

Виховна функція пов'язана із формуванням у дітей стійких поглядів на життя, певних моральних та етичних норм і правил поведінки, загальної культури, громадської і пізнавальної активності. Особливість сімейного виховання полягає у систематичній діяльності сімейного колективу по вихованню кожного члена протягом всього його життя.

Рекреаційна функція полягає у організації дозвілля. Оскільки суспільне життя потребує інтенсивної витрати фізичних і психічних сил, то людина повинна відновлювати їх, що не можливо без умілої і продуманої організації сімейного дозвілля.

Комунікативна функція задовольняє потреби членів родини у спілкуванні та взаєморозумінні.

Господарсько-побутова функція полягає у організації харчування, лікування, санітарно-гігієнічного, та інших видів побутового обслуговування, підтримки фізичного здоров'я, догляду за дітьми та людьми похилого віку.

Функція первинного соціального контролю пов'язана з тим, що сім'я здійснює первинну моральну регламентацію поведінки людини в різних сферах життєдіяльності, а також відповідальності й зобов'язань у стосунках між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, старшим і середнім поколіннями,

формує і підтримує моральні та правові санкції за неналежну поведінку і порушення моральних взаємин між членами сім'ї.

Сексуальна функція сім'ї спрямована на регуляцію, контроль сексуальних відносин та задоволення сексуальних потреб людини, які є біологічними інстинктами.

Фаліцитологічна функція пов'язана із прагненням отримати щастя через усвідомлення своєї потреби іншим людям, які є для неї дуже близькими та рідними.

Сім'я як соціальна інституція завжди зазнавала певних соціальних змін. Кожен етап у розвитку сім'ї був пов'язаний із зменшенням значення одних і актуалізацією інших функцій, зі зміною як масштабів, так і структури, форм, характеру її соціальної діяльності. Однак, при усіх змінах, для суспільства відтворення населення є життєво важливим та необхідним процесом, що зумовлює наявність сім'ї як певного механізму цього відтворення.

Література:

1. Дворецька Г. Соціологія : навч. посіб. К. : КНЕУ, 2002. 472 с.
2. Лукашевич М., Шандор Ф. Соціологія сім'ї: підручник. К. : Знання, 2013. 223 с.
3. Лукашевич М., Туленков М. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії : навч. посіб. К. : МАУП, 2004. 464 с.
4. Танчин І. Соціологія : навч. посіб. К. : Знання, 2007. 357 с.
5. Тоффлер Елвін. Третя хвиля. К. : Вид. дім. «Всесвіт», 2000. 480 с.
6. Франкел Борис. Постіндустріальні утопісти. К. : Ніка-Центр, 2005. 304 с.

Тема 2. Виникнення і розвиток соціології сім'ї.

Лекція 2. Виникнення та розвиток соціології сім'ї

Як зазначають М. Лукашевич та Ф. Шандор в українських соціологічних джерелах підтримується класифікація етапів становлення соціології сім'ї, запропонована американським соціологом Г. Крістонсеном, який виокремлював чотири етапи:

– «переддослідницький» етап (до сер. ХІХ ст.), присвячений опису сімейних норм і традицій, зокрема й у фольклорі, філософській та художній літературі. У цей період домінували

чисто споглядальні уявлення про сім'ю. Основною формою визнавалась моногамна сім'я. Її вважали мініатюрним взірцем суспільства, а саме суспільство, розглядали як розширену сім'ю;

– «соціального дарвінізму» (кін. ХІХ ст.), для якого головним напрямом стало становлення вивчення еволюції сім'ї як соціального інституту, в результаті чого з'явилися роботи, що містили широкі теоретичні узагальнення в історичній та соціокультурній перспективі. У цей період складався понятійний апарат соціології сім'ї, головне місце в якому займали антропологічні поняття, які зберегли до сьогодні;

– «спонтанної науки» (перша половина ХХ ст.), який характеризується як накопиченням емпіричних даних щодо різноманітних форм шлюбно-сімейних відносин і окремих стадій шлюбу;

– планомірної побудови теорії (із сер. ХХ ст. до теперішнього часу), який позначають як «період самосвідомості». Для цього періоду характерна певна систематизація знань у царині дослідження шлюбу і сім'ї та окремі спроби аналізу перспектив розвитку сім'ї.

Соціологічний напрям у дослідженні сім'ї представлено головним чином роботами Е. Дюркейма «Введення в соціологію сім'ї» (1888 р.), М. Вебера «Дружина і мати в правовому розвитку» (1907 р.), Ф. Мюллер-Лієра «Сім'я» (1911 р.), У. Гудселла «Історія шлюбу та сім'ї» (1915 р.), С. Ціммермана «Сім'я та цивілізація» (1917 р.) і Ч. Кулі «Соціальна організація» (1908 р.). Автори яких здійснили перехід від споглядальних схем в бік конкретно-історичних уявлень про сім'ю.

Е. Дюркейм в своїх дослідженнях звернув увагу на те, що сім'я втрачає ряд важливих функцій під впливом урбанізації. Вона стає менш міцною через добровільність шлюбу (замість шлюбу за домовленістю батьків), а зменшення кількості членів сучасної сім'ї зменшує *сімейну солідарність*. Дюркейм звернув увагу на роль кожного члена сім'ї в сімейному житті, вклад чоловіка і жінки в сімейну аномію – специфічний вид порушення сімейної рівноваги, властивий чоловікам перш за все і який проявляється в самогубстві у зв'язку з розлученням (жінки, за Дюркеймом, менш схильні до

суїциду внаслідок розлучення). Е. Дюркгейм розглядав паралелізм розлучень і самогубств, оскільки і ті, й інші, мали одну причину – руйнування сталих соціальних норм.

Помітний внесок в соціологію сім'ї зробив французький теоретик і дослідник **Ф. ЛеПле**, знаходячись під впливом ідей О. Конта про сім'ю, як невеличке суспільство, спонтанно стійке при зміні поколінь, завдяки солідарності. Його цікавило, що саме (звички, умови праці) сприяє або заважає підвищенню сім'ї в соціальній ієрархії. Саме в сім'ї, на його переконання, закладаються всі особливості суспільства, зернини його стійкості або нестабільності.

ЛеПле ретельно вивчив особливості життя сімей в різних європейських країнах і в різних соціальних групах та описав умови і спосіб життя сімей. Результатом його розвідки стала типологія сімей: *патріархальна* (сім'я як цілісна одиниця, яка ґрунтується на авторитеті батька), *нестабільна* (окреме існування батьків і дітей, послаблення батьківського авторитету, спричиняє дезорганізацію суспільства), *корінева* (більшу частину спадку отримує в родині, той хто наслідує справу батька), це найкращий тип сім'ї, вважав науковець, оскільки вона об'єднує індивідів різної якості та призводить до встановлення соціального порядку і процвітання. Така сім'я є орієнтованою на засадах звички до роботи та соціокультурній спадщині поколінь, від дідів до батьків та дорослих онуків з їх сім'ями. Така сім'я надає своїм членам стан незалежності від зовнішніх впливів та забезпечує баланс між розумним індивідуалізмом і колективними потребами, між свободою і необхідністю її самообмеження).

Значне місце в дослідженні сімей займають напрацювання вчених **Ф. Тьоніса**, **Т. Парсонса**, **Дж. Хоманса**, які зосередилися на соціальній інженерії і наданні практичної допомоги у вирішенні сімейних конфліктів.

Із середини ХХ століття до нашого часу відбуваються фундаментальні теоретичні та емпіричні дослідження шлюбно-сімейних відносин. Найвідоміші спеціалісти у сфері сім'ї в США є І. Най, Л. Коттрелл, У. Гуд, К. Девіс, У. Берр, Р. Хілл,

Г. Крістенсен, І. Райтс, у Франції – А. Жіраар, Л. Руссель, М. Бекамбо.

У зарубіжній соціології на цей час проводять багато досліджень за різними напрямками і темами соціології – від загальних теоретичних питань еволюції сім'ї як соціального інституту до конкретних питань, пов'язаних з вихованням дітей у сім'ях інвалідів, або проблем неповних сімей і безбатьківщини.

Маргарет Вінн в 1960-ті рр. вивчала проблему безбатьківщини і прийшла до висновку, що відсутність батька негативно впливає на соціальний статус і спосіб життя сім'ї – її члени не здатні вийти з жахливої бідності.

Відбувається комплексне дослідження сімей, які проводяться скоординовано дослідниками декількох країн. Так, в узагальнюючому збірнику, що вийшов 1997 року у Великобританії, наведені результати емпіричних досліджень (casestudies), отриманих із 8 країн: Британія, Ірландія, Німеччина, Франція, Австралія, Японія, Швеція, США. Це дослідження дозволило врахувати не один, а багато статусів монобатьківства, а саме одинокої жінки як робітника, платника податків, соціалізатора і вихователя, споживача, громадянина з певною політичною орієнтацією, сусіда та наймача житла, отримувача соціальних субсидій та ін.

Вчені провідних країн досліджують також проблеми гендерної дискримінації, структуру місцевих ринків праці для жінок, ефективність соціальних мереж на рівні сусідської підтримки, релігійні і ціннісні традиції батьків, проблему соціальної стигматики, суб'єктивне сприйняття соціальної ролі (домогосподарки, зайнятої жінки, соціалізатора).

Концептуальні підходи у дослідженні сім'ї

В результаті тривалого дослідження сім'ї вченими були напрацьовані певні методологічні підходи до її вивчення.

Представники **символічного інтеракціонізму** розглядають сім'ю як малу соціальну групу, що створює можливості для близьких, інтимних відносин. Між членами сім'ї виникають емоційні взаємозв'язки. Родинні зв'язки розкриваються в повній мірі, коли вони будуються на взаємній довірі та взаємодопомозі в

усіх повсякденних справах. Цей напрямок акцентує увагу на дослідженні ролей і статусів, загальних відносин в процесі комунікації, конфліктів, прийнятті рішень тощо.

Прихильники **конфліктологічного** підходу переважно зосереджують свою увагу на дослідженні дисфункцій сім'ї. Тобто вони підходять до вивчення сім'ї як до структури, у якій одні її члени виграють за рахунок інших. Конфліктологи розглядають сім'ю не як осередок партнерства, тепла і турботи, а швидше як поле бою, де відбуваються конфлікти щодо перерозподілу засобів, в тому числі і відносно праці по домашньому господарству та вихованню дітей.

Представники **функціоналістського** підходу до проблеми сім'ї зосереджують увагу на тих функціях, які є типовими для подружжя. Так представник цього напрямку Т. Парсонс всередині сім'ї розрізняє два типи лідерства: інструментальне, що пов'язане з розв'язанням організаційних завдань та емоційне, яке забезпечує належну морально-психологічну атмосферу. Якщо інструментальне лідерство закріплюється за роллю "чоловік-батько", то емоційне – за роллю "жінка – мати".

Процес створення сім'ї з позицій **соціального обміну** описує залицяння і шлюб як певні форми ведення переговорів. Залицяння дозволяє і чоловікові і жінці оцінити плюси та мінуси один одного у якості подружжя, уточнити, що ж кожний з них може запропонувати взамін. По суті, як стверджують прибічники даного підходу, люди, що укладають шлюб, намагаються здійснити вигідну угоду з усіх можливих.

Крім зазначених напрямів у західній соціологічній думці є ще один напрям, який розглядає сім'ю радше у природному, а не в соціальному контексті, – **соціобіологія**. Відповідно до цього напрямку сім'я базується: по-перше, на визнанні законів еволюції та природного відбору; по-друге на ідеї тотального універсального і первинного характеру інстинкту продовження роду. Тобто необхідність існування сім'ї пов'язується з біологічною сутністю людини і визначається потребами відтворення, але стратегія відтворення у чоловіків і жінок є відмінною. Якщо для чоловіка характерним є прагнення і здатність залишити по собі якомога більше нащадків, то жінки зосереджуються

на клопотах про виживання потомства. Відмінність стратегії відтворення у сім'ї призводить до конфліктності у стосунках подружніх пар.

Н. Черниш підкреслює, що у сучасній зарубіжній літературі дедалі більше науковців фіксує перенесення акцентів з розгляду сім'ї як соціального інституту в площину соціологічного аналізу родини як малої соціальної групи, що пов'язано з процесом деінституалізації сучасної сім'ї. Нині сім'я і шлюб орієнтуються переважно на емоційні стосунки та інтереси. Відбувається подальша приватизація життя людей та ізоляція сім'ї від суспільства, заснована на еволюції традиційних цінностей (обов'язок поступається місцем сучасним індивідуалістичним цінностям самореалізації і самоствердження). Більшість сучасної молоді вважає основною цінністю будь-яких парних взаємин любов, визнання і розуміння; на перший план висувається партнерство. Змінюються й рольові позиції батьків: на зміну піклуванню про матеріальне забезпечення дитини приходять нова потреба: можливість розкриття себе в дитині.

Розвиток соціології сім'ї в Україні

Українська соціологія сім'ї виникла й розвивалася в руслі світової соціології, проте на основі сукупності власних соціально-гуманітарних ідей. Як окрема наука українська соціологія сім'ї інституціоналізувалась із проголошенням України суверенною незалежною демократичною державою.

Проблеми соціології сім'ї в сучасній Україні досліджуються в різних аспектах, проаналізуємо праці науковців в цій галузі.

Оксана Кісь працює над темою українських жінок, їх становища та образу у традиційній українській культурі. Її роботам властивий феміністський підхід до вивчення й інтерпретації історії жінок. Вчена намагається пояснити суперечність між чоловічим баченням жіночих буднів та тим, як їх переживають і як про них розповідають самі жінки. Перша тема, якою вона займалася – це сільські жінки кінця ХІХ століття, оскільки понад 90% українців на той час жили в сільській місцевості.

Вивчення давньої історії жінок дало можливість не так зрозуміти, хто такі сучасні жінки, як спростувати деякі речі, пов'язані з ідеалами та нормами жіночності, які нам пропонує наше суспільство як традиційні. Так на початку 1990-х років з ідеєю Берегині носилися абсолютно всі, зазначає науковець. Від ідеалу радянської емансипованої супержінки всім дуже захотілося повернутися до власних витоків, до чогось такого рідного й автентичного. І виник цей яскравий образ, буцім затоптаний соціалістичною й комуністичною пропагандою. Який треба відроджувати і наслідувати як єдино правильний шлях до жіночого щастя та самореалізації.

Спростування цього міфу сприймалися дуже болісно. Важко визнати, зазначає О. Кісь, що в нашому минулому були дуже непривабливі речі, бувало насильство над жінками в сім'ях, не було контрацепції і, як наслідок, траплялися дуже серйозні проблеми з репродуктивною сферою, були жахливі аборти й неможливість контролювати кількість дітей, висока смертність дітей. Було насильство над дітьми в сім'ях, жінки не мали освіти й тяжко працювали, незалежно від свого фізичного стану. Подвійні стандарти в моралі стосовно жінок. Так, ми й зараз це спостерігаємо, коли від жінок, наприклад, чекають вищої моральної чистоти, цнотливості, а від чоловіків нічого такого не вимагається. Тобто слід розуміти, що не тільки сучасний світ недосконалий і несправедливий до жінок. Так було завжди. І в цьому не ми винні. І навіть не радянська влада. Це просто характеристика патріархального суспільства, яким завжди було українське. Сучасна гендерна нерівність і дискримінація, які ми спостерігаємо зараз, не взялися нізвідки. Тим більше – з СРСР. Це дуже глибинні речі, які насамперед потрібно такими усвідомити, проаналізувати, а потім дуже серйозно з ними працювати.

Очевидно, що, порівняно з кінцем ХІХ століття, в сучасних жінок усе значно краще й вільніше. Прав і можливостей для самореалізації теж удосталь. І освітніх, і економічних, і правових. Однак на різних рівнях залишається патріархат, який набув прихованих форм. Наприклад, дискримінація за статевою ознакою при прийомі на роботу заборонена законом. Однак є безліч

способів платити жінці менше, а навантажувати більше. Навіть на рівні приготування чаю колегам в обідню перерву та миття посуду за ними. Не кажучи вже про те, що в суспільній свідомості саме на жінку лягає основний обов'язок із догляду за дітьми та їх виховання. І якщо чоловіка, беручи на роботу, навряд чи запитають, чи планує він найближчим часом заводити потомство, то жінку запитають обов'язково. Ці подвійні стандарти зберігаються в різних формах. Наприклад, ми часто бачимо, як активно використовується еротизм жіночого тіла в тій-таки рекламі. Тобто суспільство досі по-різному сприймає і використовує жіночий і чоловічий потенціал. Якщо не прямо, обмежуючи права жінок, то на рівні очікувань і вимог до них – суспільного осуду (наприклад, за бездітність чи безшлюбність), морального тиску тощо.

Традиційна культура базується на принципі самовідтворення. Адже коли однорічній дівчинці дають в руки пупсика, щоб гратися в «доньки-матері», вона засвоює відповідний сценарій. Іншого сценарію вона собі уявити не може. Це єдиний запропонований їй формат. Постійно працюють одні й ті самі сценарії та схеми, які забезпечують стабільність культури і не дозволяють їй розсипатися. Це все було дуже добре у традиційному суспільстві. Але коли почалися процеси модернізації, коли інновації набули такої значної ролі і світ почав змінюватися, стало очевидно: ці моделі й сценарії вже не працюють. Вони обмежують, затримують розвиток суспільства. Змінювати їх дуже складно. І це викликає опір не тільки особистісний, а й суспільний. Ми бачимо всю цю паніку навколо сімейних цінностей, традиційної сім'ї. І відчайдушно чіпляємося за ці сценарії, які здаються нам надійною опорою, котра утримує світ цілим. Але вся справа у тому, що світ не розпадеться й не розсиплеться саме тому, що є й інші сценарії. Досвід інших країн, які трохи далі пройшли у своєму цивілізаційному русі, показує, що і цілком самотні люди, і ті, хто живе в дистанційному партнерстві, тобто абсолютно різні люди можуть бути щасливими та успішними.

Можливо, було б справедливо й добре, якби та частина жінок, котра вбачає місію в материнстві, хоче народжувати й рости

дітей, вкладатися в них насамперед, робила це й одержувала підтримку в цій своїй значущій ролі. А інша частина жінок, у яких інші потенціал, погляди, пріоритети, амбіції, жила б так, як вона хоче, а не під цим нормативним тиском, коли всі навколо тільки й запитують: «Ну що, коли ти вже вийдеш заміж? Де ж твоя дитина?» або «Чому ви так давно одружені, а дітей досі немає?». І жінка мусить виправдовуватися, пояснювати, ще й почуваючись винною за те, що вона не виконала якогось свого «призначення».

Насправді ідея гендерної рівності полягає в тому, щоб люди, незалежно від їхньої статі, мали однакові можливості вибрати свій шлях, свій спосіб існувати в цьому світі, який дозволить їм максимально розкритися та бути щасливими й продуктивними. Від цього виграють і сама людина, і суспільство, яке дозволить їй бути вільною у своєму виборі і отримає натомість максимально продуктивного громадянина чи громадянку.

Сім'я це партнерство двох самодостатніх повноцінних особистостей, із певним внутрішнім багажем, яким готові ділитися, обмінюватися, підтримуючи і посилюючи одне одного таким чином. О. Кісь зазначає, що вже давно для себе вирішила, що концепція двох половинок – хибна і дуже небезпечна ідея. Людина-половинка – це щось неповноцінне, що має потребу взяти, а не дати. А люди можуть будувати стосунки тоді, коли вони повноцінні і готові віддавати. Тому вважає науковець, що навіть дуже різні люди можуть будувати успішні сімейні стосунки, якщо кожен із них – досить самодостатня, автономна особистість, зі своїм власним внутрішнім світом, цінностями та цілями, які при цьому не суперечать цінностям і цілям партнера. Для сім'ї, на думку О. Кісь, важливіші турбота й повага до іншої особистості, готовність її приймати, ніж ті речі, які називають романтичним коханням. Воно, безумовно, має значення на початку стосунків. Адже всім відомо, як ламаються стосунки під тиском побуту. Особливо в такій країні, як наша, де щодня перед сім'ями стоять цілком конкретні виклики. І якщо навчитися їх долати спільно, а не чекати, що хтось про тебе подбає, шансів на збереження сім'ї більше.

Наталія Лавриненко в своїх роботах констатує, що сім'я є важливою цінністю українців та користується високим рівнем

довіри. Чим більш проблемною і нестабільною стає ситуація в суспільстві, тим більше люди цінують сім'ю. Українці знаходяться на третьому місці серед європейських народів, які перебувають у офіційному шлюбі – 62,7%. На першому місці знаходяться жителі Кіпру – 67,5%, на другому жителі Болгарії 65,7%. Серед усіх європейських країн Україна має найменшу частку населення, яке ніколи не перебувало у шлюбі – 15,1%.

По всьому світі знижується кількість зареєстрованих шлюбів і, відповідно зростає кількість альтернативних форм співжиття: альтернативні шлюбні об'єднання.

Науковець уточнює визначення поняття «шлюб» – це юридично оформлений, вільний і добровільний союз чоловіка і жінки, спрямований на створення сім'ї, який породжує право і обов'язки у подружжя. Що дозволяє виокремити поняття «альтернативний шлюб», який визначає як тривалий союз чоловіка та жінки, або двох партнерів однієї статі, не оформлений юридично, а також інтимні, майнові та інші відносини, що склалися між ними. Та виявити різновиди альтернативного шлюбу такі як: відкритий шлюб, гостьовий шлюб, консенсусний (цивільний шлюб).

Н.Лавриненко зазначає, що 50,7% українців не схвалюють незареєстрований шлюб. Схвалюють – 16,8%, не визначилися – 28,2%. В той час як схвалюють 91,3% – жителів Данії, 83,7% – жителів Норвегії, 75,1% – жителів Нідерландів.

Науковець досліджує дискусію стосовно легалізації одностатевих шлюбів. Вона зазначає, що одностатеві шлюби в Україні офіційно не визнаються. Серед європейських країн найбільша кількість гомосексуальних шлюбів у Словенії (11,5%), Бельгії (6,6%). В мусульманських країнах одностатеві шлюби є злочином і караються стратою. За даними Європейського дослідження 2007 р. українська громадська думка ще не настільки толерантна, щоб прийняти гей-культуру як таку, що має право на існування. Лише 25% українців згодні, що геям і лесбійкам потрібно дозволити жити своїм життям, як вони вважають за потрібне, 39% – не згодні, а 36% взагалі не знають, що думати з цього приводу.

Н. Лавриненко також досліджує взаємовідносини партнерів по шлюбу з точки зору гендерного аспекту. Гендерні відносини в українській сім'ї мають свої особливості, які пов'язані з конфліктом між уявленнями українців про бажані моделі шлюбно-сімейних відносин (які бачаться як традиційні, переважно патріархальні) і реально існуючими типами організації сімейного життя, де домінують егалітарні відносини. В цілому гендерні відносини в українській сім'ї, хоча і повільно, але розвиваються в демократичному напрямі, що є важливим кроком на шляху демократизації нашої країни.

Олена Стрельник досліджує феномен материнства, яке суттєво змінюється в умовах сучасного суспільства, оскільки жінки дедалі активніше залучаються до оплачуваної праці нарівні з чоловіками, що зумовлює підвищення рівня освіти та надає змогу формувати власні життєві стратегії, незалежні від одруження та чоловічої підтримки. В індустріальному суспільстві вперше в історії потребу мати якомога більше дітей заступає тенденція обмежувати чисельність сім'ї, передусім унаслідок зниження рівня смертності. Відтепер кожне подружжя має право на «планування сім'ї», а сексуальні стосунки вже не виконують суто репродуктивної функції та набувають гедоністичного характеру. Змінюється мотивація шлюбної та репродуктивної поведінки: від переважно економічних мотивів у доіндустріальних суспільствах до психологічних мотивів – у сучасних. Так шлюб як інститут гарантування економічної безпеки та народження дітей поступово перетворюється на засіб взаємного емоційного збагачення, на шлюб-партнерство.

До нових батьківських практик належить й активне залучення татів у піклування про дітей. Набуває популярності присутність татів під час пологів. Дослідження досвіду татів, які брали участь у пологах, засвідчило: майбутні тати демонструють різні ступені особистого залучення і під час вагітності партнерки (приміром, спільне відвідування курсів, консультацій), і в плануванні пологів. Як зазначає науковець, в цьому аспекті, можливі дві моделі: перша – це свідомий проект, коли батько бере активну участь і в пологах, і на всіх стадіях вагітності; друга – є ситуативною, оскільки

передбачає формальну участь батька в пологах, яка не є свідомою стратегією. В після пологовий період такі батьки набагато менше залучаються до піклування про дитину, їхня роль обмежується до інструментальної функції «годувальника».

Проведені в Україні соціологічні дослідження доводять, що й на рівні рольових очікувань, і на рівні повсякденних практик турботи про дітей далі закріплено за жінками. Деякі практики батьківства свідчать про позитивні зміни щодо участі татів у піклуванні про дітей, але на разі вони не сформували тривкої суспільної тенденції. Одна з таких практик – перебування батька у відпустці з догляду за дитиною. О. Стрельник зазначає, що непопулярність цієї практики зумовив ряд чинників, з-поміж яких важливу роль відіграють гендерні стереотипи.

В Україні досі не було ґрунтовних досліджень про поширеність практик «нового батьківства» – постійної й активної участі тата в повсякденному піклуванні про дитину та чинників, що їх визначають.

Оскільки формування та функціонування інституту сім'ї значною мірою залежать від молодого покоління, його життєвих цінностей та орієнтацій, поглядів на шлюб та сім'ю, то важливе значення мають конкретні соціологічні дослідження, які регулярно проводить *Державний інститут сімейної та молодіжної політики України*.

Результати цих досліджень показують, що попри явні ознаки кризи інституту сім'ї, цінність сім'ї та довіра до неї в суспільній свідомості українців досі залишаються стабільно високими. Сім'я, сімейні стосунки зберігаються в якості однієї з найважливіших життєвих цінностей української молоді.

Так, результати соціологічних досліджень серед молоді показують, що сім'я та сімейні стосунки для молодіє пріоритетною цінністю. 60% респондентів віком 14–34 роки ставлять сімейне щастя на перше місце серед своїх життєвих цінностей, тоді як другу позицію займає «здоров'я» (54%), третю – «кар'єра» (39%). Молоді жінки більше за чоловіків прагнуть досягти у житті сімейне щастя, тоді як чоловіки – здоров'я та успішної кар'єри.

Дослідження показують, що 43,4 % молоді віком 14–34 років у 2018 р. не були одружені/заміжні, 39,4 % – перебували у офіційно зареєстрованому шлюбі, 10,6 % – не реєстрували свої відносини. Закономірно, що зі збільшенням віку респондентів, збільшується частка молоді, яка перебуває у зареєстрованому шлюбі та зменшується частка молоді, яка взагалі неодружені/незаміжні.

Чоловіки одружуються в Україні пізніше, ніж жінки, проте у віковій категорії 30–34 роки частки одружених, неодружених і тих, хто перебуває в незареєстрованому шлюбі вирівнюється.

Серед сільської молоді більшою мірою розповсюджені офіційно зареєстровані шлюби, ніж серед міської, тоді як серед міської молоді – спільне проживання без реєстрації шлюбу. Ця тенденція особливо добре простежується у вікових групах 25–29 років і 30–34 роки. В офіційно зареєстрованому шлюбі перебуває 57,8 % сільських мешканців віком 25–29 років і 71,8 % віком 30–34 роки, тоді як в містах таких 44,2 % і 60,9 % відповідно.

Майже третина молоді позитивно ставляться до цивільних шлюбів (28,5 %), половина (51,1 %) – висловлює нейтральне ставлення, тоді як негативно ставляться до шлюбів без офіційної реєстрації тільки 14,7 % молоді.

Найбільший відсоток позитивно налаштованих до цивільного шлюбу (35,2 %) серед молоді віком 25–29 років. Молоді чоловіки більш позитивно налаштовані до цивільного шлюбу (32,3% чоловіків проти 24,6 % жінок), тоді як серед молодих жінок більшою мірою проявляється нейтральне ставлення до шлюбів без офіційної реєстрації (відповідно 18,2 % і 11,2 %).

Основними причинами відмови від реєстрації шлюбу молоді, яка проживає без офіційної реєстрації, є те, що вони вважають це формальністю (31,1 %) та необхідністю перевірки власних почуттів (29,2 %).

Пріоритетом для міської молоді, яка проживає без офіційної реєстрації, є необхідність перевірки почуттів (32,7 %) та те, що вони вважають офіційний шлюб формальністю (32,1 %), тоді як для сільської молоді – це формальність офіційних шлюбів (27,7 %) та небажання партнера/партнерки реєструвати офіційний шлюб (23,4 %).

Більшість молоді (77,2 %), яка на час опитування не перебували у офіційному шлюбі, планує у майбутньому його укласти, тоді як 7,8 % планує жити у незареєстрованому шлюбі (14,9 % вагається з відповіддю на це запитання). Для щасливого сімейного життя молоді, перш за все, необхідним є матеріальний достаток (63,9 %), взаємне кохання (58,4 %), взаєморозуміння між подружжям (57,0 %), наявність окремого житла (55,4 %) та народження дітей (55,8 %).

Серед молоді, яка живе в зареєстрованому шлюбі, 82,7 % мають дітей, 16,6 % – не мають, але в майбутньому планують мати дітей. Серед молоді, яка живе в цивільному шлюбі, дітей мають 26,4 % опитаних. Також має дітей значна частка молоді, яка розлучена офіційно або розлучення не оформлене (відповідно 65,6 % і 72,7 %). Щодо кількості дітей, то переважно молодь, яка має дітей, має одну дитину (60,1 %), третина – дві дитини (35,7 %), тільки 4,3 % – три та більше дітей.

Одностатеві шлюби в Україні офіційно невизнані, проте цей вид шлюбних стосунків дедалі набуває все більшого поширення і вже офіційно дозволений в Аргентині, Бельгії, Ісландії, Іспанії, Канаді, Нідерландах, Норвегії, Португалії, Швеції. У сучасному Ірані, Афганістані, Саудівській Аравії, Ємені, Сомалі, Судані, Нігерії та Мавританії одностатеві шлюби є злочином і караються смертною карою.

Третина української молоді (30,3 %) вважає одностатеві шлюби аморальними та такими, що заслуговують на громадянське засудження. Майже половина молоді ставиться до таких шлюбів негативно, але вважають, що це особиста справа кожного (40,1 %). Тоді як 5,6 % опитаних виявляють позитивне ставлення до одностатевих шлюбів.

Щодо допомоги молодій сім'ї з боку держави, то, на думку молоді, найбільш необхідними є підвищення розмірів допомоги на дітей (63,5 %) та надання молодим сім'ям кредитів на будівництво та придбання житла (56,1 %). Крім того, молодь вважає, що держава має розширити та покращити роботу мережі закладів дошкільної освіти, надавати разову матеріальну допомогу

малозабезпеченим сім'ям, надавати земельні ділянки та кредити для ведення особистого господарства та інше.

Робота з підготовки молоді до подружнього життя, формування відповідального батьківства, профілактики сімейного неблагополуччя є одним із напрямів державної молодіжної політики. Міністерство молоді та спорту відповідно до наданих повноважень долучається до системної роботи, спрямованої на поліпшення становища сімей, зокрема, молодих.

Створено комунікативну платформу з представниками Церков та релігійних організацій, відповідальних за роботу з молоддю та напрацьовано спільний план заходів. У 2018 році проведено Всеукраїнський фестиваль «Всі разом за сім'ю».

Значна увага приділяється розбудові мереж і молодіжних центрів у регіонах України, які мають бути багато функціональними та одним із основних завдань яких є формування у молоді сімейних, національних і загальнолюдських цінностей.

Враховуючи життєві цінності та настрої сучасної української молоді, завданнями державної молодіжної політики, спрямованими на формування сімейних цінностей є:

- впровадження програм формування сімейних цінностей, сформованих на основі національно-культурної спадщини українського суспільства;
- проведення заходів що до підготовки молоді до створення сім'ї, життя в подружжі та відповідального батьківства;
- розробку відповідних навчальних та інформаційних матеріалів.

Фундаментальні дослідження шлюбно-сімейних відносин здійснюють *науковці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи.*

Людмила Слюсар в монографії «Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність» досліджує змін у шлюбній поведінці населення України від часів, коли вона входила до складу Російської імперії, і до сьогодення. Якщо на початку ХХ століття населенню України ще була притаманна традиційна модель шлюбно-сімейної поведінки, яка не змінювалась протягом століть і була типовою для аграрного (доіндустріального)

суспільства. Однак упродовж ХХ століття в Україні відбулися значні зміни шлюбу і сім'ї на засадах демографічної модернізації, яка мала атиповий характер у наслідок штучності радянської соціально-економічної системи, що модифікувало прояв загальних закономірностей їх трансформації. На цьому історичному шляху науковець виокремлює кілька періодів (етапів), обумовлених певними змінами у принципах організації суспільства і методах державного управління.

Перший період (1920-ті рр.) – штучно прискорена демографічна модернізація, обумовлена докорінною перебудовою суспільства, насильницькою секуляризацією та відповідними змінами у менталітеті населення, прискорена лібералізацією сімейного законодавства, що призвело до загострення ряду соціально-демографічних проблем, однак створило підґрунтя до зміни становища жінки в суспільстві.

Другий етап (1930-ті – 1950-ті рр.) – модернізація в умовах соціальних катастроф, насамперед Голодомору, репресій, війни; влада використала соціальні катастрофи для уніфікації населення та впроваджувала тотальний контроль над життям сім'ї та кожної особистості.

Третій етап (кінець 1950-х – 1980-ті рр.) – модернізація в умовах «гуманнішого» соціально-політичного і економічного середовища, яка відбувалась під впливом лібералізації умов розвитку сім'ї та зняття більшості законодавчих обмежень щодо матримоніальної поведінки населення.

Пройшовши через модернізацію «за радянським типом» і ряд соціальних катастроф (Голодомор, репресії, війни), населення України значно раніше, ніж населення більшості країн Європи, стало характеризуватися нестійкістю шлюбних відносин, високим рівнем розлучуваності, масовою одностаттністю. Разом з тим, штучне соціально-економічне середовище, «закрита» модель суспільства довго консервували ранню шлюбність і народжуваність, традиційність гендерних відносин у сім'ї.

Цей своєрідний профіль шлюбно-сімейних процесів дістався у спадок незалежній Україні і в нових складних соціально-економічних умовах зазнав подальших трансформацій,

обумовлених особливостями життя населення в ринкових умовах і поступовим поширенням постіндустріальних принципів соціальної й економічної організації суспільства. Триває подальша модернізація шлюбу і сім'ї (вже четвертий етап модернізації), проте сучасна специфіка шлюбу в Україні обумовлена поєднанням постіндустріальних змін, що одержали назву другого демографічного переходу, частково збережених національних традицій і впливу соціально-економічних умов життєдіяльності населення.

Попри певну модернізацію моделі шлюбної поведінки населення, Україна належить до країн Європи з високим рівнем шлюбності, свідченням чого є досить високий за європейськими мірками загальний коефіцієнт шлюбності. Збереглась і традиція вважати високосний рік несприятливим для одруження, через що крива шлюбності має хвилеподібну форму: кількість шлюбів різко зменшується у високосні роки. Разом з тим з 2008 року простежується тенденція до зниження рівня шлюбності, яка посилилась після 2015 р., що обумовлено як змінами у чисельності населення найбільш активного шлюбного віку (20–35 років), так і поширенням незареєстрованого шлюбного партнерства.

Сценарій шлюбної поведінки українців, зазначає Л. Слюсар, поступово змінюється відповідно до загальноєвропейських тенденцій. Простежується чіткий тренд до підвищення віку реєстрації шлюбу: вступ до шлюбу в більшості випадків відкладається до завершення періоду здобуття освіти і спеціальності, набуття соціальної зрілості й економічної незалежності. Аналіз по вікових коефіцієнтів шлюбності свідчить, що у чоловіків відбувається різке зниження інтенсивності шлюбності 20–24-річних, і підвищення 25–29 і 30–34-річних, а у жінок – зниження рівня шлюбності дівчат до 20 років, певне підвищення – у 25–29 і 30–34-річних. Разом з тим, останні 25 років інтенсивність шлюбності українських жінок 20–24 років залишається значно вищою, ніж інших вікових груп.

Для сучасної України вже нетиповою є рання шлюбність, тобто шлюби з нареченою віком до 18 років: починаючи з 2013 р. кількість таких шлюбів становить менше одного відсотка. Однак в

Україні шлюб залишається «молодшим», ніж у більшості європейських країн, тобто укладається в більш ранньому віці.

Однією з найсуттєвіших рис сучасного світу є різноманітність моделей і стилів поведінки сучасної людини, її вільний вибір стилю власного життя. Стратегії шлюбної поведінки українців також поступово змінюються: безшлюбна самотність малопоширена в країні, однак не завжди чоловік і жінка, живучи разом, реєструють свій шлюб. За даними соціологічних досліджень 2008–2009 років, 10–12 % шлюбних пар, мешкаючи разом і вважаючи свої стосунки шлюбом, офіційно його не реєстрували, а за інформацією опитувань молоді 2017–2018 років, кожна четверта молода людина, маючи шлюбного партнера, і мешкаючи з ним в одному домогосподарстві, не вважали ці стосунки шлюбом. В сучасній Україні шлюбне партнерство без реєстрації найчастіше є своєрідним випробувальним етапом, коли пара «перевіряє» свої стосунки і вирішує, чи будуть вони продовжуватись в офіційному шлюбі, чи партнери розійдуться. Доволі часто зволікають із реєстрацією повторних шлюбів.

Однією з найгостріших проблем української сім'ї вже тривалий час є нестабільність шлюбних відносин, високий рівень розлучуваності. Ця проблема – «спадок» ще з радянських часів. У сучасній Україні шлюб залишається нестійким, хоча слід зазначити, що високі показники розлучуваності українського населення є певною мірою наслідком високого рівня зареєстрованої шлюбності. З 2000 р. намітилась тенденція до зниження рівня розлучуваності, однак вона нестійка, спостерігаються значні річні коливання. І хоч в останні кілька років за показником кількості розлучень на 1000 населення (загальний коефіцієнт розлучуваності) Україна дещо покращила свої позиції порівняно з іншими країнами Європи, вона все ж залишається в цьому аспекті серед «країн-лідерів».

Головною причиною розлучення, на думку осіб, шлюб яких розпався, є напруження у морально-психологічних, емоційних стосунках подружжя (конфлікт інтересів, відчуженість у сімейних стосунках), і це напруження підсилює невирішеність матеріальних і житлових проблем. Однією з поширених причин розлучення

залишається асоціальна поведінка одного з партнерів, як правило – алкоголізм чоловіка.

Найбільшу проблему становить розлучення подружжя, яке має спільних неповнолітніх дітей, оскільки руйнується природний, звичний для дитини осередок життєдіяльності й розвитку. У значної частини шлюбних пар, які розпадаються, є спільні діти, тож кожен рік тисячі дітей переживають розлучення батьків. На жаль, починаючи з 2010 р. відсутня інформація щодо характеристик шлюбів, які розпались, – як щодо наявності дітей, так і за тривалістю шлюбу та віком осіб, що розлучаються.

Новітні тенденції у розвитку шлюбно-сімейної ситуації в Україні вкрай важко визначити, зазначає дослідниця, оскільки Україна не здійснила переписи населення раундів 2010 і 2020 років. Через це відсутні не тільки дані щодо якісних характеристик населення, зокрема його шлюбного складу, але і точні дані щодо чисельності населення. Карколомні події, що відбулись в останні роки: війна на сході країни, зменшення підконтрольної Урядові України території внаслідок збройної агресії РФ, інтенсифікація пов'язаних із цими подіями міграційних процесів – вплинули на шлюбність населення країни, однак ці зміни важко статистично оцінити, оскільки ряд відносних демографічних показників є не точними, що зменшує можливості фахового аналізу.

Соціологія сім'ї в Україні виникла і розвивається в руслі світової соціології, але на основі виокремлення власних проблем, їх осмислення та пошуків шляхів розв'язання. Напрацювання інших українських науковців з проблем шлюбу та сім'ї будуть розглянуті в наступних лекціях.

Література:

1. Глазунов С. Соціологія сім'ї : навч. посіб. Дніпропетровськ : РВВ ДДУ, 2000. 140 с.
2. Кісь О. Подружні стосунки в українській селянській родині кінця ХІХ – початку ХХ століття // Українські жінки у горнилі модернізації / під заг. ред. Оксани Кісь. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 303 с.

3. Лавріненко Н. Соціологія сім'ї / Наталія Лавриненко // Соціологія : короткий енциклопедичний словник / уклад. В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. / під заг. ред. В. І. Воловича. К. : УЦДК, 1998. С. 572.
4. Лавріненко Н. Інститут сім'ї в Україні: напрями трансформації // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Київ, 2015. Випуск 2 (16). С. 463-472.
5. Лавріненко Н. Трансформація форм інституту сім'ї в сучасній Україні. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Київ 2020. Випуск 7 (21). С. 239-251.
6. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї: підручник. К. : Знання, 2013. 223 с.
7. Марценюк Т. Чому не варто боятися фемінізму. К. : Видавничий Дім «Комора», 2018. 328 с.
8. Сімейні цінності української молоді. Інформаційні матеріали до Всеукраїнського форуму сім'ї [Електронний ресурс]. Ресурс доступу : <file:///C:/Users/V/Downloads/Simejni-tsinnosti-ukrainskoi-molodi.-Informatsijni-materialy-do-Vseukrainskoho-forumu-sim-i-2018.pdf>
9. Слюсар Л. Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.idss.org.ua/arhiv/%D0%A8%D0%BB%D1%8E%D0%B1%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96.pdf>
10. Соціологічна думка України : навч. посіб. / М. Захарченко, В. Бурлачук, М. Молчанов та ін. К. : Заповіт, 1996. 424 с.
11. Соціологічна енциклопедія / укладач В. Городяненко. К. : Академвидав, 2008. 456 с.
12. Стрельник О. Турбота як робота: материнство у фокусі соціології. Київ : Критика, 2017. С. 288.
13. Черниш Н. Соціологія : курс лекцій [Електронний ресурс]. URL : https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/482997/mod_resource/content/1/

Тема 3. Шлюбна поведінка та її детермінанти в сучасному суспільстві

Лекція 3. Шлюбна поведінка та її детермінанти в сучасному суспільстві

Шлюбна поведінка – це поведінка метою якої є задоволення потреби у шлюбі, що пов'язана з вибором шлюбного партнера. Важливою складовою шлюбної поведінки є шлюбний вибір. **Шлюбний вибір** – це процес в результаті якого із сукупності

можливих виборів шлюбного партнера обирається той з ким потім живуть разом.

Процес шлюбного вибору зумовлений історично, він залежить від економічних, соціальних, культурних та інших умов, які мають місце в суспільстві. Основні особливості процесу шлюбного вибору пов'язані з тим, що в різних культурах та на різних етапах історичного розвитку різною є ступінь свободи індивідуального вибору.

Історики вважають, що у Європі інститут шлюбу, побудованого на коханні, з'явився у 16-му столітті, а популярності набув тільки два сторіччя потому.

Раніше шлюби вкладали задля збереження статків (між дітьми заможних родин), з політичною метою, заради кар'єри чи набуття громадянства, для підсилення генетики тощо.

Шлюби були вимушеними, коли одна, або обидві сторони укладали його проти власної волі, та «за шаблоном» – «всі одружені, то й мені треба», «скоріше треба народжувати», «всіх гарних розберуть, треба поспішати».

В минулому практично в усіх суспільствах переважали шлюби, які організовували батьки, або інші родичі, під чією опікою знаходяться молоді люди. Разом з тим, вибір шлюбного партнера не є безпідставним. Він визначається дією факторів культурного, соціального, психологічного та частково соціобіологічного характеру.

Культурні фактори

Найважливішим з них є так зване правило ендогамії-екзогамії. *Правило ендогамії* передбачає припис обирати собі шлюбного партнера з своєї суспільної групи. *Правило ендогамії* пов'язане з соціальною, расовою або етнічною належністю. Сьогодні ендогамний тиск не є таким сильним як раніше. *Правило екзогамії* забороняє шлюб в межах власної сімейної групи, тобто спрямоване на запобігання шлюбів між близькими родичами. *Правило екзогамії*, на відміну від правила ендогамії, має універсальний характер та жорстку дію, що пов'язано з наявністю правових норм, відповідно яким забороняються шлюби між близькими родичами. Добре відоме табу інцесту, що стосується неможливості шлюбних

стосунків між близькими родичами (між батьками та дітьми, братами та сестрами).

Соціальні фактори

Важливим соціальним фактором є *гомогамія*. Термін гомогамія використовують для позначення тих шлюбів, що укладаються людьми, які мають спільні або подібні характеристики. Імовірність того, що взаємна симпатія та взаємний потяг виникнуть між людьми і що вони укладуть шлюб є більш значущою у тому випадку, коли вони є схожими один на одного. Протилежна тенденція позначається терміном *гетерогамія*.

Соціологічна теорія важливими характеристиками гомогамії розглядає: вік, етнічну приналежність, соціальний статус, освіту, рівень інтелекту, близькість ціннісних орієнтацій, політичних поглядів, релігійних переконань.

Психологічні фактори

Почуття любові. Любов – почуття глибокої сердечної прихильності до іншої особи.

Співвідношення понять «любов» і «закоханість»

У любові і закоханості – три прояви: пристрасть, близькість і обов'язки. На думку Р. Стернберга, любов – це трикутник з трьома не рівними одна одній сторонами.

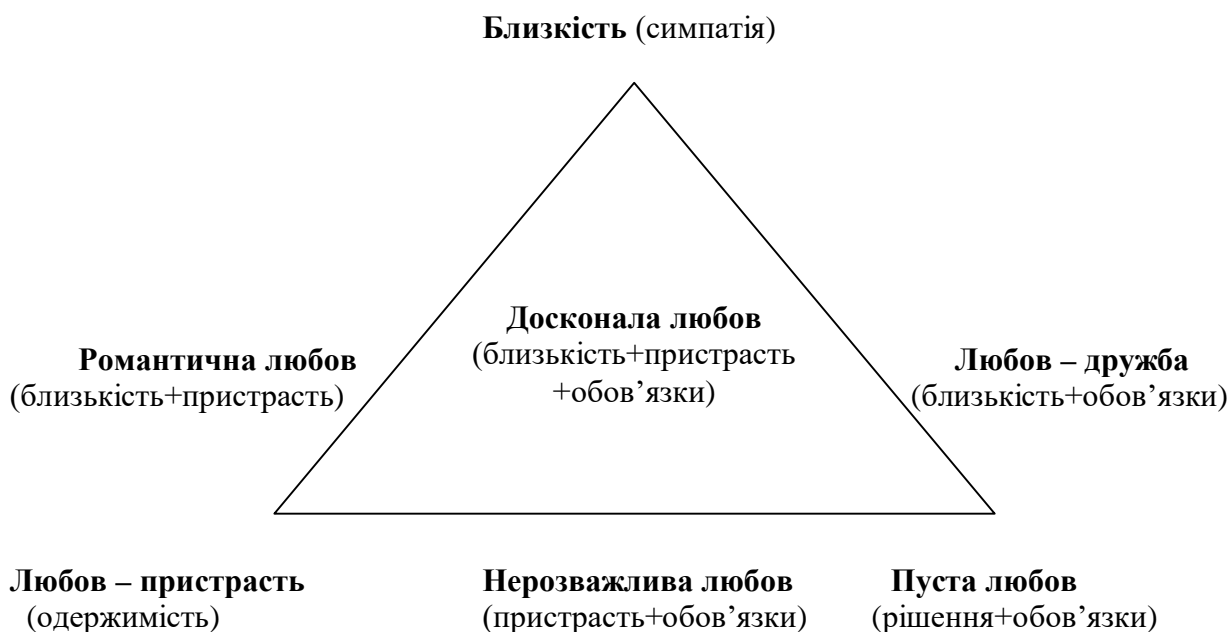

Рис. 1

В чому полягає різниця між любов'ю та закоханістю? Любов приходить поступово, закоханість – швидко. Любов росте, а зростання вимагає часу. Закоханість же, як завжди, немов звалюється на голову.

Дізнатися людину, зустрівшись з нею всього лише кілька разів, неможливо. Багато людей носять маску і, відразу не можна дізнатися, що під нею приховують. Дехто приховує справжню особу до самого весілля, а після вже постає в дійсному світлі. Щоб добре дізнатися людину потрібний час – місяці, а може і роки. Багато хто чув вираз «Любов з першого погляду». Але такого не буває. Можна відчувати сильний потяг до людини, яку тільки що зустріли, але, не дивлячись на свою силу, це ваблення поверхневе. Це закоханість очима в зовнішність, у вчинки, в реакцію. Але щоб людину дійсно любити, вам належить пройти величезний шлях.

Теорії шлюбного вибору

Теорія соціалізації підкреслює важливість досвіду батьків, тобто буде шлюб гомогамним чи ні, залежить від характеру почуттів, емоцій, які пов'язували батьків та дітей, які почуття поєднували різні покоління у сім'ї (оскільки діти схильні повторювати батьківській досвід). Якщо ці почуття позитивні, то вірогідність того, що діти будуть діяти відповідно набутому досвіду є високою. Якщо ж діти були девіантами, то вони можуть навіть піти з сім'ї.

Ще одним аспектом, на який звертає увагу соціалізаційний підхід, є припущення про те, що в своїх пошуках майбутнього партнера люди, як правило, орієнтуються на образ батьків протилежної статі. Тобто, доньки мають тенденцію обирати партнера схожого на батька, а сини на матір. Це припущення бере свій початок від теорії З. Фрейда, який стверджував, що у виборі сексуального партнера у людини має місце прояв переміщення енергії лібідо з самого першого об'єкта любові, тобто з батьків. Іншими словами, згідно З. Фрейда, чоловік шукає жінку, яка схожа на його матір, а жінка – чоловіка, який є схожим на його батька.

В соціально-психологічному плані такий характер вибору шлюбного партнера знаходить своє пояснення у тому, що людина,

коли обирає партнера, який схожий на одного з батьків протилежної статі, тим самим обирає вже щось знайоме як у плані особистісних характеристик, так і у плані цінностей. Такий вибір забезпечує відчуття комфорту та прогнозованості, а спільні цінності допомагають встановлювати зв'язки між партнерами, оскільки людям подобаються ті, хто погоджується з ними.

Теорія комплементарних потреб Р. Ф. Уінча ґрунтується на тому, що люди надають перевагу, при обранні свого партнера тому, чий психологічні властивості протилежні і комплементарні (доповнюють) їх власним. Так згідно Уінча людина несмілива та схильна до залежності, швидше за все, надасть перевагу партнеру сильному та домінантному. Це зумовлено тим, що людина завжди намагається посилити ступінь задоволення своїх потреб, а максимально це вдається у тому випадку, коли специфічні потреби чоловіка та жінки комплементарні одна одній.

Інструментальна теорія Р. Сендера, виходить з того, що люди намагаються обрати собі в якості шлюбних партнерів тих, чия поведінка та інші характеристики забезпечують максимум задоволення та мінімум витрат задля їх потреб. На противагу Уінчу, Сендер припускає, що одні потреби є більш значущими для двох статей, для деяких – ні. Наприклад, за словами Сендера, чоловіче домінування – більш значуща цінність для жінок, в той час як для чоловіків жіноче домінування менш привабливо. Зворотним прикладом є ситуація у випадку з такою потребою, як потреба у турботі. Тобто чоловік більш очікує від жінки турботи до себе, ніж жінка від чоловіка. Сендер висунув принцип *гендерної конгруентності* (збігу, пропорційності) сутність якого полягає у тому, що цінності (потреби), які є типовими для чоловіків, повинні позитивно співвідноситися з потребами, які є більш типовими для жінок. Сендер припускав, що найбільш привабливим партнер буде тоді, коли чоловіче домінування протистоїть жіночій потребі у інтимності, опіці, турботі.

Теорія обміну Дж. Хоманса, згідно якої основою нормативного визнання є взаємна користь людей, той зиск, який вони отримують в результаті обміну між собою різного роду дивідендами. Відповідно теорії Хоманса, в суспільстві завжди існує

певна шкала цінностей, які будуть залучені до обміну. І людська поведінка будується відповідно до неї. Людина «обмінює» деякі свої якості на якості, або властивості інших людей: зовнішню привабливість на заможність, багатство на титул і т. ін. Згідно Хоманса «всі без винятку соціальні взаємодії на всіх рівнях підпорядковуються принципам обміну еквівалентами. При цьому людина набуває здібності здійснювати оцінку (приписувати «вартість» особистісним або соціальним характеристикам людей). Відповідно до теорії обміну шлюбний вибір пов'язується з процесом оцінювання якостей (особистісних та соціальних) можливого партнера і визначення того, хто з можливих партнерів може принести більший вигравш при найменших затратах. Характеристики індивіда при цьому розглядаються як певне благо, яке підлягає обміну та має певну ринкову цінність. В якості такого блага можуть бути вік, зовнішній вигляд, соціально-психологічні характеристики особистості (емпатія, емоційність, експресивність, схильність до розуміння, співпраці...) цінності, переконання.

Теорія «стимулів – цінностей – ролей» Б. Мерстейна спочатку була створена для аналізу процесу залицяння, потім застосовувалась для вивчення міжрасових шлюбів і згодом з незначними модифікаціями була розширена стосовно досліджень дружби та відносин між подружжям. Ця теорія виходить з того, що в умовах відносно вільного вибору атракція (привабливість) та інтеракція (взаємодія) залежать від обміну цінностями тих благ та зобов'язань, які обидва партнери пропонують один одному. Згідно Мерстейна, процес розвитку відносин між партнерами визначається трьома чинниками: стимулами, ціннісним порівнянням та ролями, які діють протягом всього процесу шлюбного вибору (знайомство, залицяння, рішення про укладення шлюбу), але кожен з них має свою зону максимального впливу на відповідні стадії цього процесу, які отримали свою назву – стадія «стимуляції», стадія «оцінювання» та «рольова» стадія.

На стадії стимуляції діють фактори, які «притягують» індивідів один до одного, роблять їх привабливими завдяки фізичним, інтелектуальним, соціальним та іншим характеристикам. Індивідів тягне один до одного.

На стадії ціннісного порівняння відбувається взаємне оцінювання системи цінностей та настанов, частково, уявлень відносно шлюбу, статевих ролей, числа дітей в сім'ї і т. ін. За словами Мерстейна відбувається ціннісне порівняння відносно до інтересів, настанов, поглядів, а також потреб, які виглядають як такі, що зумовлені певними переконаннями. Призначення стадії ціннісного порівняння полягає у збиранні інформації про іншого.

На третій стадії рольової сумісності визначається схожість взаємних уявлень про сімейні ролі чоловіка та жінки. Досягнення рольової сумісності – це нескінчений процес, оскільки рольова сумісність постійно уточнюється, вдосконалюється, зазнає змін.

Альтернативні шлюбні практики

Н. Лавриненко досліджуючи варіанти альтернативних шлюбів в Україні, виокремлює наступні:

– відкритий шлюб, який набув поширення в Європі, має місце і в Україні, але практично невивчений. В такому шлюбі чоловік і дружина, які є подружжям допускають романи і інтимні зв'язки поза шлюбом;

– гостьовий (екстериторіальний) шлюб. В такому шлюбі відносини між подружжям офіційно зареєстровані, але чоловік та дружина проживають окремо. Час від часу вони зустрічаються, але спільного господарства не ведуть, або вже не ведуть, як у випадку, коли екстериторіальний шлюб є проміжним етапом між офіційним шлюбом та офіційним розлученням;

– консенсуальний, або цивільний шлюб є сімейним союзом жінки та чоловіка, який не зареєстрований у державному органі реєстрації активів цивільного стану. Ця форма шлюбу поширена в країнах Євросоюзу, де свої відносини реєструє лише кожна четверта пара. В Україні за останні роки кількість незареєстрованих (консенсусних) шлюбів повільно, але зростає;

– одностатеві шлюби, або гомосексуальні створюються людьми однієї статі. Одностатеві шлюби в Україні офіційно не визнаються, але дозволені, як відзначає науковець, у багатьох країнах. Громадські акції та дії, що проводяться геями та

лесбійками в Україні, показують, що подібні гомосексуальні шлюби існують, але мають прихований характер.

Л. Слюсар виокремлює ще дистанційні шлюби, появу яких пов'язує з посиленням міграційних процесів в сучасному глобалізованому світі та трансформацією сімейних відносин, оскільки відбувається територіальне роз'єднання родичів, у тому числі подружніх пар, батьків і дітей. Безумовно, відзначає науковець, є позитивним вплив праці за кордоном одного з членів родини на її матеріальний стан: в умовах бідності значної частини українських сімей надходження коштів від трудового мігранта допомагає вирішити частину економічних проблем. Однак, вирішуючи економічні питання, така сім'я наражається на численні проблеми та ризики – щодо шлюбних стосунків, соціалізації дітей, самотності осіб літнього віку. В результаті повномасштабного вторгнення РФ в Україну міграційні процеси посилились. Це пов'язано з серйозними наслідками, оскільки переважно саме жінки і діти виїхали за кордон, щоб врятуватися від війни, а чоловіки залишилися вдома. Тому це дає підстави, поки психологам та адвокатам, говорити про те, що за час війни кількість розлучень в Україні зросла фактично вдвічі.

Особливості шлюбної поведінки українців

Досліджуючи особливості шлюбної поведінки, Л. Слюсар підкреслює, що Україна належить до країн Європи з високим рівнем шлюбності, свідченням чого є досить високий за європейськими мірками загальний коефіцієнт шлюбності. Разом з тим з 2008 року простежується тенденція до зниження рівня шлюбності, яка посилилась після 2015 р., що обумовлено як змінами у чисельності населення найбільш активного шлюбного віку (20–35 років), так і поширенням незареєстрованого шлюбного партнерства.

При цьому у українців збереглась традиція вважати високосний рік несприятливим для одруження, через що крива шлюбності має хвилеподібну форму: кількість шлюбів різко зменшується у високосні роки.

Сценарій шлюбної поведінки українців поступово змінюється відповідно до загальноєвропейських тенденцій. Простежується

чіткий тренд до підвищення віку реєстрації шлюбу: вступ до шлюбу в більшості випадків відкладається до завершення періоду здобуття освіти і спеціальності, набуття соціальної зрілості й економічної незалежності. Аналіз по вікових коефіцієнтів шлюбності свідчить, що у чоловіків відбувається різке зниження інтенсивності шлюбності 20–24-річних, і підвищення 25–29 і 30–34-річних, а у жінок – зниження рівня шлюбності дівчат до 20 років, певне підвищення – у 25–29 і 30–34-річних. Разом з тим, останні 25 років інтенсивність шлюбності українських жінок 20–24 років залишається значно вищою, ніж інших вікових груп.

Для сучасної України вже нетиповою є рання шлюбність, тобто шлюби з нареченою віком до 18 років: починаючи з 2013 р. кількість таких шлюбів становить менше одного відсотка. Однак в Україні шлюб залишається «молодшим», ніж у більшості європейських країн, тобто укладається в більш ранньому віці.

Однією з найсуттєвіших рис сучасного світу є різноманітність моделей і стилів поведінки сучасної людини, її вільний вибір стилю власного життя. Стратегії шлюбної поведінки українців також поступово змінюються: безшлюбна самотність малопоширена в країні, однак не завжди чоловік і жінка, живучи разом, реєструють свій шлюб. За даними соціологічних досліджень 2008–2009 років, 10–12 % шлюбних пар, мешкаючи разом і вважаючи свої стосунки шлюбом, офіційно його не реєстрували, а за інформацією опитувань молоді 2017–2018 років, кожна четверта молода людина, маючи шлюбного партнера, і мешкаючи з ним в одному домогосподарстві, не вважали ці стосунки шлюбом. В сучасній Україні шлюбне партнерство без реєстрації найчастіше є своєрідним випробуванням, коли пара «перевіряє» свої стосунки і вирішує, чи будуть вони продовжуватись в офіційному шлюбі, чи партнери розійдуться. Доволі часто зволікають із реєстрацією повторних шлюбів.

Карколомні події, що відбулись в останні роки: російська агресія проти України, зменшення підконтрольної її владі території, інтенсифікація пов'язаних із цими подіями міграційних процесів тощо, суттєво вплинули на шлюбність населення країни. За результатами опитування, яке проводила соціологічна група

“Рейтинг” 19 березня 2022 року, найбільше розділені з рідними жителі сходу України – 54 % опитаних, а найменше – заходу (39 %) респондентів. Найбільше розлучення із сім’єю зазнала молодь 18-35 років – 50 %. Подібні випадки часті й для інших вікових категорій, зокрема 42 % людей від 36-50 років та 41 % людей віком від 51 року зараз перебувають далеко від рідних. Розділення з сім’єю не з власної волі – це психологічно важке випробування, особливо під час війни, яка формує невизначеність майбутнього возз’єднання родини.

Війна та анексія частини території країни, зростання зовнішньої міграції призвели не тільки до зменшення чисельності населення країни, насамперед активного шлюбного віку, вони впливають на стиль шлюбно-сімейної поведінки, форми шлюбу і сім’ї.

Разом з тим, відповідно даним Мін’юсту після повномасштабного російського вторгнення, в Україні за 9 місяців 2022 року набуло поширення таке нововведення як дистанційна форма одруження, за цей період було зареєстровано близько 2 500 таких шлюбів. Саме в результаті спрощення процедури одруження військовослужбовців, які захищають Україну на фронті, їм була надана можливість дистанційно зареєструвати шлюб. Ініціатива започаткувати механізм дистанційного одруження надійшла саме від військовослужбовців – для них це ще один стимул, який надихає повернення до рідної людини.

Сучасна специфіка шлюбу в Україні обумовлена поєднанням постіндустріальної трансформації інститутів шлюбу і сім’ї, впливом сучасних складних умов життєдіяльності населення та частковим збереженням національних традицій.

Література:

1. Брюкнер П. Парадокси любові: есей. Л. : Грані-Т, 2012. С. 344.
2. Глазунов С. Соціологія сім’ї : навч. посіб. Дніпропетровськ : РВВ ДДУ, 2000. 140 с.
3. Лавриненко Н. Інститут сім’ї в Україні: напрями трансформації. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Випуск 2 (16). Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. С. 463-472.

4. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї: підручник. К.: Знання, 2013. 223 с.
5. Норвуд Р. Жінки, які кохають до нестями. Харків: Віват, 2017. 320 с.
6. Слюсар Л. Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність [Електронний ресурс]. URL : <https://www.idss.org.ua/arhiv/>
7. Фромм Е. Мистецтво любові. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2017. 192 с.

Тема 4. Міжособистісні відносини у сім'ї

Лекція 4. Міжособистісні відносини у сім'ї

Ядром сім'ї є подружній союз між чоловіком та жінкою на засадах якого створюються стосунки «чоловік – дружина», «батьки – дитина» («матір – дитина», «батько – дитина», «матір – батько», «дитини – дитина»). В соціології сім'ї вивчення сімейних відносин пов'язано з дослідженням становлення і порушення сімейної єдності, спільності, згуртованості на усіх стадіях сімейного циклу життя, функціонування відчуття сімейного «МИ» як центру сімейного образу життя, аналіз специфіки взаємовідносин батьків та дітей, братів і сестер, чоловіків та дружин, членів сім'ї.

5 типів відносин в сім'ї:

1. Демонстративний – в такому типі відносин партнери часто не говорять правди один одному, недоговорюють, але ніби з «кращими намірами», через дбайливе ставлення до коханої людини. Намагаються говорити лише про позитивні моменти та успіхи, уникають розмов про проблеми та негаразди. Складається враження «ілюзорної ідилії». Загалом відносини теплі. Членам сім'ї подобається і проявляти теплоту, і дбайливість, і отримувати натомість те ж. Негативні моменти легко забуваються і вибачаються, тому що у партнерів спільна мета – показова ідеальна родина.

2. Партнерський – такий тип відносини формуються на спільній ідеї шлюбу як добровільного союзу, який створюється задля того, щоб полегшити життя одне одного, зробити його цікавішим, простішим, безпечнішим. Відносини – прозорі, плідні та раціональні. Емоції не подавляються й не придушуються, в родині

прийнято говорити про те, що турбує. Присутня повага до індивідуального простору, власних інтересів та хобі кожного.

3. Віддалений – у членів сім'ї різні інтереси, своє власне коло спілкування. Часто сім'ю об'єднує лиш те, що вони живуть разом під одним дахом, мають спільних дітей. Мінімум контактів. Мінімум емоцій. Мінімум взаємних вимог. Мінімум взаємного інтересу.

4. Гедоністичний – найважливіші потреби у таких партнерів – це задоволення гедоністичних мотивів (алкоголь, наркотики, шахрайство), часто це неблагополучні сім'ї. Як правило у всіх членів сім'ї низька або нестійка самооцінка. Багато емоцій, радісних і сумних, ірраціональна поведінка. Члени сім'ї охоче не кажуть правди і самі собі, і іншим, виправдовуючи власний спосіб життя. Вони схильні до різних шкідливих звичок та залежностей, потурають забаганкам. Проте конфлікти розпалюються часто, особливо під впливом негативних станів, фрустрації, дратівливості.

5. Авторитарний – цей тип відносин має місце коли у сім'ї є виражений лідер. Часто це чоловік при непрацюючій дружині, схильний домінувати та визначати життя інших членів сім'ї. Рідше це дружина, що володіє владним характером і змогла підпорядковувати під себе чоловіка. Лідер визначає структуру взаємин у сім'ї: межі свободи та характер емоційних проявів. Якщо він каже, що треба виявляти взаємну повагу, інші члени сім'ї її проявляють. Якщо лідер проти того, щоб плакали, тоді всі стримують ці емоції. Сім'ї з авторитарним лідером досить стабільні, статичні. Якщо лідер втрачає свою об'єктивну владу, у відносинах настає серйозна криза.

Гендерні стереотипи: зміст, чинники та форми прояву

В стосунках сучасних чоловіка та дружини значну роль відіграє побудова сімейних відносин на принципі гендерної рівності.

Зараз відбувається значне залучення жінки у сферу суспільного життя та й сама вона вже не пов'язує своє життя тільки з домашнім господарством, турботою про членів родини, а намагається отримати вищу освіту, зробити кар'єру, реалізувати

свій особистісний потенціал тощо. Це суттєво впливає на ті стосунки у сім'ї, що сформувалися впродовж тривалого часу та стали уже майже стереотипними. Важливе місце в цьому належить гендерним дослідженням, які представляють собою напрям наукової діяльності, яка спрямована на вивчення місця, ролі, активності, самореалізації чоловіка та жінки у конкретних соціально-історичних умовах.

Значне місце в гендерних дослідженнях належить визначенню змісту основних понять таких як гендер та гендерні стереотипи.

Гендер – змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм, і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначаються соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксують уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі. Гендер відрізняється від поняття стать, яке відображує природні, біологічно задані відмінності між чоловіком і жінкою. Якщо стать задається природно, то гендер конструюється соціально та зумовлений культурою суспільства в конкретний історичний період. Гендер характеризує осіб і жіночої, й чоловічої статей, будучи продуктом соціалізації.

В дослідницькій літературі **гендерні стереотипи** визначаються як узагальнені уявлення про чоловіків і жінок, які формуються на основі їх гендерно-рольової поведінки, усталеності ролей і видів діяльності для чоловіків і жінок, а також як стереотипи гендерних рис, тобто психологічних та поведінкових характеристик, притаманних чоловікам і жінкам.

Усі існуючі гендерні стереотипи науковці поділяють на три групи. Перша група – це **стереотипи маскуліності-фемінності** – нормативні уявлення про соматичні, психологічні, поведінкові властивості, що характерні для чоловіків та жінок. Відповідно до них вважається, що чоловікам властиві такі якості як компетентність, домінантність, незалежність, агресивність, схильність до логічного міркування, здібність керувати своїми

почуттями. А жінки більш пасивні, залежні, емоційні, турботливі і ніжні.

Друга група стереотипів пов'язана із **змістом праці чоловіків і жінок**: традиційною для чоловіків вважається інструментальна діяльність, творча і керівна; для жінок традиційною є виконавча, обслуговуюча діяльність, що пов'язана з експресивною сферою.

Третя група стереотипів стосується **розподілення сімейних і професійних ролей відповідно до статі**. Для чоловіків головні ролі – професійні, для жінок – сімейні. Саме тому вважається, що «нормальний» чоловік намагається створити кар'єру, досягти професійного успіху; «нормальна» жінка хоче вийти заміж, мати дітей, вести домашнє господарство.

Чим можна пояснити існування таких стереотипів? На це питання можна знайти різні відповіді. Прихильники біодетермінізму вважають, що саме анатомо-фізіологічні особливості статі є основою цих відмінностей, оскільки саме вони, на їх думку становлять основу і структуру як біологічного так і соціального життя. Серед психологів поширена думка, яка найчастіше пов'язує відмінності у поведінці чоловіків і жінок із особливостями гормональної природи кожної статі, що впливає на наявність рис маскулінності та фемінності. Останнім часом науковці прийшли до висновку, що значний вплив на формування і закріплення гендерних стереотипів здійснює соціокультурне середовище. Саме цей підхід розглядається як найбільш конструктивний у вирішенні проблеми подолання гендерної нерівності у сучасному суспільстві.

Так склалося, що історично від чоловіків та жінок очікували виконання більшою чи меншою мірою різних соціальних ролей в усіх суспільствах відповідно до тих ціннісно-нормативних уявлень, які формувалися й відтворювалися в процесі соціально-історичного розвитку. Виконувані чоловіками й жінками соціальні ролі, безумовно, змінювалися, і в цьому легко переконатися, порівнявши їх заняття у доіндустріальному, індустріальному та постіндустріальному суспільствах. Так, жорсткі умови існування сім'ї у доіндустріальному суспільстві (внаслідок низької продуктивності праці, залежності від сил природи, високої

передчасної смертності тощо) потребували чіткої сімейної ієрархії, авторитарного типу відносин, яким відповідала патріархальна сім'я. У такій сім'ї коло обов'язків чоловіка і жінки чітко детерміновано: чоловік – це глава сім'ї, її годувальник і охоронець, виконавець тяжкої фізичної роботи, і таке його призначення потребувало сили, витривалості, мужності; жінка – це дружина і мати, організатор і виконавець роботи у сімейному господарстві, її обов'язки – турбуватися про виховання дітей, організацію побуту і споживання.

Індустріальне суспільство, що залучило жінку до суспільного виробництва, зробило розподіл обов'язків у сім'ї більш гнучким і демократичним, однак чоловік у більшості випадків залишався основним (хоча вже не єдиним) годувальником сім'ї, і характер сімейних ролей чоловіка і дружини значною мірою залишився традиційним. У сучасному ж суспільстві, що найчастіше визначається як постіндустріальне чи інформаційне, жінка отримала значну свободу, оскільки вона має можливість брати активну участь у всіх сферах суспільного життя. Хоча і залишаються певні проблеми як на рівні суспільства, так і на рівні відносин у сім'ї. Саме тому У. Бек зауважує, що у багатьох сферах професійної діяльності жінки захопили «кораблі, що тонуть», тобто вони зайняті там, де є низький рівень заробітної плати, та професії не є престижними, а Л. Мартін для пояснення цього стану запровадив термін «скляної стелі», яким позначив штучно створені бар'єри, що засновані на забобонах відповідно до яких жінки не можуть просуватися по службі і займати керівні посади. Ч. Мілліс, в свою чергу, звертає увагу на існування суперечливого становища в сучасній сім'ї: жінки в якості милої рабині, а чоловіка або як повелителя чи безпорадного утриманця.

Партнерство в сучасних сімейних практиках

В сучасному суспільстві значний інтерес викликає проблема розбудови партнерських стосунків в сім'ї. Її актуальність зумовлена тим, що сьогодні інститут сім'ї переживає серйозну кризу. З одного боку, сучасна жінка вже не пов'язує своє життя тільки з домашнім господарством, турботою про членів родини, а намагається

отримати вищу освіту, побудувати кар'єру, реалізувати свій особистісний потенціал. З іншого боку, сучасний чоловік не є основним главою сім'ї, призначення якого полягає у матеріальному забезпеченні своїх рідних, він все більше залучається до домашніх та сімейних справ. При цьому сучасні батьки намагаються зробити значний внесок в розвиток своїх дітей, які не тільки повинні бути одягнуті та нагодовані, а й отримати можливість проявити та розвинути свій особистісний потенціал, мати розуміння і підтримку батьків, засвоїти цінності важливі для самоствердження. Це зумовлює поширення практик партнерства, в яких чоловік і жінка намагаються спільно виконувати домашні та сімейні обов'язки з метою забезпечення самореалізації кожного члена сім'ї.

Ця загальна цивілізаційна тенденція стосується і української сім'ї, в якій відбувається поступове звільнення від старих традиційних практик та опанування нових, які побудовані на партнерстві. Хоча сьогодні в більшості сімей дружина залишається основним виконавцем домашньої роботи. Що показало дослідження, проведене соціологічною групою «Рейтинг»: на думку опитаних частіше у їхній сім'ї (парі) жінка готує їсти – 64 % опитаних. Лише близько чверті зазначили, що ця роль у їхньому союзі поділена порівну. Обов'язки з виховання дітей та заняття господарськими справами також, на думку опитаних, покладені на жінок (52 % та 43 % респондентів відповідно). Водночас стосовно виховання дітей, на відміну від господарських справ, опитані дещо частіше зазначали, що ця роль поділена у їхній парі порівну. Натомість головування в сім'ї (парі) дещо частіше покладається на чоловіків – такої думки дотримуються 39 % опитаних, стосовно жінок так вважають 29 % респондентів, і порівну розділяють цю роль також 29 % опитаних. Більше половини опитаних вважають, що в їхній сім'ї (парі) більше заробляє саме чоловік, 23 % – такої думки про жінок, 17 % – вважають, що обидва заробляють приблизно однаково.

В той же час дослідження, яке було проведене Київським міжнародним інститутом соціології спільно з Мінсоцполітики на замовлення Фонду народонаселення ООН в Україні в рамках кампанії «Щастя у 4 Руки» показує, що майже 50% жінок, які

виконують більшу частину домашньої роботи, готові поділити її порівну зі своїми партнерами, що є свідченням прагнення жінок до рольових змін. Водночас близько 26% жінок згодні віддати тільки частину домашніх обов'язків. А досить великий відсоток жінок – від майже 4% до 8%, – не готові віддати чоловікові навіть їх частину. Показовим також є великий відсоток чоловіків (майже 57%), які згодні взяти на себе лише невелику частину домашніх обов'язків. Лише 22% чоловіків погоджуються порівну ділити з жінками домашні обов'язки в тих українських сім'ях, де більшість хатньої роботи виконує дружина.

Цікаво, що у різних регіонах України ці відповіді різнилися. Якщо у центрі України менше всього чоловіків готові до паритетного розподілу обов'язків – лише 12%, то найбільшу лояльність у питанні розподілу домашніх обов'язків виявили чоловіки у східних регіонах – 33%. Натомість на заході та півдні України близько 8% чоловіків не погодилися брати на себе навіть частину домашніх обов'язків.

Певною подією, яка пов'язана з позитивними зрушеннями в подоланні поширених гендерних стереотипів, стало те, що 1 грудня 2020 року народні депутати прийняли за основу проект Закону № 3695 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення рівних можливостей матері та батька на догляд за дитиною». Прийняття цього закону дозволить забезпечити рівні можливості матері та батька на догляд за дитиною та поєднати трудову діяльність із сімейними обов'язками і усунути законодавчі прогалини, які обмежували право чоловіка на відпустку для догляду за дитиною.

Хоча дослідження Українського центру соціальних реформ показують, що 36% українських чоловіків вважають, що вони просто не здатні піклуватися про немовля. Більше половини з них – 63%, думають, що купання, зміна підгузків та годування дитини є обов'язками виключно матерів. Але вже трохи більше половини опитаних чоловіків вірять, що домашні обов'язки мають порівну ділитися між чоловіком та жінкою.

І все ж українські чоловіки поступово набувають досвіду, який дозволяє їм значно розширити коло сімейних обов'язків і приділяти

більше уваги дітям. В Мінсоцполітиці повідомили, що на 1 січня 2019 року матеріальну допомогу при народженні дитини загалом отримували 1 мільйон 104 тисячі осіб, з них – 15 тисяч чоловіків. Таку допомогу часто оформлюють на того з батьків, хто планує брати декрет, оскільки ці доходи надають можливість зарахувати період догляду за дитиною до страхового стажу.

Цікавим є досвід журналіста Артема Чапая, який узагальнив власні проблеми і враження від своєї декретної відпустки в книзі «Тато в декреті». Він зазначив, що основна проблема залучення чоловіків в нашій країні по догляду за дитиною полягає в тому, що сім'я в такій ситуації безумовно втрачає фінансово, оскільки жінці значно важче знайти високооплачувану роботу. Тому не випадково в Україні чоловіки значно рідше вдаються до такого кроку як декретна відпустка по догляду за дитиною, ніж в країнах Західної Європи. В Україні поки що максимум 3 % чоловіків користуються правом піти у декретну відпустку. В той час, як згідно даних Фонду соціального страхування Швеції, за результатами 2019 року, на чоловіків припадає 46 % тих, хто пішов у декретну відпустку. Але Швеції знадобилося 20 років на те, щоб прийняти «чоловічий» декрет.

Позитивним є досвід пов'язаний з діяльністю «Тато-школи», яка була створена на базі другого міського полового будинки в м. Вінниці при допомозі шведських тренерів-консультантів і Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ). Метою діяльності «Тато-школи» є підготовка майбутніх батьків до народження дитини та залучення чоловіків до активної участі у вихованні дітей на принципах рівної відповідальності з матір'ю дитини. Наукові дослідження показують, що діти, в сім'ях яких є батько, краще адаптовані до життя. Але тільки за умов, якщо в них склалися близькі та довірливі відносини з батьком, який приймає активну участь в їх житті.

Саме тому, залучення чоловіків до активних практик батьківства є дуже важливим кроком розвитку сімейних відносин. Але це складний і тривалий процес формування партнерських відносин у сім'ї, де батьки мають спільно визначати розподіл своїх ролей та враховувати потенціал кожного і особливості сімейної

ситуації. Можна прогнозувати, що сучасні батьки вже не зможуть/схочуть повернутися до традиційних практик старшого покоління, які базувалися на архаїчному сприйнятті жінки, чоловіка, дитини та їх світу.

Від того чи зможе українське суспільство вибудувати партнерську модель відносин між чоловіком та жінкою буде залежати чи стане воно по-справжньому демократичним. Партнерські відносини пов'язані з вмінням цінувати партнера, бажанням прийти йому на допомогу, повагою до індивідуального простору і інтересів «Іншого» та працею заради спільного майбутнього.

Література:

1. Богдан О. Що варто знати про соціологію та соціальні дослідження? Посібник-довідник для громадських активістів та всіх зацікавлених. К. : Дух і Літера, 2015. С. 193-224.
2. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України К. : Центр Разумкова, Видавництво «Заповіт», 2016. [Електронний ресурс]. URL : <http://razumkov.org.ua/images/broshura/Gender-FINAL-S.pdf>
3. Грей Дж. За межами Марса та Венери. Магія стосунків у бурхливому сьогоденні. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 351 с.
4. Лавриненко Н. Гендерные отношения в украинской семье. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2010. № 1. С. 138-162.
5. Лавриненко Н. Причини збереження неоконсервативної гендерної ідеології в Україні. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Київ, 2018. Випуск 6 (20). С. 379-386.
6. Марценюк Т. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи та кращі практики. К. : Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД). 2015. 45 с.
7. Оксамитна С. Гендерні ролі та стереотипи // Основи теорії гендеру : навчальний посібник. К. : «К.І.С», 2004. С. 157-181.
8. Слотен Анна-Марі Між двох вогнів. Чому ми досі обираємо між роботою та сім'єю. К. : Наш формат, 2018. 280 с.

Тема 5. Інститут батьківства

Лекція 5. Інститут батьківства

Батьківство – це інститут сім'ї, який складається з системи обов'язків, прав, соціальних очікувань і вимог, що висуваються до чоловіка і жінки, як до батька та матері, засади яких пов'язані з нормативною системою суспільства, а також із структурою та функціями сім'ї.

Як зазначає І. Курило, батьківство – це історично зумовлена соціальна форма відносин, яка соціально санкціонує та упорядковує біологічний процес продовження людського роду.

Науковець підкреслює, що батьківство як інститут сім'ї представляє собою поєднання формальних та неформальних норм і правил, які регулюють відносини між батьками та дітьми.

Неформальні норми і правила батьківства регулюють психологічні та емоційні взаємозалежності та взаємодії батьків та їх дітей. Разом з тим, ці «природні» відносини у людей набувають соціальної форми та залежать від традицій конкретного суспільства, системи життєвих цінностей, поширених морально-етичних принципів та орієнтацій. *Формальні* норми та правила з розвитком людства змінювалися від інфантициду (дітовбивство) в архаїчних суспільствах та байдужості до маленьких дітей в доіндустріальний період з його високим рівнем дитячої смертності та до дитиноцентризму в сучасному суспільстві.

Поступові зміни, які відбуваються в інститутах шлюбу та сім'ї призвели і до **плюралізації форм батьківства**. І. Курило пропонує наступне групування сімей у відповідності до специфіки виконання батьківських функцій:

– сім'ї, в яких батьківські функції виконуються в традиційному сімейному середовищі: дітей утримують і виховують рідні батько та мати, які проживають в одному домогосподарстві;

– сім'ї, в яких форма виконання батьківських функцій змінена через особливості структури сім'ї: с дітьми проживає тільки один із батьків; один із батьків, що проживає з дітьми – нерідний, тобто вітчим/мачуха; батьки (один або обидва) проживають окремо від дитини (дистанційні сім'ї);

– сім'ї, в яких трансформовані природні (біологічні) основи батьківства: кровноспоріднені відносини або відсутні, або значно модифіковані. Це сім'ї, в яких змінені природні (біологічні) основи батьківства: батьківство частково або повністю «виходить за біологічні рамки». До цієї групи слід віднести наступні типи сімей: сім'ї які всиновили дитину; сім'ї, в яких народження дитини відбувається з використанням сучасних репродуктивних технологій (донорства, сурогатного материнства); одностатеві пари. В таких сім'ях відбувається виокремлення не тільки біологічного батьківства від соціального, але і диверсифікація самого біологічного процесу, різні етапи якого виокремлюються один від одного.

З розвитком суспільства відбуваються зміни, які пов'язані не тільки з плюралізацією форм батьківства, а значної трансформації зазнає і таке явище як **дитинство**.

О. Стрельник спирається на дослідження західних науковців і зауважує те, що до Нового часу не існувало поняття дитинства як такого: не було дитячого одягу, іграшок; з дітьми не бавилися, не оточували особливою увагою; за змоги віддавали годувальницям, дуже рано відправляли навчатися або заробляти; жорстко з ними поводитися. На думку французького історика Філіпа Ар'єрса байдужість до дитини була прямим наслідком тогочасної демографічної ситуації з високим рівнем дитячої смертності. Не було об'єктивних передумов для формування тривалих і стійких емоційних стосунків батьків і дітей. Символічне виокремлення дитинства в особливе вікове та соціокультурне явище Ар'єрс пов'язує з появою дитячого одягу, що відбулося в європейських країнах лише наприкінці XVI століття. Дітей почали виділяти у спільноту, окрему від спільноти дорослих.

Американський дослідник Лойд Демоз в праці «Еволюція дитинства» виокремлює історичні форми ставлення батьків до дітей:

– *доба інфантициду* (від найдавніших часів до IV століття н. е.) пов'язана з толерантним ставленням суспільством до дітозгубництва, що було зумовлено: нестачею ресурсів й обмеженими можливостями прогодувати дітей; вродженими

фізичними вадами; статтю дитини, меншу цінність мали дівчата, ніж хлопці; народження дитини поза шлюбом;

– доба відстороненості (IV-XIII століття) дитина залишається «небажаним» для батьків об'єктом, якого прагнуть позбутися – віддати годувальниці, в монастир, в іншу сім'ю на виховання, або оточували суворими обмеженнями в рідному домі;

– *амбівалентний режим* (XIV-XVII століття) пов'язаний з поступовим входженням дитини в емоційне життя батьків, утім, наразі без визнання її прав на «самостійне» духовне існування;

– *режим нав'язливості* (XVIII століття) вже не трактує дитину як пересічний об'єкт фізичного догляду. Батьки наближаються до дитячої особистості, проте цей поступальний рух ускладнено їхнім прагненням цілком контролювати не лише поведінку, а й внутрішній світ, думки та волю дитини. Загалом майже всі дослідники поділяють думку про те, що визначення материнських і батьківських ролей у сучасному розумінні – це процес, який від середини XVIII століття супроводжував формування індивідуалізованої й інтимізованої нуклеарної сім'ї. Від другої половини XVIII століття батьківська любов до дітей перестала бути індивідуальним феноменом і перетворилась на нормативну настанову культури, посприявши появі нових образів материнства, «нова мати» вже дбає про дітей. Триває кампанія за материнське грудне вигодовування, зростають вимоги до гігієни дітей, з'являється педіатрія як спеціальний розділ медицини;

– *режим соціалізації* (XIX – середина XX століття) за мету виховання обирається не так підкорення дитини, як муштрування її волі, підготування до самостійного життя. Втім в дитині й далі вбачають радше об'єкт, аніж суб'єкт соціалізації;

– *режим допомоги* (від середини XX століття) засновується на уявленні про те, що дитина ліпше за батьків знає, чого потребує на кожному етапі життя, а батьки розуміють і задовольняють індивідуальні потреби дитини. Дітей не б'ють і не карають, не намагаються дисциплінувати їх чи сформувати певні риси характеру. Такий спосіб виховання вимагає чималих зусиль і часу.

Батьківство як роль батька, що бере на себе відповідальність за свою сім'ю.

Як зазначає науковець І. Кон, в більшості традиційних суспільств «справжній чоловік» – зобов'язаний був мати сім'ю і дітей, для яких він був захисником та годувальником. Холостяк, зазвичай, не вважався повноцінним зрілим чоловіком і не мав відповідного статусу. В традиційному суспільстві розміри наділу землі залежали від кількості дітей. За стереотипами традиційного суспільства також відбувався чіткий розподіл дітей на законнароджених та незаконнароджених і їм надавалась різна цінність. Більшість суспільств надавали особливе значення першим дітям, які повинні були не тільки біологічно продовжити батьківський рід, але й успадкувати ім'я, статус і майно батька.

Хоча традиційна батьківська роль припускає захист та матеріальне забезпечення дітей, на батьків ніде не покладалися обов'язки по догляду та вихованню дітей. Ці функції вважалися жіночими, які не властиві чоловікам. З цим пов'язано і поширене уявлення, що чоловік «по природі» не здатен доглядати за дітьми. Оскільки в поширеній свідомості батько був персоніфікацією влади, годувальник та арбітр дисципліни, приклад для наслідування сину, його наставник у військовій та суспільно-трудовій діяльності.

Ф. Фукуяма зауважує, що роль батька в значно більшій мірі задається соціально, ніж роль матері, і проявляється в різних суспільствах та у різних індивідів від мінімальної участі до головної ролі у вихованні та соціалізації дітей.

В сучасному суспільстві поступово роль батька починає змінюватися, оскільки для сучасних чоловіків емоційно-психологічні аспекти батьківства є значно важливішими, ніж це було в минулому.

Сучасний чоловік турбується про вагітну дружину, супроводжує її під час пологів, виявляє інтерес і опановує практику догляду та виховання дітей, може взяти соціальну відпустку по догляду за дитиною, перестати бути стороннім спостерігачем.

З середини ХХ ст. у зв'язку з зміною положення жінки в суспільстві спостерігається перехід до «нового батьківства». Виокремлюють два типа батьківства, відповідно до того, яка з потреб у чоловіка сильніша – опіка, турбота чи навчання: 1) чоловік, що бажає опікати, батьківство з усією силою захоплює

його тільки в перші роки життя дитини, коли вона є слабкою, беззахисною, безпомічною, а її плач викликає прийти на поміч; 2) у інших чоловіків ведучою є потреба – навчати, передати свої знання та вміння, тобто робити дитину в прямому розумінні своїм спадкоємцем.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, що присвячена проблемам батьківства, дозволив Н. Дашенковій та Т. Коробкіній виділити наступні типи батьківської поведінки:

1) «традиційний батько» (батько «старих часів»), який піклується про свою сім'ю як керівник;

2) «відсутній батько», тобто відсутній не фізично, а психологічно, оскільки має нерегулярні контакти з дітьми, відсторонений від щоденних турбот про дітей, встановив домінуючість у відносинах з дітьми, емоційну стриманість і холодність в міжособистісних контактах;

3) «відповідальний батько», який активно включений в процес догляду за дітьми та їх вихованням, проте внесок таких батьків в розвиток дітей менше, ніж внесок матерів;

4) «новий батько», тип чоловіка, який не тільки бере на себе відповідальність за свою сім'ю, але ділить порівну з дружиною і домашні обов'язки, і обов'язки по догляду за дітьми, їх розвитком і вихованням.

Материнство як роль матері, досліджується науковцями у декількох аспектах: біологічному, соціальному та егалітарному. У межах біологічного аспекту материнство розглядається з природно-біологічних позицій і постає у формі реалізації жінки, що закладена в ній від природи. Тобто материнство пов'язується з репродуктивними можливостями жінки зачати, виносити і народити дитину. Завдяки цьому підходу у багатьох культурах набув поширення «міф про материнство», згідно якому дітям потрібна саме біологічна, а не соціальна мати. З позицій соціального конструювання материнства, мати здійснює догляд за дітьми та їхнє виховання. Егалітарний напрям пов'язаний із принципом рівноправ'я щодо місця та ролі жінки в суспільстві та вибору пріоритетних сфер для її самореалізації.

У структурі *готовності до материнства*, Ю. Аксьонова виділяє такі складові:

– *біологічна* – сформованість репродуктивних органів, здатність організму зачати, виносити і народити здорову дитину;

– *психологічна* – здатність забезпечувати належні умови для всебічного розвитку дитини, що виявляється у певному ставленні до дитини та обумовлюється її цінністю для матері;

– *соціальна на макрорівні* – налагоджені взаєностосунки між подружжям, взаєморозуміння у сім'ї та готовність взяти на себе відповідальність за дитину, певні знання щодо догляду за нею та її розвитку;

– *соціальна на макрорівні* – наявність, доступність і спроможність відповідних інституцій підтримувати та виконувати певну частину батьківських зобов'язань щодо догляду, виховання і соціалізації дітей;

– *економічна* – спроможність утримувати дитину без надмірного обмеження задоволення особистісних потреб.

Материнство є однією з форм самореалізації жінки, яка задовольняє її потребу в сенсі життя, що пов'язане з народженням, турботою та вихованням дитини. Відповідно до цього положення О. Стрельник виокремлює наступні два типи матері: погана мати – це та, якій до дитини байдуже та гіперопікуюча, що постійно моніторить сина або доньку. Вважають, що та й інша – погано для дитини. Отже, матері потрібно балансувати між тим, щоб дати дитині любов, але не «забагато».

Дональд Вудс Віннікотт в 1965 році запровадив термін «достатньо гарна мама». Це поняття дозволяє зрозуміти, що прагнення стати «ідеальною матір'ю» є нереальним.

А. Бикова зазначає, що матері часто переживають з приводу того, що не спроможні виконувати свої функції ідеально. Саме це спонукає їх вважати себе недосконалыми, поганими мами, «недомамами». «Достатньо гарній мамі» легко сприймати свою звичайну дитину. «Ідеальній мамі» потрібна ідеальна дитина як підкріплення власного ідеалу. Прагнення ідеалу часто спричинене не стільки турботою про дитину, скільки особистою нарцистичною травмою. Поряд з «ідеальною мамою» складно відчувати себе

достатньо гарним. Бути ідеальним – найвища ступінь пасивної агресії. А от «достатньо гарна мама» робить усе, що їй до снаги, прагне робити правильно, та водночас розуміє, що іноді може припуститися помилки.

Проте сьогодні жінка прагне розкрити свої здібності і у професійній діяльності. Однак, як зазначає О. Стрельник українки більше зосереджені на сім'ї, серед них значно менше орієнтованих на кар'єру. Чоловік може без ускладнень мати сім'ю й кар'єру одночасно. А жінки змушені вибирати між материнством і працею.

Американський соціолог Шерон Гейз запровадив поняття «інтенсивне материнство», яким позначив мам, які приділяють багато часу й уваги турботі про дітей.

Українки раніше народжують первістків – у 24,5 року, в ЄС – у 28, 5 року. Українці консервативніші в уявленнях про материнство. 2008-го року проводили дослідження в усіх країнах Європи. Запитували: чи погоджуєтеся з тим, що жінка повинна менше працювати на роботі, щоб приділяти увагу сім'ї? Частка тих, хто погодився з цим твердженням, в Україні була найвищою серед європейських країн.

Сучасні практики материнства/батьківства

О. Стрельник зазначає, що сучасні соціологічні дослідження фіксують послаблення настанов на імперативність материнства та батьківства, що пов'язане з другим демографічним переходом.

Ван де Каа відзначає суттєві відмінності між першим і другим демографічними переходами. По-перше, головним наслідком першого переходу було зниження рівня смертності, а другого – зниження народжуваності. По-друге, визначальна відмінність полягає в позиції інституту сім'ї: під час першого демографічного переходу вона посилилась, а внаслідок другого – послабилась, що виявилось, зокрема, в зростанні кількості розлучень. Другий перехід позначився трансформацією змістовного наповнення шлюбу: шлюб як інститут гарантування економічної безпеки та народження дітей уже не є універсальним і необхідним, він поступово перетворюється на засіб взаємного збагачення, на шлюб-партнерство. Принципово різними в першому та другому

демографічних переходах були ціннісні складники – відповідно альтруїзм та індивідуалізм у ставленні батьків до дітей.

Важливим аспектом концепту індивідуалізації, зазначає О. Стрельник, є самореалізація, яка є вільною від впливу релігійних, гендерних, вікових норм і соціального походження, й пов'язана з нею автономія та свобода шлюбного і репродуктивного вибору. В цьому контексті важко переоцінити значення сексуальної та контрацептивної революцій, унаслідок яких народження дитини втрачає біологічну зумовленість і стає предметом вибору, планування та рефлексії. Зосереджуючись на материнстві як об'єкті свого дослідження О. Стрельник виокремлює типи сучасного материнства. Виокремлення такої типології є справедливим і для батьківства (ролі батька в житті дитини), оскільки вік одруження чоловіків теж зростає, набувають поширення альтернативні шлюби, зростає кількість розлучень та серійної моногамії (декілька циклів шлюбу і розлучення), а дитина є, на думку У. Бека, останнім засобом проти самотності, який дає людям змогу хоч якось надолужити зниклі можливості любові.

Рефлексоване та відтерміноване материнство/батьківство. Сучасне життя дедалі перетворюється на «проект», а батьківство стає результатом індивідуального вибору жінок і чоловіків, узгодженого з іншими життєвими проектами. Рефлексованість сучасного батьківства передбачає, що пари та подружжя планують народження дитини, спираючись свої життєві наміри, обираючи для цього оптимальний час, вписуючи цю подію в ті чи ті етапи свого життя – завершення навчання, досягнення матеріального добробуту, здобуття кар'єрної позиції тощо. Рефлексованість і плановість батьківства зумовлюють так зване «відтерміноване материнство/батьківство». Відтермінування є чільною демографічною тенденцією в розвинених країнах упродовж останніх десятиліть.

Приміром вік жінки, яка одружується вперше, у Швеції вже перевищив 30 років, а в більшості країн Заходу та Півдня Європи сягнув 27-28 років. У країнах Східної та центральної Європи вікова модель шлюбності теж змінюється. В Угорщині, Хорватії, Чехії вік першого одруження для жінок перевищив 25 років, у Словенії

сягнув 27 років. В Україні середній вік вступу в перший шлюб теж поступово підвищується: для чоловіків він зріс від 24 років 1991-го до 27,4 2013-го, а для жінок, відповідно, від 21,5 до 24,9 року.

За даними Організації економічного співробітництва та розвитку, в 2014 році пересічний вік жінок, які народжують первістка становив у ЄС 28,5 року. Раніше за цей вік народжують у Болгарії, Румунії, Латвії, Естонії, Польщі (25-27 років), пізніше – в Італії, Іспанії, Швейцарії, Люксембурзі, Греції (30-31 рік). В Україні у середині 1990-х років 84% дітей народжували матері віком 15-29 років, а в 2007 року ця частка становила 76,8%. За даними європейської порівняльної статистики, 2012 року серед 21 держави Україна посіла друге (після Молдови) місце за наймолодшим середнім віком жінок, які народжують первістків.

Суспільні оцінки явища «пізнього материнства» в європейських країнах теж різняться. Під час Європейського соціального дослідження 2012 року респондентам ставили запитання: «За якого віку, на вашу думку, жінка є загалом надто старою для рішення народити дитину (незалежно від того, чи йдеться про першу дитину, чи будь-яку з наступних)?» На думку респондентів, такий вік пересічно становив 41,6 року, варіюючи від 39,1 в Угорщині до 43,8 в Австрії. В Україні цей показник становив 42 роки. Фактична частка матерів, які народжують у віці від 40 років, в Україні становила 1,6% порівняно із 7,3% в Італії та близько 5% в Іспанії, Ірландії, Греції.

В Україні чоловіки найчастіше стають батьками орієнтовно у віці 30-39 років. За даними Держстату станом на 2019 рік – 135 167 дітей з'явилися у чоловіків, чий вік на той момент становив 30–39 років, 108 080 дітей – у чоловіків, чий вік становив 20–29 років, 26 999 дітей – у чоловіків, чий вік становив 40–49 років, 2 793 дітей – у чоловіків, чий вік становив 50 і більше років, 1 651 дитина – у чоловіків, чий вік був до 20 років.

Чоловіки і жінки у Німеччині теж все пізніше стають батьками. Середній вік чоловіків, у яких у 2019 році народилася дитина, становив 34,6 року, жінок – 31,5 року. Як для чоловіків, так і для жінок це – на 3,6 року більше, ніж у 1991 році.

Материнство/батьківство поза інститутом шлюбу. Внаслідок автономізації шлюбу, сексуальної та репродуктивної поведінки відбувається відокремлення материнства/батьківства від інституту шлюбу. Відбувається перехід від уніфікованої моделі сім'ї до плюралістичних моделей сімейних відносин. За даними Державної служби статистики України 2013 року, з обома батьками живуть 80 % дітей, з одним із батьків (здебільшого з матір'ю) – 19,6 % дітей, без обох батьків – 0,4 % дітей. Український показник дещо перевищує середній для країн Європейського Союзу, де 16,2 % дітей живуть з одним із батьків. Найбільше таких дітей у Латвії (28,7 %), Великій Британії (24 %) та Бельгії (23,6 %), найменше – в Греції (4,9 %), Румунії (9,4 %), на Кіпрі (10,1).

Послаблення традиційного зв'язку шлюбної та репродуктивної поведінки найвиразніше виявляється в поширенні позашлюбних народжень, частка яких у деяких країнах Європи (Естонії, Франції, Бельгії, Словенії, Болгарії, Швеції) перевищує 50 % за даними 2012-2013 років. Народження дитини поза шлюбом може відбутися в кількох ситуаціях із різними чинниками: юридично не оформлений шлюб; незареєстрований шлюб, що розпався до народження дитини; рішення жінки народити дитину «для себе»; розлучення чи смерть чоловіка, коли жінка, яка чекає на дитину, тощо. Зростання частки дітей, народжених поза юридично оформленим шлюбом, у більшості країн Європи спостерігається від 1980-х років. В Україні 1991 року 11,9 % усіх народжень були позашлюбними, 2014 року – 21,1 %.

Материнство/батьківство поза єдністю біологічного та соціального. В сучасному суспільстві відбувається плюралізація моделей і форм сім'ї. Можна відповідно виокремити сім'ї за «кількістю батьків» і наявністю між ними біологічного/соціального зв'язку й виділити наступні групи сімей:

– поєднання біологічного та соціального в повних або монобатьківських сім'ях. Є кілька підгруп «повних сімей». До яких належать сім'ї, утворені в результаті першого шлюбу батьків: у таких сім'ях і мати і батько мають із дитиною біологічний зв'язок і виконують стосовно неї соціальні батьківські функції. Бінуклеарні сім'ї, тобто сім'ї розлучених батьків: колишні дружина та чоловік

можуть продовжувати спілкуватися одне з одним і з дітьми. Зведені сім'ї – ті в яких дружина або чоловік уже мали дитину до укладення цього шлюбу. Монобатьківські сім'ї поділяються на материнські та батьківські, а також на утворені через народження й виховання дитини поза шлюбом або після розлучення чи смерті чоловіка;

– соціальний тип батьківства – властивий сім'ям з усиновленими дітьми, прийомним сім'ям і дитячим будинкам сімейного типу;

– біологічне материнство/батьківство – випадки коли мати чи батько (або обидва) відмовляються від дитини;

– сурогатне материнство – відокремлює материнство від вагітності та пов'язане з наступними категоріями матерів: біологічна мати, яка є доноркою яйцеклітини; гестаційна мати, яка вагітніє й виношує дитину, не маючи з нею біологічної спорідненості.

Нематеринство/небатьківство як добровільна бездітність. Термін «вільний від дітей» (чайлдфрі) з'явився в англomовних студіях у 1970-х роках. Феномен добровільної бездітності є відносно новим соціальним явищем. Суспільну оцінку добровільної бездітності визначає чимало як індивідуальних, так і культурних чинників. Хоча добровільна бездітність є індивідуальним вибором, його досі сприймають із пересторогою. В публічному дискурсі та наукових публікаціях її нерідко розглядають як вияв егоїзму, безвідповідальності, ненормованості й неприродності.

У міжнародних дослідженнях феномен добровільної бездітності вивчають за трьома головними показниками:

– ступеня суспільної толерантності до бездітних індивідів і подружніх пар;

– ступеня поширеності уявлень про бездітну сім'ю як ідеальну форму сім'ї;

– висловленими респондентами намірів не мати дітей.

Європейське соціальне дослідження 2006 року дає змогу порівняти ставлення до добровільної бездітності в країнах Європи. Поруч з індивідуальними чинниками, що визначають оцінки цього явища (стать, освіта, вік, релігійність), виявлено й чималі

міжнародні розбіжності. На них впливає, зокрема, рівень гендерної рівності й залучення жінок у сферу оплачуваної зайнятості. В країнах із найвищими показниками гендерної рівності (як-от у скандинавських) зафіксовано вищий рівень толерантності до добровільної бездітності, ніж в країнах Південної чи Східної Європи. Болгарія, Україна та Росія посіли, відповідно, перше, друге й третє місця за рівнем її осуду.

Згідно з дослідженням «Євробарометр-2011», за ідеал сім'ї без дітей у різних європейських країнах висловилися від 1 % до 6 % населення віком 18-40 років, і ці показники майже не змінилися супроти даних «Євробарометра-2006»: вони є вищими в Нідерландах, Австрії, Швейцарії, на сході Франції, Естонії та Португалії. Настанови на бездітність у віковій групі 18–40 років 2011 року зазначили 7 % чоловіків і 5 % жінок, і ці показники теж лишилися майже незмінними в порівнянні з даними 2006 року.

Чайлдфрі – це люди, які не хочуть мати дітей. Причиною такого рішення не є стан здоров'я або нестача грошей, це їх власне і свідоме бажання.

Причин для того, щоб стати чайлдфрі може бути досить багато від простого небажання стати батьком до страху втратити свободу.

Отже, **ключові причини:**

1. **Відповідальність.** Деякі люди просто не хочуть брати на себе відповідальність. Їм подобається належати самим собі і приділяти час тільки своїм інтересам.

2. **Гроші.** Багато чайлдфрі прагнуть заробити багато грошей. І тому часто причиною є небажання витратити зароблене на дітей.

3. **Кар'єра.** Догляд за дитиною займає дуже багато часу, тому багато людей часто відмовляються від дітей на користь гарної роботи і кар'єрного зростання.

4. **Страх.** Страхів у чайлдфрі може бути дуже багато: пологи, зіпсована фігура і багато інших чинників.

Чайлдхейти – це люди, які не тільки не хочуть мати дітей, а ще й не люблять їх.

Слід зазначити, що під впливом життєвих ситуацій люди можуть змінювати свої погляди і часто відмовляються від чайлдфрі переконань. Сучасне батьківство потребує подальшого

дослідження, оскільки суттєві зміни, які відбуваються в цьому інституті передбачають розбудову партнерських стосунків в сім'ї у зв'язку зі зміною рольових функцій матері і батька (які в традиційному суспільстві були чітко визначені та розведені) та поширенням відносин з дітьми на демократичних засадах, але це складний та тривалий процес, що має багато альтернатив.

Репродуктивна поведінка її складові та сучасні тенденції

Репродуктивна поведінка представляє собою систему дій та відносин, які опосередковують народження певної кількості дітей в сім'ї.

Репродуктивна поведінка сім'ї та особистості характеризується складною структурою і утворює певну систему. Основними складовими елементами якої є:

- репродуктивні норми та цінності;
- потреба в дітях;
- репродуктивні настанови та мотиви;
- багатоманітні сімейні ситуації та умови життя, які сприяють або гальмують реалізацію потреби в дітях;
- результати репродуктивної поведінки, які зумовлюють певну кількість в сім'ї (малодітна, середньодітна, багатодітна).

Репродуктивні норми – це детерміновані соціальною системою принципи і зразки поведінки, що зумовлюють народження певної кількості дітей.

Потреба в дітях є соціально-психологічна властивість соціалізованого індивіда, яка проявляється у тому, що саме завдяки наявності дітей та передачі власного досвіду він має розкрити себе як особистість.

Репродуктивні настанови на кількість дітей (*ідеальний показник* – скільки краще мати дітей в сім'ї, *бажана кількість* – скільки хотілося мати дітей, якщо для цього були відповідні умови, *очікувана кількість* – скільки дітей усього Ви збираєтеся мати).

Настанови на інтервали між народженням дітей (найкращий інтервал для народження першої дитини це 2-3 роки після укладення шлюбу, між народженням дітей 3-4 роки).

Репродуктивні мотиви – це психологічні стани особистості, які спрямовують індивіда у досягненні різного роду особистих

цілей через народження певної кількості дітей (*економічні* – зміцнення статку, допомога по господарству, покращення житлових умов, отримання певних пільг, гарантія забезпеченої старості, допомога родичів; *соціальні* – забезпечення продовження роду, відповідає очікуванням родичів, допомагає уникнути небажаних ситуацій; *психологічні* – потреба у турботі, у любові, підтримці, можливість уникнути самотності, зміцнити шлюб).

Досліджуючи репродуктивну поведінку С.Аксьонова зазначає, що якщо у ХІХ столітті панівну налаштованість у репродуктивній сфері більшості сімей міг охарактеризувати вислів «на то воля Божа», а відтак й відповідальність за час, коли народиться дитина, покладалася на «вищі сили», то планування сім'ї у ХХ, і тим більше у ХХІ століттях, перемістило відповідальність за народження дитини – на індивідуальний рівень або подружжя. Сьогодні в репродуктивній поведінці простежується як детермінація минулим – успішність адаптації до нових умов життєдіяльності, пов'язаних з народженням дитини, що чималою мірою залежить від попередніх дій (зокрема, вирішенням житлової проблеми, досягненням стійкої конкурентоздатності на ринку праці тощо), – так і детермінація майбутнім – запланованими (бажаними) подіями, цілями (наприклад, плани народити трьох дітей з дотриманням певних інтервалів між їхнім народженням визначатиме час народження першої дитини).

Численні соціологічні дослідження показують, що переважна більшість молодих людей усвідомлює, що народження дитини – це відповідальний крок у їхньому житті, а догляд і виховання дитини/дітей потребуватиме багато часу і зусиль та значно ускладнюватиме підвищення освітнього рівня, опанування професії, набуття характеристик справжнього майстра своєї справи, що зі свого боку посилюватиме впевненість у своїх силах. Досвід тих, хто народив дитину ще до закінчення навчання, свідчить, що без сторонньої допомоги (насамперед батьків), неминучим стає «відставання» у рівні соціального і матеріального благополуччя.

В суспільстві завжди існували «приписи» – коли ще зарано ставати матір'ю/ батьком, а коли вже можна. Ці приписи прямо чи опосередковано формують дітородну поведінку, вказують на

нижню межу, не досягнувши якої, не варто проявлятися у новій якості (материнства/батьківства). Такі приписи певним чином «контролюють» раціональність вибору народження дитини, оскільки сучасній людині важливо отримати освіту, оволодіти професією, набути певного рівня конкурентоспроможності, матеріального забезпечення, фінансової незалежності (насамперед від батьків і соціальних допомог). Доцільність раціональної репродуктивної поведінки в кінцевому підсумку визначає успішність життєвого шляху особистості. Наслідки ранньої (а тим більше підліткової) народжуваності стосуються не лише безпосередньо дівчини та її майбутнього життя, але й позначаються на її дитині.

Поряд із нижньою межею дітородної поведінки встановлюється ще й верхня, що характеризує вік, коли жінка сприймається як «занадто стара», щоб народити дитину /ще одну дитину. Середній вік жінки, коли вона, на думку опитаних, вже виходить із того віку, щоб народжувати (ще) дітей, все ж таки залишився у прийнятих межах репродуктивного віку – 43,1 року. З одного боку, розвиток допоміжних репродуктивних технологій, завдяки яким послаблюється залежність від вікової детермінованості ймовірності зачаття дитини, зменшує страх «не встигнути» народити дитину, з іншого боку, усвідомлюється недоцільність надмірного відкладання народження дитини на старший вік. Останнє, скоріше за все, пов'язано з тим, що на успішність застосування зазначених технологій все ж таки впливає вік жінки. Україй важливо не лише народити здорову дитину, але й виховати її, підтримувати, поки вона не стане повністю самостійною (враховуючі, що вік соціальної зрілості зміщується на старші вікові групи).

Для останніх десятиліть характерне зростання середнього віку материнства при народженні дитини (як первістків, так й усіх черговостей) в усіх європейських країнах. Підвищення віку материнства є однією з основних ознак другого демографічного переходу. За 12 років між обстеженнями середній вік матері при народженні першої дитини у Естонії, Португалії, Данії виріс більше ніж на 2 роки; у Швейцарії, Польщі, Іспанії, Ірландії, Норвегії –

більше ніж на 1,5 року. У 2019 р. в Італії, Іспанії, Люксембурзі, Швейцарії середній вік матері при народженні первістка перевищував 31 рік, в Ірландії і Греції наближався до цієї вікової межі, у Нідерландах, Німеччині, Португалії, Данії, Австрії, Норвегії – майже досяг 30 років.

Батьківство і умовах російсько-української війни

В умовах повномасштабного вторгнення на територію України 24 лютого 2022 року РФ намагалася зруйнувати ще крихку соціальну конструкцію, яку вибудовувало українське суспільство за західними демократичними цінностями. Як зазначають соціологи інституту НАН України, ця ситуація зумовила прояви різних процесів: по-перше, хаос, багато хибних оцінок, неспроможність соціальних інститутів швидко знаходити адекватні рішення; по-друге, поширення адапційних практик індивідуального самозахисту, інноваційних форм взаємодії та співробітництва між інститутами та організаціями, окремими громадянами, які сприяли формуванню осібних анклавів соціального порядку, принагідно стверджуючи нову нормальність посеред викликаного війною безладу. Російські військові не тільки грабували та вбивали людей, руйнували житло, школи тощо, а і усталені форми життя. Відтак більшість проблем людського буття вирішувалися в екстремальних умовах, оскільки ні держава, ні суспільство до них не були готові.

Ці процеси можна проаналізувати і через ті виклики, які постали перед інститутом батьківства, який складається з системи обов'язків, прав, соціальних очікувань і вимог, що висуваються до чоловіка і жінки, як до батька та матері.

Якщо в умовах довоєнної трансформації українського суспільства основна увага науковців була зосереджена на дослідженні осучаснення практик батьківства на принципах гендерної рівності та відповідального батьківства, то в умовах надзвичайності на перше місце постала проблема збереження та захисту життя дітей, що зумовило поширення нових соціальним практик, які і стали об'єктом даного дослідження. У дослідженні були застосовувані такі методи наукового пізнання як аналіз та синтез, порівняння, узагальнення тощо. Для дослідження використано дані публікацій, які висвітлюють виклики та загрози у

сфері батьківства, що були викликані повномасштабним вторгненням Росії в Україну.

Традиційно вважалось, що «справжній чоловік-батько» є захисником та годувальником для своєї сім'ї та дітей, а «справжня жінка-матір» традиційно повинна більше приділяє часу піклуванню про дітей. Але в умовах війни значна частина і чоловіків, і жінок боронять свободу та незалежність і своєї країни, і життя та майбутнє своїх дітей.

Якщо у лавах Збройних сил України до початку повномасштабної війни з Росією було близько 261 тис. осіб, з урахуванням цивільних, то на жовтень 2022 року лише у ЗСУ налічується приблизно 700 тис. осіб, а весь сектор безпеки та оборони охоплює до мільйона українців. При цьому, у Збройних силах України служить понад 38 тис. жінок, 7 тис. з них пішли у армію після початку повномасштабної війни. В Україні було два сплески збільшення кількості жінок у армії: у 2014-му і у 2022-му. Також є і цивільні жінки, тобто, загалом у ЗСУ – понад 50 тис. жінок.

Але незалежно від того, яка кількість чоловіків і жінок стали на захист своїх родин, дітей та країни, їх батьківські ролі зазнали суттєвої трансформації. В умовах війни відбувається передача функцій батьківства від окремої сім'ї до відповідних інституцій суспільства. Певні функції батьківства беруть також на себе рідні та близькі, благодійні фонди, волонтери та різні громадські об'єднання.

Суттєвих змін в умовах війни зазнали перш за все, психоемоційні стосунки батьків та дітей. Батьки, які знаходяться на фронті, і змушені були залишити своїх дітей на рідних або близьких, болісно переживають втрату можливості безпосереднього спілкування з ними, впливу на їх виховання, передачі своїх знань та життєвого досвіду. З цими ж проблемами стикаються і діти: вони болісно переживають відсутність тата, та матері і бажають скорішого їх повернення та болісно переживають їх втрату.

Суттєвим негативним наслідком війни є внутрішня та зовнішня міграція населення України. Як свідчать дослідження

Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи за період повномасштабного вторгнення країну покинуло 8 мільйонів українців. Переважно виїжджали матері з дітьми, перш за все, до країн Європи, де вони намагалися пристосуватися до нових умов: знайти житло, роботу, дитячий садок та школу, організувати побут та налагодити комунікації.

Українці намагалися не тільки виїхати за кордон, а і переселитися в більш безпечні місця. В Україні наразі обліковано 4,8 млн внутрішньо переміщених осіб, однак їх реальна кількість становить майже 7 млн людей. Окрім того, близько 77 % дітей-переселенців були свідками обстрілів та бомбардувань, трохи менше перебували в укриттях, майже третина – пережили окупацію. Ще 4 % українських дітей пройшли через російські фільтраційні табори, а близько 8 % маленьких українців пережили голод та відсутність доступу до питної води. Певна кількість дітей-переселенців втратила батьків та стали напів або повними сиротами.

В складних умовах опинились і батьки та їх діти на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) – вони повинні були пристосовуватися до нових небезпечних умов життя, тотального його контролю. Особливу соціокультурну загрозу майбутньому дітей становить намагання окупантів зросійщити освітній процес. Окупанти погрозами змушують долучити дітей до світу «руського міра» шляхом їх переходу на навчання за російськими стандартами та програмами.

Окремою проблемою війни є примусова депортація дітей з окупованих територій до Росії: станом на 28 грудня 2022 р. визначено 13 876 депортованих дітей. Зі сторони агресора, це є свідомою, заздалегідь спланованою пропагандистською акцією. Оскільки країна-агресор переймається не стільки піклуванням про дітей, а свідомо вживає всіх можливих заходів, щоб стерти українську ідентичність депортованих дітей та унеможливити їх національну самоідентифікацію як українців в майбутньому. Це стосується, перш за все, дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. Хоча вивозять і дітей, які живуть разом із

батьками, але використовують довірливість батьків та оформлюють документи під приводом «евакуації» або оздоровлення у таборах.

Батьки, які проживають на вільних від окупації територіях, знаходяться теж в складних умовах, оскільки ці території знаходяться під ворожим обстрілом. Налагодження життя власних дітей вимагає тут значних зусиль в умовах постійних повітряних тривог, руйнації будинків, лікарень, шкіл, магазинів, загибелі і дорослих, і дітей.

Очевидно, що в умовах війни, батьки роблять свій життєвий вибір відповідно до контексту конкретної ситуації, а також свого світосприйняття та своєї системи цінностей і бажаного майбутнього для своїх дітей та країни. Ця війна стала для українців суворим випробуванням їх міцності та бажання жити в незалежній, вільній, суверенній країні.

Література

1. Аксьонова С. Вік материнства у контексті цінності часу. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 2 (44). С. 56-73.
2. Головаха Є, Дембіцький С., Макеев С. Вступ. Соціологія надзвичайності. Вступ. Соціологія надзвичайності // Українське суспільство в умовах війни. 2022. : колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеева. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 15-24.
3. Курило І. Структурні характеристики народжуваності, їх взаємозв'язки та демографічні фактори динаміки. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 1 (35). С. 11-25.
4. Курило И. Рождаемость и родительство в социально-демографическом измерении [Електронний ресурс]. URL : https://www.idss.org.ua/monografii/2018_Kurilo.pdf
5. Стрельнік О. Турбота як робота: материнство у фокусі соціології : монографія. Київ : Критика, 2017. 288 с.
6. Дашенкова Н., Коробкіна Т. Трансформація феномену батьківства в сучасному суспільстві [Електронний ресурс]. URL : http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/3263/1/Dashenkova_Transformatsiia%20fenomenu_2012.pdf
7. Слюсар Л. Батьківство у системі відносин інституту сім'ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2 (27). С. 26-38.

8. Роль жінок в українському суспільстві [Електронний ресурс]. URL : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/rol_zhenschin_v_ukrainskom_obschestve.html
9. Чапай А. Тато в декреті. Харків : Vivat, 2016. 160 с.

Тема 6. Сімейне виховання

Лекція 6. Сімейне виховання

Сімейне виховання – це процес взаємодії батьків та дітей, який спрямований на формування та розвиток особистості дитини та прищеплення їй соціально значущих форм поведінки і діяльності.

Соціальні та економічні проблеми, з якими стикається на сучасному етапі суспільного буття українська сім'я, впливають на її нормальну життєдіяльність. Як показують результати дослідження Державного інституту сімейної та молодіжної політики, однією з серйозних проблем функціонування сім'ї як соціального інституту є неналежне виконання виховної функції, наслідком чого є соціальне сирітство, безпритульність та бездоглядність дітей, дитяча злочинність, дитячий алкоголізм і наркоманія, дитяча проституція.

Ознаки дисфункціональності української сім'ї такі:

– **соціальне сирітство** – діти, які залишилися без батьківського піклування при живих батьках;

Накінець 2017 р. в Україні нараховувалося 70240 дітей, які мали соціальний статус «дитина-сирота» або «дитина, позбавлена батьківського піклування» (або 0,9% від загальної кількості дітей);

– **безвідповідальне батьківство**, позбавлення батьків батьківських прав;

Більшість дітей, які у 2017 р. перебували у закладах тимчасового перебування (притулки для дітей та центри соціально-психологічної реабілітації дітей) мали сім'ю: 57,2 % вихованців мали неповну сім'ю, 24,6 % – повну. 50% дітей від загальної кількості дітей, які перебували у притулках для дітей, потрапили туди в наслідок вилучення із сім'ї, 71,9 % дітей, які перебували у центрах соціально-психологічної реабілітації, – у зв'язку зі

складними життєвими обставинами. У 2017 р. До судів першої інстанції надійшло 10260 справ що до позбавлення батьків батьківських прав, розглянуто 9540 справ, з них із задоволенням позову – 7964 справи;

– **домашнє насильство**. У 2017 р. до територіальних органів поліції надійшло 110932 заяви і повідомлення про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з насильством у сім'ї, з них 1391 подано особисто дітьми. Від кримінальних правопорушень, пов'язаних з насильством у сім'ї, потерпіло 93 дитини, з них 59 – малолітніх (віком до 14 років). Особам, які скоюють насильство у сім'ї, винесено 70938 офіційних попереджень, з них 117 – неповнолітнім;

– **дитяча злочинність**. Кількість виявлених неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, у 2017 р. становила 4510 осіб. Переважна більшість злочинів скоєні з метою заволодіння чужим майном: 60,7 % неповнолітніх скоїли крадіжки. Протягом року за скоєння злочинів було засуджено 3080 неповнолітніх.

Складові компоненти сімейного виховання:

– **фізичне** – базується на здоровому способі життя і включає раціональну організацію порядку денного, заняття спортом, загартовування організму і т. ін.;

– **статеве** – надання знань про анатомію статевих органів людини, статеве розмноження, секс, репродуктивне здоров'я, права та відповідальність, планування сім'ї та інші аспекти сексуальної поведінки людини;

– **моральне** – формує стрижень відносин, які формують особистість. Виховання життєво важливих цінностей – любові, поваги, доброти, порядності, справедливості, сумління, гідності, обов'язку;

– **інтелектуальне** – пов'язане із збагаченням дітей знаннями, формуванням потреби у їх здобутті та постійному оновленні;

– **естетичне** – спонукає до розвитку уявлень про прекрасне;

– **трудове** – закладає розуміння важливості та складності праці;

– **правове** – сприяє формуванню правової свідомості та навичок правомірної поведінки;

– **патріотичне** – спрямоване на формування любові та поваги до своїх Батьківщини, народу, культури, історії.

Фактори виховання дітей:

– зовнішні (макрофактори: стан соціуму, загальна система цінностей, поширеність в суспільстві соціальних аномалій);

– знання батьками своїх дітей, їх позитивних та негативних якостей;

– особистий досвід батьків, їх авторитет, характер відносин у сім'ї, особистий приклад;

– наявність фахових знань з проблем виховання.

Засади майстерного виховання

Виховання, зазначає Е. Райшен, **залежить від розуміння дитини, вміння дорослих утриматися від осуду, а також від обраного моменту.** Те, що добре підходить одній дитині, може не спрацювати, оскільки для цього було обрано невдалий момент. Зважаючи на мінливість настрою і обставин, слід добре розуміти, що відбувається і чого необхідно очікувати. Тож, опираючись на дані, можна варіювати стратегію і підхід. Якщо ви почуваетесь самотніми чи пригніченими, варто добре обміркувати свої думки і почуття, це дозволить вчасно зупинитися та вирішити, що робити, а не просто реагувати. *Приклад: Ваша донька прийшла пізніше, ніж Ви її просили. Ви попередили її про те, що порушення комендантської години призведе до заборони виходити гуляти з друзями на наступних вихідних, а це означає, що вона не піде на вечірку подруги. Засмучена вона випалює: «Я тебе ненавиджу! Ти жахлива мама! Ваша відповідь: Сонечко, я розумію, що ти засмучуєшся і шкодуєш, що так сталося. Якби я була на твоєму місці, я б також почувалася розчарованою через те, що пропустила вечірку. Я розумію, що ти злишся на мене і відчуваєш до мене ненависть. І, разом з тим, мені не подобається, що ти промовила ці слова. Ти почувася образеною, але так висловлюватися неприпустимо. Нам варто обговорити це вранці, коли ми обидві заспокоїмося.*

Майстерне виховання також ґрунтується на результатах досліджень поведінки дітей. Здається, що більше ми хвалимо дитину, то більш впевненою вона стане в майбутньому. Однак усе відбувається навпаки. Діти, яких забагато хвалять, особливо якщо вони цього не заслужили або якщо схвалення ґрунтується на рисах і здібностях (наприклад, «Гарна робота!» або «Ти такий розумний!», а не на зусиллях, зазвичай почуваються менш упевненими в собі. Тому схвальні слова мають бути конкретними і стосуватися зусиль дитини, які вона докладала до того чи іншого заняття, не опиратися на результат і здібності. Схвалення, яке орієнтується на докладені зусилля, сприяє розвитку розширеного мислення (розуміння, що талант і здібності можна розвивати з допомогою зусиль, гарного навчання і наполегливості, на відміну від фіксованого мислення, коли свої основні здібності, інтелект і талант розглядають як незмінні риси). *Приклад: Я бачу, ти заробив п'ятірку з алгебри. Цікаво, може у ваш математичний клас варто додати складніші завдання? Ти також виправив четвірку з англійської на четвірку з плюсом. Я пишаюся, що тобі вдалося покращити результат. Я помітила, що ти докладав більше зусиль, коли писав реферати. Молодець!*

Майстерне виховання аж ніяк не є здатністю запам'ятовувати правила, це тонке мистецтво спілкування. Процес виховання дітей можна порівняти з вивченням мови, це навичка, яку вдається вдосконалювати лише шляхом навчання і практики. Тому не докоряйте собі «Я погана матір, або Я поганий батько». Потрібно переосмислюйте свої помилки, шукайте порад, підтримки та застосовуйте знання па практиці. Ключ до впровадження позитивних змін у життя полягає не лише у тому, щоб знати, що робити, а й робити те, про що ви вже знаєте. Багато батьків сприяють фізичному розвитку дітей і допомагають їм у навчанні, але дійсно великий вплив на благополуччя і майбутній успіх вашої дитини матиме розвинутий емоційний інтелект, якого можна досягнути завдяки тренуванню емоцій. Емоційний інтелект – це набір навичок, які дозволяють людям розпізнавати і розуміти свої почуття, а також ефективно виражати і керувати ними. Діти, які навчилися розпізнавати свої почуття і керувати ними, більш стійкі

до стресових ситуацій, мають кращі соціальні навички та менше проблем з поведінкою.

Методи виховання дітей ґрунтуються на трьох головних принципах, які є «фундаментом майстерного виховання»:

– **прийняття** – це постійне нагадування дітям, що ви їх любите такими, якими вони є (навіть якщо вам не до вподоби їхня поведінка чи вибір). *Приклад: уявіть незграбного хлопця, чий батько-спортсмен, завжди хотів, аби син був схожим на нього. Такий батько може примушувати сина займатися спортом, для того, щоб той здобув потрібні навички та став втіленням батькової мрії. Однак замість того, щоб постійно тиснути на дитину та виказувати розчарування від невдач сина, батько може заохочувати його, приймаючи сина таким, яким він є та надати можливість самостійно визначити свої уподобання;*

– **обмеження** – діти почуваються значно безпечніше у родинному середовищі, в якому встановлено зрозумілі та розумні правила й очікування, саме тому діти потребують правил та обмежень. *Приклад: дитина відмовляється допомогти дорослому прибрати іграшки у вітальні, вона знає, що тато, зрештою, припинить наполягати і зробить це сам. У подальшому ця дитина, скоріш за все, не буде прибрати за собою іграшки. Це ж спрацювало раніше, хіба ні?;*

– **послідовність** – це здатність бути передбачуваними. Завдяки послідовності випробування меж зводиться до мінімуму, оскільки діти швидко засвоюють, чого можна очікувати від батьків. Без послідовності ефективність правил і обмежень значно знижується. Діти, чиї батьки поведуться непослідовно, зазвичай продовжують перевіряти встановлені батьками межі, адже вони вивчають характер батьків. Тому важливо не встановлювати правила, яких ви не можете чи не хочете дотримуватися та виконуйте свої зобов'язання. *Приклад: якщо ви кажете дитині, що за п'ять хвилин відійдете від комп'ютера і, приміром, почитаєте їй, будьте готовими все кинути і виконати обіцянку. Якщо ви відкладатимете обіцянку і збільшуватимете часовий проміжок («Ще кілька хвилин, дороженька»), ваша дитина ставитиметься з недовірою до вашого виконання зобов'язань. Тому щоб зберегти*

довіру в стосунках з дітьми виконуйте те, про що кажете (або визнайте свої зобов'язання і пояснюйте, чому вам не вдалося їх виконати).

6 типів сімей, де батьки – погані вихователі:

Неблагополучні сім'ї – це сім'ї де батьки не справляються з батьківськими обов'язками або просто не хочуть займатися своїми дітьми. У таких батьків виховання відбувається хаотично, непередбачувано, за настроєм. Це сім'ї, в яких поширений алкоголізм, відбувається постійне з'ясування відносин, має місце насильство. В такій сім'ї у дітей формується особливе відношення до світу. В оточуючих вони бачать постійну загрозу, присутнє відчуття заздрості, тому їм властива агресія.

Кар'єрна сім'я – батьки цієї сім'ї живуть у стані постійної гонитві за матеріальними цінностями, за економічним та соціальним престижем. Вони гарно розуміють, що дитині потрібна батьківська увага, нею потрібно займатися, але на це вони не мають часу і бажання, оскільки надають перевагу кар'єрному зростанню.

Сім'я з деспотичними, авторитарними батьками – в цій сім'ї думка, позиція батьків є законом. Дорослі впевнені, що дисципліна – це страх і покарання. У дитини, вважають батьки, спочатку повинні бути обов'язки, а лише потім права. Без дорослих дитина не має права приймати ні одного рішення, якщо завинила – серйозне покарання без особливих з'ясувань.

Сім'ї з абсолютно атрофованим почуттям відповідальності за дітей. Батьки в таких сім'ях дотримуються думки, що їм достатньо своїх дітей годувати, одягати, взувати, а вихованням нехай займається садочок, школа.

Сім'ї з гіперопікою дітей. В дома самим головним є дитина. З самого народження вона знає, що їй немає рівних. Її оберігають від усього на світі. Батьки завжди намагаються задовольнити всі її бажання. Дитини переконали у тому, що вона є ідеалом.

Сім'ї з упередженим ставленням до дітей. Яких би успіхів дитина не намагалась досягти в конкретній справі, батьки бачать тільки недоліки. Стверджуються в думці і доводять її до самої дитини, що він є гіршим за, ніж діти друзів, або сусідів. Не бачать

батьки і проблеми у тому, що в сім'ї з'являється улюбленець, який отримує більше уваги та ніжності. Постійно підкреслюється, що один з дітей є більш здібним ніж інший і т. ін.

Сімейне виховання та тілесне покарання.

В минулому тілесне покарання дітей обох статей було загальним і вважалося необхідною умовою виховання. Зараз Рада Європи та ООН намагаються їх повної заборони, оскільки вважають їх не формою виховного впливу, а порушенням прав дитини і фізичним насильством над нею.

Застосування тілесних покарань порушує цілу низку прав дитини, закріплених у Конвенції ООН про права дитини та підтверджених у Конституції України та Законі України «Про охорону дитинства»:

- право на рівний захист перед законом;
- право не піддаватися жорстокому ставленню;
- право на життя та фізичну недоторканність;
- право на найвищі стандарти фізичного та психічного здоров'я та інші.

Це означає, що застосування тілесних покарань фактично в Україні заборонено законодавчо.

Однак, багато батьків вважають тілесні покарання законними та неминучими. За даними масових опитувань 90% американських батьків «вірять» у ефект шмагання дитини. Навіть серед сімей середнього класу, представники якого більш ліберальні ніж сім'ї робітників та фермерів в ефект фізичного покарання «не вірять» 17%.

Відносно того, кого частіше карають – хлопчиків чи дівчаток – данні розходяться.

Одні дослідники стверджують, що хлопчиків фізично завжди карали та карають частіше ніж дівчаток, оскільки вони здійснюють більш серйозні провини і таким чином провокують застосування сили по відношенню до себе, або тому, що батьки вважають за потрібне «загартувувати» їх. Інші дослідження, показують, що хлопчики та дівчатка зазнають тілесних покарань однаково часто і це більше залежить від настанов культури. Однак, схоже на те, що

при інших рівних умовах хлопчиків карають з більшою люттю та болючіше.

За більшістю джерел, матері фізично карають дітей частіше, чим батьки. Це може бути обумовлено тим, що вони проводять з дітьми, особливо маленькими, більше часу і несуть за них безпосередню відповідальність. Утім, інші дослідження такої різниці не знаходять. Багато що залежить від статі та віку дитини. З хлопчиком-підлітком матері частіше фізично не впоратись, тому серйозне шмагання становить, як і в минулому, прерогативу батька.

Самим важливим висновком порівняльних досліджень – з'ясування того, що **«виховний» ефект тілесних покарань на дітей, особливо на хлопчиків, є вигаданим і частіше заперечується**. Згідно узагальненню декількох досліджень було встановлено, що фізичне покарання може давати короточасний педагогічний ефект, однак його довготривалі наслідки в більшій мірі є негативними, оскільки провокують у дитини ворожість та агресію. Суворі тілесні покарання в дитинстві корелюються у дорослих людей з жорстоким поведінням з тваринами або з проявом насилля в партнерських стосунках.

Дослідження делінквентної поведінки хлопчиків, показало, що суворі дисциплінарні практики у 8-річному віці – важний показник раннього початку протиправної поведінки, причому особливо впливає батьківська жорстокість.

Тілесні покарання згубно впливають на розвиток дитини

Дослідження, проведене в 2012 році в США, показало: половина жінок і близько третини чоловіків вважають, що їх дитині іноді не завадить «хороше тілесне покарання». Деякі вважають: батьківське тепло і любов можуть згладити негативні наслідки тілесних покарань.

Вчені з'ясували: не варто піднімати руку на дитину, так як це впливає на її мозок. Мова йде не тільки про психологічні, а й про фізіологічні наслідки. У 2009 році дослідники дійшли висновку: суворі тілесні покарання позначаються на розвитку мозку дітей. Під суворими тілесними покараннями вони мали на увазі, принаймні, одне тілесне покарання за місяць протягом трьох років, з використанням ременя та інших підручних предметів.

У дітей, які регулярно піддавалися таким покаранням, було менше сірої речовини в областях мозку, пов'язаних з депресією, наркоманією та іншими психічними розладами. Також спостерігався зв'язок між кількістю сірої речовини в цих областях і IQ дитини. Дослідження 2010 року показало: тілесні покарання трирічної дитини як мінімум 2 рази на місяць підвищують рівень її агресії в п'ятирічному віці. Якщо таке покарання виходить від матері, є ризик зниження когнітивних здібностей. Найсильніше шмагання впливає на дітей у віці від 5 до 9 років.

Вчені відзначають: «Чим більше сірої речовини в мозку, тим сильніша здатність оцінювати наслідки своїх дій». Тілесне покарання дитини за відсутність самоконтролю позбавляє її можливості поліпшити свою поведінку. Діти отримують контроль ззовні, але внутрішня позиція може так і не сформуватися. Професор Елізабет Герсхофф, що займається вивченням тілесних покарань протягом 15 років, зауважує: «Жодне дослідження не показало, що шмагання приносить позитивний ефект. Більшість з нас зупиниться, коли нас б'ють, але навряд чи це може чогось навчити».

Дослідження громадської думки щодо застосування тілесних покарань до дітей та вивчення рівня їх поширеності проводилися в різних країнах. Так, у Великій Британії 90 % британських батьків хоча б один раз шльопали своїх неслухняних дітей, природно, із найкращими намірами. 75 % опитаних висловилися категорично проти тотальної заборони на тілесні покарання, за – лише 8 %. Прибічники заборони аргументують свою точку зору тим, що в країні жертвами фізичного насильства з боку батьків чи вихователів щороку стають 50–80 дітей. Швеція ввела відповідну статтю у свій кримінальний кодекс ще 1979 р., за останні 10 років не зареєстровано жодного летального випадку. Зате їхні опоненти вказують на те, що за той же період там суттєво зросла кількість дітей, переданих на виховання в державні заклади.

Англійські законодавці розподіляють фізичні покарання на «помірні тілесні покарання», які здійснюються в розумних межах, та «знуцання». У 2004 р. в Англії та Уельсі введений закон, за яким дозволені «помірні тілесні покарання». Але якщо дітей шльопують

таким чином, що у них залишаються сліди, – це підсудна справа. Бити дітей стає забороненим так само, як і дорослих.

К. Левченко проаналізувала отриману інформацію під час опитування, яке у квітні 2006 р. провів Український інститут соціальних досліджень на замовлення Міжнародного жіночого правозахисного центру «ЛаСтрада – Україна» стосовно ставлення до проблем тілесних покарань дітей. На запитання анкети: «Скажіть, як часто до Вас особисто застосовувалися тілесні покарання, коли Ви були дитиною?» були отримані наступні відповіді:

- майже щодня – 3%;
- один-два рази на тиждень – 7%;
- один-два рази на місяць – 13%;
- дуже рідко – 43%;
- ніколи – 34%.

Це ж дослідження виявило, що від тілесних покарань страждали частіше хлопчики, ніж дівчатка.

В українському суспільстві поширений стереотип, що насильство, жорстоке поводження з дітьми, недбале ставлення – це проблеми виключно кризових або матеріально незабезпечених сімей, бідних. Проведене опитування дало підстави для протилежних висновків. Було виявлено, що саме найбільш забезпечені громадяни дають найменш толерантні відповіді на поставлені запитання. Так, серед тих, чиє матеріальне становище характеризується як «Ми можемо дозволити придбати собі практично все, що хочемо», 22% вважають, що застосування тілесних покарань до дитини є доцільним завжди, коли, дитина поводить себе погано, а ще 50% – готові застосовувати тілесні покарання до дитини в окремих випадках. І лише 28% опитаних з цієї групи вважають, що застосування тілесних покарань до дитини недоцільне в жодному випадку. У свою чергу, опитані, чий матеріальний добробут можна охарактеризувати від «Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти» до «Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки ще невзмі (купити квартиру, автомобіль тощо)», дають відповіді, які в кількісному відношенні близькі між собою, але

досить суттєво відрізняються від наведених вище. Без сумніву, це не означає, що виховання в них здійснюється більш толерантними методами. Можна припустити, що в таких сім'ях переважає наявність недостатньої уваги до виховання дітей і тому не застосовуються ніякі методи, у тому числі й методи фізичного впливу. Для тлумачення отриманих результатів можуть існувати й інші пояснення, які потребують більш глибокого та детального вивчення. Чинники існування зазначених розбіжностей у ставленні до проблеми застосування тілесних покарань до дітей гіпотетично можна висунути такі:

1. Незнання альтернативних форм виховання дитини.

2. Скоріше за все, наявність у сім'ї завищених вимог до дитини.

3. Відсутність інших способів мотивації дітей в силу високого матеріального достатку і наявності у дітей різноманітних матеріальних благ.

Водночас, варто сказати, що найчастіше застосовувалися тілесні покарання у дитинстві до тих респондентів, які також характеризують свій рівень матеріального благополуччя, як «Вище середнього, високий та дуже високий», тобто тих, хто досяг найвищого рівня матеріального благополуччя. Так, декілька разів на місяць тілесні покарання застосовувалися до 59 % опитаних з цієї групи, а дуже рідко – до 41 %. Але жоден респондент не відповів, що «ніколи». Саме тим, що до цих респондентів застосовувалися фізичні покарання, можна пояснити високий відсоток їхніх ствердних відповідей на запитання про необхідність та доцільність застосування тілесних покарань.

Тут можна, скоріше за все, припускати, що вихованню саме цих опитуваних в дитинстві батьки приділяли багато уваги, але застосовували при цьому «найбільш популярний» засіб виховного впливу – тілесні покарання, фізичний тиск, побиття.

Серед поширених причин жорстокого поводження з дітьми в сім'ї К. Левченко виокремлює передусім такі: особистісні якості батьків (агресивність, авторитарність); відсутність у батьків позитивного прикладу поводження з дітьми; алкоголізм, наркоманія, релігійний фанатизм; фізичні чи психічні недоліки

батьків (розумова відсталість, психічні захворювання, глухота, сліпота тощо); невміння виховувати дітей, незнання своїх прав та обов'язків щодо дітей, відповідальності за них, незнання прав та потреб дітей; невміння долати сімейні та життєві кризи, відсутність самореалізації.

Причинами жорстокого поводження батьків з дітьми можуть бути й фактори сімейного виховання, які призводять до дезінтеграції «Я» дитини. За О. Захаровим, це: нерозуміння батьками своєрідності особистісного розвитку дитини; неприйняття дорослими дитячої індивідуальності; невідповідність вимог і очікувань батьків можливостям і потребам дітей; неправомірність виховання в різні вікові періоди; непослідовність у взаєминах дорослих і дітей; неузгодженість змісту, цілей і засобів виховання між батьками; прагнення визнання в якійсь сфері (професійній, економічній, соціальній) і неможливість його добитися; раптові серйозні зміни у різних сферах життя (втрата роботи, хвороба, смерть дружини тощо); афект, невміння часто загальмувати свою поведінку; приклад власних батьків, психічні хвороби; гендерні стереотипи суспільства: уявлення про стать у суспільстві, соціокультурне сприйняття статі, яке диктує певну поведінку, культурні норми, стиль одягу, психологічні якості: здібності, види діяльності, професії. При цьому заохочується поведінка, яка відповідає соціостатевій ролі, і пригнічується та, що не відповідає їй.

У більшості ситуацій, людина, що застосовує тілесні покарання не усвідомлює поганих наслідків такого поводження, вважаючи що її дії, зумовлені позитивними намірами, є легітимними та виправданими.

Але ж наслідки застосування методів фізичного впливу на дітей можуть бути негативними та пролонгованими. Дитина, яка зазнала насильства, отримує травматичний досвід, який супроводжується травматичними переживаннями, відтворюється у формі неадекватних поведінкових реакцій. Усе це приводить до дезорганізованої поведінки, її розвитку. Для дитини важливими є довіра до батьків, почуття захищеності в сім'ї. Вони втрачаються в

разі застосування насильства. Наслідки жорстокого поводження з дітьми достатньо описані в науковій та педагогічній літературі.

Застосування альтернативних методів виховання дітей залежить від педагогічної культури батьків, педагогів, соціального оточення, культури в мікросередовищі, моральних цінностей тощо. Так, антиподом насильства і жорстокого ставлення є толерантність, яка необхідна для спілкування, співжиття і спільної діяльності, є основою формування культури, миру в сім'ї, громаді, суспільстві. Основні риси толерантної особистості: прихильність до інших людей, терплячість, милосердя, почуття гумору, чуйність, довіра, альтруїзм, вміння володіти собою, доброзичливість, неупереджене ставлення, гуманізм, вміння слухати співрозмовника, допитливість, здатність до співпереживання. Скоріш за все, кожний дорослий знайде в собі недоліки чи скаже, що не завжди буває толерантним. Основою толерантності є прийняття людини такою, якою вона є. Коли питаєш батьків, якою вони хочуть бачити свою дитину, вони відповідають: розумною, чесною, здоровою, успішною. Але якщо дитина є хворою чи менш розумною, чи будуть батьки її менше любити? Дитина повинна бути в сім'ї щасливою. Сім'я повинна бути «колискою демократії», а не «колисковою насильства».

Виховання в сім'ї на демократичних засадах означає побудову стосунків через:

- встановлення суб'єкт-об'єктних взаємин у процесі взаємодії батьків і дітей, діалогу;
- відмову від прямого примусу;
- врахування індивідуальних якостей особистості дитини, вивчення потреб, інтересів, особливостей дитини;
- прийняття один одного такими, якими вони є; визнання права на відмінність, несхожість;
- спрямованість на самоактуалізацію і самореалізацію, розвиток кожного члена сім'ї і родини в цілому;
- повага до особистості кожного з членів сім'ї, визнання пріоритету їхніх прав, звернення до відповідальності та обов'язку.

Типи сучасного спілкування дітей і батьків

Скільки сімей, стільки особливостей виховання. Але, незважаючи на всю їхню розмаїтість, можна виділити типові моделі відносин між дорослими та дітьми в сім'ях.

1. Сім'ї, які поважають дітей. Дітей у таких сім'ях люблять. Батьки знають, чим вони цікавляться, що їх турбує, поважають їх думку, переживання, намагаються тактовно допомогти. Це найбільш благополучні для виховання сім'ї. Діти ростуть щасливими, ініціативними, незалежними, доброзичливими. Батьки і діти відчувають стійку потребу у взаємному спілкуванні. Відносини характеризуються загальною моральною атмосферою родини: порядністю, відвертістю, взаємною довірою, рівністю у взаєминах.

2. Чуйні сім'ї. Відносини між дорослими і дітьми нормальні, але існує певна дистанція, яку ні батьки, ні діти намагаються не порушувати. Діти знають своє місце в сім'ї, коряться батькам. Вони ростуть слухняними, чемними, доброзичливими, але недостатньо ініціативними, часто не мають власної думки, залежні від інших. Батьки проникають у турботи дітей, і діти діляться з ними своїми проблемами. Зовні відносини благополучні, але деякі глибинні, потаємні зв'язки можуть порушуватися. Спостерігається «тріщинка» у душевних зв'язках дітей і батьків. Часом батьки не встигають за динамізмом розвитку дітей. А діти вже виростили, вже мають свою думку. У таких випадках батьківська чуйність повинна бути збільшена.

3. Матеріально-орієнтовані сім'ї. Головна увага в сім'ї приділяється матеріальному благополуччю. Дітей з раннього віку привчають дивитися на життя прагматично, у всьому бачити свою вигоду. Їх змушують добре вчитися з єдиною метою – вступити до вузу. Духовний світ батьків і дітей збіднений. Інтереси дітей не враховуються, заохочується тільки «вигідна» ініціативність. Діти рано дорослішають, але це не можна назвати соціалізацією в повному сенсі цього слова. Батьки намагаються вникати в інтереси і турботи дітей, діти це розуміють, але високі помисли батьків розбиваються об низьку педагогічну культуру здійснення. Бажаючи

застерегти дітей від небезпек, забезпечити їх майбутнє, батьки прирікають дітей на пасивність, обмеженість життєвого досвіду.

4. Ворожі сім'ї. До дітей проявляється неповага, недовіра, стеження, тілесні покарання. Вони ростуть скритними. Недружніми, погано ставляться до батьків, не ладнають з однолітками, не люблять школу, можуть йти з сім'ї. Поведінка, життєві прагнення дітей викликають у родині конфлікти, і при цьому скоріше праві батьки. Такого роду ситуації пов'язані з віковими особливостями дітей, коли вони не можуть оцінити досвіду батьків, їх зусиль на благо родини. У дітей з'являються захоплення, що шкодять навчанню, в деяких випадках з аморальними вчинками. У таких ситуаціях важливо, щоб батьки прагнули розібратися в мотивах поведінки дітей, виявляли повагу до їх аргументів. Адже діти переконані у своїй правоті, а батьки не хочуть і не можуть їх зрозуміти. При всій своїй правоті, батькам важливо знати, що існують психологічні бар'єри спілкування: недостатнє знання один одного, відмінність характерів, негативні емоції.

5. Антисоціальні сім'ї. Це, швидше, не родини, а тимчасові притулки для дітей, яких тут не чекали, не люблять, не приймають. Батьки ведуть аморальний спосіб життя: пиячать, крадуть, б'ються, погрожують один одному і дітям. Батьки займають конфліктну позицію, не бажаючи пригнічувати свої недоліки. Це проявляється в нервозності, нетерпимості до іншої думки. Гострі конфлікти виникають через емоційну глухоту батьків. Нерозуміння і неприйняття дорослими переживань дітей веде до обопільного відчуження. Вплив таких сімей вкрай негативний. Діти з таких сімей зазвичай беруться під опіку держави.

Соціальні перешкодами в здійсненні виховного потенціалу української сім'ї

В сучасних складних політичних та економічних умовах України є:

- криза духовних, сімейних цінностей, їх знецінення;
- нестабільність економіки, обмеженість ресурсів для забезпечення системної реалізації усіх завдань і заходів щодо реалізації соціальної політики в Україні;

- соціальна нерівність, значна диференціація за рівнем доходів і матеріальним становищем сімей;
- погіршення умов щодо демографічного відтворення населення;
- недостатня підготовленість органів управління різних гілок влади щодо впровадження заходів з реалізації сімейної політики, координації діяльності відповідних служб та інституцій;
- низька культура життя, подвійна мораль, лицемірство влади, соціальна напруга, невпевненість у майбутньому, загроза втрати роботи, страх занедужати й інші причини, що призводять людей до стану підвищеної нервової напруги, стресу;
- подвійне навантаження на жінку в сім'ї та виконання трудових, соціально-побутових, родинних обов'язків;
- високий рівень розлучень, зростання кількості неповних сімей; загострення конфліктів між батьками, між поколіннями;
- російська війна проти України.

Це все зумовлює необхідність запровадження довготривалого дослідження сімейних цінностей, виховного потенціалу української сім'ї, принципів сімейного виховання тощо.

Література:

1. Бородчук Н., Черенько Л. та ін. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні [Електронний ресурс]. URL : <https://www.idss.org.ua/arhiv/FINAL-poverty-report-UA-web.pdf>
2. Вінтергофф М. Чому наші діти стають тиранами, або Загублене дитинство. К. : Темпора, 2011. 180 с.
3. Воднік В. Виховний потенціал сім'ї та шляхи його підвищення в умовах побудови громадянського суспільства в Україні. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2017. № 4 (35). С. 157–166. [Електронний ресурс]. URL : <https://doi.org/10.21564/2075-7190.35.119653>
4. Запобігання та протидія домашньому насильству [Електронний ресурс]. URL : file:///C:/Users/V/Downloads/Methodychka_nasylstvo-08_13_last.pdf
5. Курило І. Структурні характеристики народжуваності, їх взаємозв'язки та демографічні фактори динаміки. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 1 (35). С. 11-25.
6. Курило И. Рождаемость и родительство в социально-демографическом измерении [Електронний ресурс]. URL : https://www.idss.org.ua/monografii/2018_Kurilo.pdf

7. Левченко К. Тілесні покарання дітей: ефективний засіб виховання чи порушення прав дитини [Електронний ресурс]. URL : http://old.la-strada.org.ua/ucp_mod_news_list_show_79.html
8. Райшер Е. Супербатьки. К. : Видавнича група КМ-БУКС, 2020. 208 с.
9. Слюсар Л. Батьківство у системі відносин інституту сім'ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2 (27). С. 26-38.

Тема 7. Сімейні конфлікти та практики їх розв'язання

Лекція 7. Сімейні конфлікти та практики їх розв'язання

Останнім часом інститут сім'ї знаходиться в стані глибокої кризи. Соціально-економічна нестабільність українського суспільства, війна, пандемія, руйнація традиційних сімейних цінностей негативно позначається на функціонуванні сучасної української сім'ї, що зумовлює виникнення численних конфліктів, які найчастіше призводять до розлучень. І хоча, українці є прибічниками сімейного життя, але вони часто і розлучаються. Так у 2012 р. відсоток розлучень, в нашій країні, досяг 61% від усіх укладених шлюбів. Причиною розлучень подружніх пар є конфлікти. Що є причиною конфліктів? Які конфлікти мають місце в сім'ї? Які існують стилі поведінки індивіда в конфлікті?

Найчастіше в соціологічній літературі конфлікт (лат. conflictus – зіткнення, сутичка) розглядається як зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнє загострення суперечностей, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби та супроводжуються складними колізіями.

Сімейні конфлікти – зіткнення протилежних інтересів членів родини, що негативно позначається на відносинах і можуть призвести до руйнації сім'ї.

Джон Готтман виокремлює два види конфліктів у шлюбі:

- вічні проблеми – 69 % конфліктів у шлюбі підпадають під цю категорію (розв'язуються за допомогою гумору);
- проблеми, які можна розв'язати (але це не означає того, що вони розв'язуються).

В. Захарченко зазначає, що традиційно сімейні **конфлікти** розглядалися як **негативне явище**, яке відіграло лише дестабілізуючу роль. Наслідки такого конфлікту – це погіршення стосунків, руйнування психологічного клімату в сім'ї, як кінцевий результат, розпад сім'ї. Але конфлікт може відігравати і **позитивну роль, як засіб зняття загострених суперечностей у процесі діалогічного спілкування подружжів**. У процесі розвитку сім'ї відбувається адаптація сімейних партнерів до кожного нового етапу стосунків у сім'ї. Отже конфлікт відіграє і стабілізуючу роль у тому разі, коли сім'ї прагнуть усвідомити існуючі розбіжності, знайти єдність у поглядах і позиціях.

Оскільки сім'я як соціальна система функціонує на різних рівнях, тому і сімейні конфлікти пов'язані як із зовнішнім соціальним середовищем, так і взаємодією між членами родини та індивідуальними особливостями членів сім'ї. Саме тому, сімейне неблагополуччя зумовлюється як несприятливими соціально-економічними, суспільно-політичними умовами життя людей, так і загальним моральним кліматом, особистісними якостями, низьким рівнем культурної та психолого-педагогічної підготовки до сімейного життя, в тому числі до виховання дітей. При аналізі причин сімейних конфліктів важливо враховувати соціальні фактори мікро- і макросередовища.

До **факторів мікросередовища** слід віднести: погіршення матеріального становища сім'ї; надмірну зайнятість однієї або двох осіб на роботі; неможливість бажаного працевлаштування; тривала відсутність пристойного житла, зневажливе ставлення подружжя і їх родичів, відсутність можливості влаштувати дітей у дитячу установу та ін.

Фактори макросередовища визначаються, насамперед, соціально-економічною ситуацією в суспільстві, зміст та спрямованість сімейної політики, місце шлюбу та сім'ї в системі цінностей суспільства.

Таким чином, у взаєминах між рідними людьми причинами конфліктів можуть бути як об'єктивні обставини, реальні труднощі й перешкоди, складні ситуації, так і суб'єктивні причини:

упередження, різні ціннісні орієнтації, звички, особливості характеру, темпераменту тощо.

Результати проведених соціологічних досліджень показують, що майбутні дружина і чоловік не завжди свідомо і відповідально ставляться до створення сім'ї. Безумовно, це позначається на подальшій успішності їх сімейного життя. Зокрема, особи з неповних сімей (які виникли переважно внаслідок розлучення) зазначали, що вони були знайомі з майбутнім партнером менше року (56 %); серед членів сімей, які разом і зараз, такий короткий термін знайомства був лише у 42 %. Обговорення свого майбутнього сімейного життя було темою розмов у 64 % сімей, що збереглися, і лише у 44 % тих, що розпалися.

Аналіз цих даних дозволяє зробити висновки, що молоді потрібно більш раціонально підходити до створення сім'ї. Безперечно, на формування шлюбно-сімейних настанов визначально впливає батьківська сім'я. Саме завдяки батьківській сім'ї дитина має можливість асимілювати взірці поведінки та життєві цінності, які в подальшому забезпечать задоволення базових потреб особистості.

Причини конфліктів у сім'ях, що збереглися, приблизно в однаковій пропорції (в середньому по 20 %) розподілилися за такими напрямками: погані житлові умови; неправильне, на погляд партнера, використання грошей; втручання в життя сім'ї з боку батьків; незгоди стосовно розподілу обов'язків; подружня зрада та ревності.

Показово, що ревності як причину конфліктів відзначають 20% представників повних сімей; особи з неповних сімей зазначають таку причину конфліктів у 44 % випадків.

Наведені дані свідчать про те, що в плані розуміння подружньої вірності молоді люди мають досить суперечливі уявлення. З одного боку, вони вважають за можливе не тільки дошлюбні сексуальні стосунки з першого дня знайомства, а й позашлюбні. Тому не дивно, що через ревності розпадається досить багато сімей.

Обізнаність з проблем природи сімейних конфліктів, їх форм, обрання та застосування найбільш оптимальних форм поведінки в

умовах конфлікту може сприяти більшій компетенції у розбудові шлюбно-сімейних відносин. Сімейні конфлікти є однією із найпоширеніших форм конфліктів. За оцінками конфліктологів, конфлікти виникають у 80–85 % сімей, а в решти 15–20 % виникають сутички із різних причин.

Класифікація сімейних конфліктів

У науковій та науково-практичній конфліктологічній літературі вирізняють певні підходи до класифікації сімейних конфліктів.

За суб'єктами конфлікти поділяють на:

- подружні конфлікти;
- конфлікти між батьками і дітьми;
- конфлікти між подружжям і їх родичами.

«Конфлікти чоловік – дружина»

Двох людей об'єднує їх шлюб. Але ці люди мали різні сім'ї, різне виховання, відмінний досвід відносин у сім'ї і т. ін. І тепер їм потрібно знаходити спільну мову в питаннях: ведення господарства, народження і виховання дітей, проведення спільного відпочинку та _н., будь-які порушення у відносинах подружньої пари оцінюються по-різному. Порушення взаємодії в подружніх парах є досить частим явищем. Спеціалісти розрізняють три **основних типи порушень взаємодії в шлюбі: суперництво, _н._до співробітництва, ізоляція.**

В сім'ях, де вагомим типом взаємодії є *суперництво*, відносини між чоловіком і дружиною в цілому носять **ворожий характер** між подружжям постійно відбуваються відкриті сутички, сварки, взаємні докори, агресивні прояви. Сімейні ролі партнерів нечітко визначені, в результаті чого ні один із партнерів не здатний взяти на себе відповідальність за цілу пару.

В ситуації *_н._до співробітництва* відносини ззовні **виглядають рівними, з елементами перебільшеної турботи про партнера.** Приводи до виникнення конфліктів лежать поза сімейною сферою і пов'язані з індивідуальними труднощами чи проблемами, які виникають у кожного із членів сімейної пари.

У випадку *ізоляції подружжя емоційно відокремлені один від одного*, не зацікавлені один в одному. Шлюб підтримується якимось іншими вигодами спільного існування. Конфлікти виникають, якщо границі ізоляції порушуються або в сторону зближення, або в сторону ще більшого віддалення.

«Конфлікти у взаємовідносинах батьків і дітей»

Відношенням «батьки – діти» завжди приділяють велику увагу. Сама система відносин діти – батьки є досить актуальною. Конфлікт криється у спробі зберегти залежні відносини «ми – батьки, ви – діти». Розглянемо фактори, які є причинами конфліктної взаємодії батьків і дітей. До них належать такі:

- тип внутрішньо-сімейних відносин;
- неефективність батьківського відношення до дитини;
- вікові кризи у дитини;
- особистісні відмінності батьків і дітей;
- несприятливий вплив інших вагомих людей (родичів, друзів).

Тип внутрішньо-сімейних відносин. Виділяють гармонійний і дисгармонійний тип сімейних відносин. Для *гармонійних* відносин характерне співробітництво, взаємодопомога, рівноправність всіх учасників сім'ї. В такій сім'ї дорослі спілкуються з дітьми товарицьким тоном, коректно спрямовують його поведінку, хвалять, висловлюючи свої поради, батьки допускають дискусії з приводу тих чи інших подій, які стосуються вчинків і поведінки дитини, батьки, як правило, не підкреслюють своє керівне становище. Для такої сім'ї характерний демократичний стиль виховання дитини такі батьківські дії дають ефект прийняття і розуміння особистості дитини. В *дисгармонійній* сім'ї спостерігається конфліктна взаємодія подружжя, напруженість, неможливість віднайти достойного способу спілкування між батьками і дітьми, почуття і емоції сторін до уваги не беруться, у взаємовідносинах зберігається дистанція. Така поведінка приводить до невротичних реакцій членів сім'ї, виникненню почуття постійної турботи в дітей.

Неефективність батьківського відношення до дитини.

Конфліктологи виділяють 4 причини неефективності батьківського відношення до дитини:

- педагогічна і психологічна несумісність батьків (незнання батьками психологічних особливостей дітей певного віку);
- некритично засвоєні стереотипи виховання дітей (авторитарний базується на заборонах; ліберальний – роби, що хочеш);
- особисті проблеми і особливості батьків;
- особливості спілкування з іншими членами сім'ї.

Вікові кризи у дитини це перехідний період від одного етапу розвитку дитини до другого. В ці кризові періоди діти стають неслухняними, дратівливими і агресивними. Виділяють такі вікові кризи у дітей:

- криза першого року життя;
- криза трьох років(перехід від раннього дитинства до дошкільного віку);
- криза 6-7 років (період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку);
- криза статевого дозрівання (період переходу від молодшого шкільного віку до підліткового 12-14 років);
- підліткова криза (15-17 років).

Особистісні негативні відмінності батьків і дітей. До несприятливих рис батьків, які шкодять взаємовідносинам, належать: холодність, вимогливість, консерватизм, надмірний раціоналізм, недостатність ніжності, підвищена тривожність, зловживання шкідливими звичками. Серед особистісних особливостей дітей, які ускладнюють взаємовідносини з батьками, називають: низька успішність, порушення правил поведінки, ігнорування рекомендацій батьків, непослух, впертість, егоцентризм, самовпевненість, лінь.

«Конфлікти між подружжям і їх родичами»

Після реєстрації шлюбу дуже важливо вибудувати відношення між молодим подружжям та їх батьками так, щоб ніхто зі сторін не був обділений увагою. При цьому «любити» маму вашого чоловіка

(дружини) не обов'язково, досить ставитися до неї з повагою, пошаною і розумінням. Якщо подружжю доводиться на початковому етапі жити з чиймись батькам під одним дахом, то конфлікти виникають на основі домашніх обов'язків: хто і коли готує, пере, прибирає, виносить сміття і т.д.

Конфлікти з родичами стають по-справжньому небезпечними для шлюбу, коли один з подружжя стає на бік своїх батьків, а не на бік партнера. У таких випадках чоловік/дружина може відчувати: невдоволення, образу, невпевненість.

Як вирішувати конфлікти подружжю з родичами:

- жити окремо від родичів (тобто переїхати і жити окремо, це зніме гостроту напруги);
- розмовляйте один з одним (кращий спосіб вирішення будь-якого і конфлікту – це чесна та відверта розмова);
- визначте сферу впливу батьків/матері у вашій родині (будь-хто з родичів може лише радити вам, але не вимагати виконувати щось).

За джерелом **конфліктів**, сімейні конфлікти поділяють на:

- ціннісні конфлікти (наявність у подружжя протилежних цінностей і інтересів);
- позиційні конфлікти (боротьба за лідерство в сім'ї, незадоволеність значимості «Я» одного із членів сім'ї);
- сексуальні конфлікти (психосексуальна несумісність подружжя);
- емоційні конфлікти (незадоволення потреби в позитивних емоціях: відсутність ласки, турботи, уваги, і розуміння зі сторони одного із членів подружжя);
- господарсько-економічні конфлікти (різні погляди на ведення домашнього господарства, тяжке матеріальне становище сім'ї).

Враховуючи **поведінку подружжя в конфлікті**, сімейні конфлікти поділяють на:

- відкриті конфлікти (взаємні словесні образи членів сім'ї, некоректна розмова; демонстративні дії (ляскіт дверима, биття посуду, грюкотіння по столі), образа фізичними діями та ін.

– скриті конфлікти (демонстративне мовчання, різкі жести і погляди, що говорить про незгоду; бойкот взаємодії в якійсь сфері сімейного життя; підкреслена холодність у відносинах).

Сімейні конфлікти мають власну динаміку, форми протікання. У цілому динаміка сімейних конфліктів характеризується класичними етапами (виникнення суперечки, усвідомлення суперечки конфліктною, відкрите протиборство, емоційне переживання та розв'язання конфлікту)

Фази конфлікту безпосередньо пов'язані з його етапами і відображають динаміку конфлікту з погляду реальних можливостей його розв'язання, бо вони залежать від того, на якому етапі знаходиться конфліктне протистояння. Фази можуть циклічно повторюватися.

Таблиця 1

**Співвідношення етапів і фаз конфлікту
залежно від можливості його вирішення**

Фаза конфлікту	Етап конфлікту	Можливості вирішення
Початкова фаза	1. Виникнення і розвиток конфліктної ситуації. 2. Усвідомлення конфліктної ситуації	90%
Фаза підйому	3. Початок відкритої конфліктної взаємодії	50%
Пік конфлікту	4. Розвиток відкритого конфлікту	5%
Фаза спаду	5. Вирішення конфлікту	20%

Частота сімейних конфліктів є важливим показником стабільності/нестабільності шлюбу. У нестабільних подружніх відносинах виявляються систематичні зіткнення, сварки, емоційна напруга – явища, що є основою несприятливого прогнозу перспектив збереження і розвитку сім'ї. Важливим є з'ясування питання про умови стабільності подружніх відносин, забезпечення яких дозволяє водночас попереджувати сімейні конфлікти.

Умови стабільності подружніх відносин:

- взаєморозуміння;
- сумісність різних рівнів – фізіологічна, ділова (спрацьованість);
- психоемоційна (зацікавленість один одним, співпереживання);
- ціннісно-орієнтаційна, функціонально-рольова;
- зацікавленість один одним;
- привабливість (симпатія), впливає на сприймання партнера у напрямку перебільшеної оцінки позитивних і недооцінки негативних його рис.

Американський психолог **К. Томас** розробив систему класифікації стилів поведінки індивіда в конфлікті. В цю систему включені п'ять основних стилів: суперництво, співробітництво, компроміс, уникнення, пристосування. З перерахованих стилів тільки один – співробітництво – є активним і ефективним в сенсі визначення результату конфліктної ситуації. Найбільш конфліктним вважається другий активний стиль – суперництво; уникання і пристосування характеризуються пасивною формою поведінки. Компроміс займає проміжне положення, поєднуючи в собі і активну і пасивну форми реагування.

Характеристика основних систем поведінки людей в конфліктних ситуаціях:

1. Суперництво – стиль поведінки, більшою мірою властивий активним і агресивним особам з мотивацією активно-оборонної поведінки або самоствердження домінуючих мотивацій. Це найбільш небезпечний стиль, який може перевести зовнішній конфлікт у пряму конфронтацію і зіткнення із застосуванням сили. Індивід, що демонструє цей стиль, як правило, стурбований ставленням до себе з боку оточуючих і прагне у всіх ситуаціях виглядати переможцем. Можна допустити, що при цьому стилі поведінки проявляється адекватне завищення самооцінки.

2. Співробітництво – стиль, спрямований на вирішення суперечностей, що лежать в основі конфлікту. Характеризується тим, що суб'єкт конфлікту орієнтований на розв'язання завдання, а не на соціальні відносини і може в зв'язку з цим жертвувати своїми

цінностями заради досягнення спільних цілей. Людина з таким провідним стилем вирішення конфліктних ситуацій здатна піти на ризик зниження своєї самооцінки в гострій життєвій ситуації. Як правило, цей стиль присутній у неформальних лідерів, здатних регулювати і контролювати поведінку не тільки інших людей, але й свою власну, що можливо завдяки тому, що в системі мотивацій домінуючу позицію займає мотив досягнення мети з хорошим розвитком соціального вольового контролю.

Співробітництво є дружнім, мудрим підходом до вирішення завдання, визначення та задоволення інтересів обох сторін. Однак, це потребує певних зусиль. Обидві сторони повинні витратити на це деякий час, вони повинні зуміти пояснити свої бажання, висловити свої потреби, вислухати одне одного, а потім напрацювати альтернативні варіанти вирішення проблеми.

3. Компроміс – стиль поведінки обережних, раціонально мислячих людей, орієнтованих на збереження стабільних соціальних відносин. Люди з цим стилем прагнуть примирити суперечливі інтереси різних партнерів з власними. Тактика цього стилю – поступове зближення інтересів і зведення їх до спільного балансу сил і потреб, що можливо тільки у випадку, якщо учасники конфлікту готові йти на поступки. Компроміс вимагає від людини ясного розуміння ситуації і здатності відслідковувати розвиток подій, що вимагає добре розвиненого інтелекту й адекватної високої самооцінки.

4. Уникання – стиль, орієнтований на збереження формальних відносин та приховування наявності зовнішнього конфлікту. Природно, що цей стиль не здатний вирішити протиріччя, що лежить в основі конфлікту, оскільки найбільш залежна особистість намагається маскувати наявність протиріччя як реально існуючого. Цей стиль властивий людям зі зниженою самооцінкою. Стиль уникання породжує посилення внутрішніх конфліктів.

5. Пристосування – стиль, орієнтований на збереження соціальних відносин, домінує у людей, що займають підпорядковану соціальну позицію на тлі неадекватної, заниженої самооцінки. Суб'єкт з цим стилем поведінки усвідомлює наявність

зовнішнього конфлікту і намагається до нього пристосуватися з допомогою різних тактик.

Протиріччя, яке зумовило конфлікт, як би знімається за допомогою вчинків з боку індивіда зі стилем пристосування. Якщо зовнішній конфлікт розвивається без тимчасового дефіциту, то цей стиль може бути цілком ефективним. Однак занадто часте використання цього стилю, незалежно від змісту ситуації, позбавляє його носія ініціативи і здатності до активної соціальної дії, що рано чи пізно призводить до зростання напруженості внутрішніх конфліктів.

В. Захарченко, яка дослідила особливості подружніх конфліктів в молодих сім'ях, звертає увагу на те, що наявність конфліктів у сімейному житті найчастіше пов'язана із сварками, але не стільки наявність сварок, скільки їх частота є важливим показником рівня, глибини суперечностей. Так, на запитання «Чи бувають у Вас сварки у сім'ї?» ствердно відповіли 72 % молодих подружжів, причому, за їх свідченням: «щонайменше 1 раз на тиждень» – 21%; «1 раз на місяць» – 23 %; «кілька разів на місяць» – 28%.

Основними причинами сварок подружжя в повних сім'ях є:

- погані житлові умови (24 %);
- неекономні витрати одним із подружжя (25 %);
- різне розуміння щодо розподілу домашніх справ на «чоловічі» і «жіночі» (26 %);
- безвідповідальне, несерйозне ставлення до виконання подружніх обов'язків (18 %);
- зрада або ревності (20 %);
- втручання батьків у їхні стосунки (25 %);
- егоїзм (14 %);
- надмірна втома або нездужання, хвороби (18 %);
- різні погляди на події, які відбуваються у суспільстві (16 %);
- нелюбов до дитини (10,1 %).

Основними причинами сварок подружжя у сім'ях, що розлучилися, були:

- ревності або зрада одного із членів подружжя (44 %);

– несерйозне ставлення до виконання обов'язків чоловіка, дружини (37 %);

– егоїзм другої “половини” (37 %).

Таким чином, зауважує В. Захарченко, причини конфліктів подружжя найчастіше пов'язує з зовнішніми обставинами і особистими якостями свого партнера, а не в площині власних якостей. Тому важливо не тільки чітко усвідомлювати що є основою конфлікту, а й використовувати дієві форми його розв'язання.

Узагальнення даних соціологічного дослідження дозволило В. Захарченко виявити, що молоді подружні пари обирають різну стратегію поведінки в конфлікті.

Так, зокрема, 26 % чоловіків і 32 % жінок з повних сімей, а також 32 % респондентів (жінок) з неповних сімей обирають *стратегію боротьби*. Людина, яка обирає стратегію «боротьба» (конкуренція, змагання), звикла діяти самостійно, домагатися своєї мети, незважаючи на бажання партнера. Задля вирішення конфлікту така людина може застосувати тиск, погрози, насильство. Якщо обидва партнери схильні вирішувати конфлікти, вдаючись до такої стратегії, боротьба між ними неминуча. Як правило, такі стосунки не тривають довго, оскільки люди виснажуються від боротьби, і тоді або вони (принаймні один з них) змінюють стратегію або розлучаються.

Інша стратегія поведінки в конфлікті – це *стратегія уникання*, яку обирає подружжя з повних сімей (21 % чоловіків і 19 % жінок) і якої дотримувався 19 % осіб з неповних сімей, по суті рівнозначна відмові від нормалізації міжособистісних стосунків. Зовні життя сім'ї може виглядати таким, як і було, навіть покращитись, оскільки сварки й суперечки припиняються. Проте, якщо люди обирають таку стратегію, вони просто стають чужими і шлюб рано чи пізно може розпастися.

Як зазначають науковці, більш доцільною є *стратегія компромісу та співпраці*, яка пов'язана із спробою вирішити конфлікт разом. Цю стратегію, за результатами дослідження, обирають 38 % респондентів чоловіків і 45 % жінок із повних сімей та лише 25 % осіб із сімей, що розпалися. Компроміс – це дуже

ефективна форма врегулювання суперечності через взаємну поступливість одне одному. Ця стратегія стоїть значно ближче до конструктивного вирішення конфлікту, ніж попередня. Звичайно, це ще не співробітництво, але в разі застосування цієї стратегії обома партнерами їх взаємодія цілком може задовольняти обох. В міжособистісних конфліктах ця стратегія буває дуже вдалою, коли існують серйозні, об'єктивні причини для протиріч.

Ще важливою складовою розв'язання конфлікту є застосування певних практик виходу з конфлікту. Данні проведених опитувань свідчать, що виходи з конфлікту у тих, хто перебуває у шлюбі, та тих, хто розірвав шлюб, досить різні. Так, у повних сім'ях 36 % усіх опитаних роблять першими крок назустріч (42 % чоловіків та 30 % жінок). У шлюбах, що розпалися, таких було лише 10 %, а 30 % чекали кроку назустріч від своєї другої «половини». Така поведінка також певною мірою впливає на подальший розрив шлюбних відносин.

Серед чинників, які найчастіше призводять до сімейних конфліктів, науковці виокремлюють наступні:

- коли ви надто багато чекаєте від партнера (партнерші), роблячи його (її) відповідальними за ваше особисте щастя;
- неправильно ставитесь до сексуальних потреб у подружньому житті;
- заздрите успіхам партнера (партнерші) в сімейному житті;
- несерйозно ставитесь до його (її) турбот і проблем;
- зневагою даєте зрозуміти: «ти вже не така велика цінність для мене»;
- даєте зрозуміти про його (її) зовнішню (внутрішню) непривабливість.

Таким чином, зверхнє ставлення до партнера, неповага, неухважність до його проблем, позицій породжують конфлікти, які є причиною розпаду сім'ї або ж того, що сім'я стає дисфункціональною.

Обізнаність з проблем природи сімейних конфліктів, форм їх розв'язання та оптимальних стратегій поведінки в умовах конфлікту може сприяти більш компетентному вирішенню

значного комплексу проблем, які можуть постати перед сучасною сім'єю та ускладнити її функціонування.

Література:

1. Гуменюк Л. Соціальна конфліктологія : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. С. 153-164.
2. Захарченко В. Подружні конфлікти та стратегії їх розв'язання в молодих сім'ях. *Український соціум*. 2004. № 3 (5). С. 44-51.
3. Парфанович А. Характеристики видів насильства у стосунках молодої сім'ї. *SocialWork&Education*. 2017. № 1 (4). С. 22-32.
4. Портницька Н., Домінчук І. Способи вирішення конфліктів як чинник побудови подружніх стосунків: актуальні тенденції. *Наука і освіта*. 2016. № 5. С. 233-238.
5. Чепмен Г., Ворен Ш. Збудуй міцну сім'ю. Покрокова інструкція. К. : Форс Україна, 2020. 256 с.

Тема 8. Розлучення в сучасних шлюбно-сімейних практиках

Лекція 8. Розлучення в сучасних шлюбно-сімейних практиках

Протягом тривалого часу шлюбно-сімейні відносини регулювалися традицією, релігією, державою, а факт розлучення сприймався суспільною думкою як маргінальне явище, яке накладало на тих, хто до нього вдавався негативне клеймо. Починаючи з 60-х років ХХ століття коли різко зросла частота розлучень, яка охопила усі європейські країни, розлучення як явище почали оцінювати неоднозначно. З одного боку, розлучення інтерпретують як трагедію, свідчення дезорганізації сім'ї, звертаючи при цьому увагу виключно на негативні наслідки, особливо для дітей. З іншого боку, розлучення починають розглядати як важливий компонент сучасної сімейної системи, який дозволяє запобігти конфліктам в умовах спільного проживання двох дорослих людей.

Розлучення – це розірвання подружнього зв'язку між чоловіком та жінкою за певних обставин.

Розлучення в Україні: історія та сучасність

Л. Слюсар в монографії «Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність» здійснює науковий аналіз особливостей шлюбності українців за часів Російської імперії, Радянського Союзу та незалежної України, що дозволяє краще зрозуміти національні традиції сімейного життя, його зміни в умовах суспільних трансформацій та глобальних викликів. Значна увага науковця приділяється розлучуваності, її сучасним тенденціям.

Впродовж багатьох століть шлюбні традиції українців характеризувались значною сталістю і були типовими для населення аграрного (доіндустріального) суспільства. Жорстка регламентація всіх аспектів сімейної поведінки, у тому числі міцність шлюбних стосунків, були важливими елементами у механізмі забезпечення високої народжуваності, на якій базувалось самовідтворення населення в умовах високої смертності, особливо дитячої. Дуже мала вірогідність розірвання шлюбу була обумовлена, насамперед, різким осудом церкви, громади; розлучення сприймалось сімейним і соціальним оточенням як відхилення від соціально прийнятних норм поведінки. Відповідно до шлюбного законодавства Російської імперії, до якої входила більша частина українських земель, шлюб міг бути розірваний тільки духовним судом у випадках: 1) доказу перелюбства або нездатності до шлюбного співжиття (позов приймався тільки через три роки після укладання шлюбу); 2) один із подружжя засуджений до покарання з позбавленням всіх прав; 3) безвісна відсутність одного з подружжя 5 і більше років. Тому ще на рубежі ХІХ–ХХ століть розлучення в Україні були рідкісним явищем, про це свідчать дані перепису населення 1897 р.: на момент перепису менше 0,4% осіб шлюбного віку 9 губерній України мали статус розлучених.

Однак протягом ХХ століття українське суспільство пройшло шлях індустріалізації та відповідної модернізації демографічної поведінки населення в специфічній формі, яка була обумовлена принципами організації суспільного життя в роки соціалізму. Вже у 1920-ті роки, внаслідок форсованої індустріалізації, докорінної зміни соціально-економічного середовища, морально-ідеологічних

та правових норм, розлучення стало нормою життя. За твердженням Ю. Корчак-Чепурківського, у 1925 р. загальний коефіцієнт розлучуваності в Україні був один із найвищих у світі і дорівнював 1,75. У 1929 р. цей коефіцієнт становив уже 2,5. Ініціаторами розлучення у більшості випадків були чоловіки; спостерігалась висока питома вага розлучень після короткого за тривалістю шлюбу та розлучень за наявності в сім'ї дітей. Саме в цей період в Україні було закладено основи моделі матримоніальної (шлюбної) поведінки, для якої характерна нестабільність шлюбів, високий ризик розлучення, у тому числі при наявності спільних дітей.

З середини 1930-х років, мірою того як змінювалось суспільне життя на принципах посилення тоталітаризму, держава перейшла до методів жорсткого контролю над усіма сторонами життя людини, у тому числі й у сфері приватного, сімейного життя. На законодавчому рівні було введено значні обмеження свободи розлучень, ускладнена їх процедура, що призвело до значного скорочення їх кількості. Відповідно, показники офіційної статистики покращились, однак протиріччя розвитку сім'ї та шлюбу, об'єктивно обумовлені індустріалізацією і широким залученням жінок до суспільного виробництва, не були вирішені. Глибокий слід в ментальності українського народу залишили соціально-демографічні катастрофи та війни, через які пройшло українське суспільство у 1930–1940-ті роки, що деформувало не тільки статевовікову структуру населення, а й ієрархію життєвих цінностей, місце в них шлюбу і батьківства.

Досягнення гендерної рівності у сфері праці, освіти, що, безумовно, мали місце, не супроводжувались змінами у сімейних стосунках – розподіл обов'язків і система лідерства у сім'ї залишались традиційними. Саме тому вже у 1950-х роках, незважаючи на законодавчі обмеження, кількість розлучень в Україні почала повільно зростати, але після значного спрощення процедури розлучення у 1965 р. (Указ Президії Верховної Ради СРСР від 10 грудня 1965 р. «Про деякі зміни порядку розгляду в судах справ про розірвання шлюбу») відбувся «стрибок» показників розлучуваності населення: у 1965 р. було зареєстровано

77 781 розлучень (1,7), а у 1966 р. – 140 877 (3,1), тобто майже вдвічі більше. У наступні роки простежувалась чітка тенденція до зростання рівня розлучуваності, хоча в окремі роки і було деяке її зниження. У 1970–1980-х роках рівень розлучуваності населення України був одним із найвищих у Європі. У цей період, за даними Л. Чуйко, ініціаторами розлучення у більшості випадків були дружини, а причинами розірвання шлюбу найчастіше було зловживання чоловіка алкоголем і, на другому місці, – несумісність характерів. Щодо розподілу розлучень за тривалістю розірваних шлюбів, то простежувалась тенденція до зростання кількості розлучень з невеликою тривалістю шлюбу – до 5 років, що можна пояснити значним поширенням на той час ранніх шлюбів, в яких досить часто молоді люди ще не були достатньо соціально зрілими для подружнього життя. Також зростала питома вага розірваних шлюбів з тривалістю понад 20 років.

Із набуттям Україною незалежності та зміною соціально-економічної моделі організації соціуму умови життєдіяльності української сім'ї якісно погіршилися.

Україна залишається у групі країн Європи з найвищими показниками розлучуваності населення, вищий її рівень реєструється лише у Росії, схожі показники у Білорусії та Молдові. Однак слід зазначити, що високі показники розлучуваності українського населення є певною мірою наслідком високого рівня шлюбності, що треба враховувати, в першу чергу, при здійсненні міжнародних порівнянь. За показником несталості шлюбу (співвідношення кількості зареєстрованих шлюбів і розлучень) Україна перебуває на середньоєвропейському рівні.

У перше десятиліття незалежності України – у 1990-ті роки – рівень розлучуваності підвищився, сягнувши пікових значень у 1992–1993 рр. (4,2–4,3), що було обумовлено загостренням проблем сім'ї, дезадаптацією населення в умовах гострої трансформаційної кризи. У наступні роки спостерігалась тенденція до зменшення кількості розлучень, хоча і з певними річними коливаннями: після підвищення показників у 2000 році у 2001–2004 роках вони знизились, у 2005 р. загальний коефіцієнт розлучуваності знову підвищився і становив 3,9, у 2006 і 2007 рр. – 3,8, у 2008 р. – 3,6,

2009 р. – 3,2, і це найнижче його значення з 1975 року. В цілому тренд змін загального коефіцієнта розлучуваності демонструє позитивну тенденцію до зниження. З середини 2010 року процедура реєстрації розлучень була змінена відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 р. № 2398-VI, тому коректних даних за цей рік немає. У 2011 р. кількість розлучень збільшилась, у тому числі у розрахунку на 1000 населення, до 4,0 (що частково може бути обумовлено оформленням розлучень, що відбулись у попередньому році), у 2012 р. – 3,7, 2013 р. – 3,6. Сьогодні ситуація змінилася, починаючи з 2014 р. кількість розлучень зменшується. За розрахунками Державної служби статистики України, загальний коефіцієнт розлучуваності 2014 року дорівнював 3; 2015, 2016 і 2017 – 3,3; 2018 – 3,9; 2019 – 3,3. У 2020 році було зареєстровано лише 119,8 тис. розлучень, і це мінімальна кількість за всі роки незалежності. Вірогідність «сплеску» розлучень 2018 року Л. Слюсар пов'язує з тим, що вони були просто відтерміновані. Як показують останні статистичні данні, в Україні попри війну у 2022 році офіційно було укладено більше шлюбів і зменшилась кількість розлучень. За інформацією О. Грязнової, начальниці Управління інформаційної політики Міністерства юстиції України, за перші шість місяців 2022-го року зареєстровано менше розлучень та ще більше шлюбів, ніж минулого року. Якщо за перші півроку в Україні уклали 103 903 шлюби та зареєстрували 7 632 актові записи про розірвання шлюбу, то за аналогічний період минулого року зареєстрували 85 960 шлюбів, а розлучень – 13 153. Однак слід враховувати, що точної статистики про те скільки людей одружилося і розлучилося саме з моменту російського вторгнення, зараз немає.

Розлучення в сучасній практиці шлюбно-сімейних відносин

Як зазначає Е. Тоффлер, коли розлучення, окреме проживання та інші форми розпаду сім'ї охоплюють мільйони людей в багатьох країнах, безглуздо було би думати, що причини цього мають чисто особистісний характер. Розпад сім'ї сьогодні є насправді частиною загальної кризи індустріалізму – розвалу усіх інститутів, що були

властиві цьому періоду. Вже сьогодні технологічно розвинені країни, зазначає вчений, мають складну мережу різноманітних форм сім'ї: гомосексуальні шлюби, громадянські шлюби, групи людей похилого віку, які об'єдналися, щоб розділити витрати (а іноді й статеві зносини), родові об'єднання певних етнічних меншин та багато інших форм, що співіснують, як ніколи раніше. Мають місце шлюби по контракту, періодичні шлюби, з кількох сімей і багато інтимних мереж із взаємними статевими зносинами або без них і також сім'ї, у яких батько живе й працює у одному місті, а мати – іншому. Замість маси людей, що живуть у сім'ях із однаковим устроєм, ми побачимо людей, які переміщатимуться в цій системі, обираючи персоналізовані або «зумовлені» траєкторії пересування протягом усього свого життя. На думку Е. Тоффлера, все це лише означає, що відтепер нуклеарна сім'я буде однією із багатьох суспільно прийнятних і схвалених форм.

Одружені батьки і народжені у шлюбі діти – таке традиційне уявлення про сім'ю. Однак, нещодавно Федеральне статистичне відомство Німеччини оприлюднило цікаві дані: у Німеччині нараховується 8 мільйонів 100 тисяч сімей, але аж 35 мільйонів громадян перебувають у шлюбі. Звідки така розбіжність?

Виявляється, демографи вклали у поняття «сім'я» новий зміст. Головна умова – партнери повинні виховувати неповнолітніх дітей. При цьому форма партнерських стосунків не важлива – це може бути й офіційно зареєстроване подружжя, і пари, що живуть у цивільному шлюбі, і матері чи батьки-одинаки.

В 2018 р. в Німеччині було зареєстровано 387 423 шлюби та 179 147 розлучень. Такий рівень зберігається вже приблизно десять років. Хоча ще 20 років тому шлюбів було значно більше, а розлучень – суттєво менше.

Німецьке міністерство у справах сім'ї та молоді вирішило з'ясувати, що спонукало партнерів офіційно зареєструвати свої стосунки? Для цього була опитана 2001 людина віком від 18 до 60 років. Близько 85 % вказують, що це було, власне, бажання формально узаконити партнерство. При цьому 75 % вважають, що якщо шлюб офіційний, то на партнера можна покластися.

70 % опитаних переконані, що офіційний шлюб є кращим для дітей. І лише 12 % враховують при цьому податкові переваги.

А які причини того, що пари надають перевагу вільному партнерству, а не шлюбу? 66 % стверджують, що їм не потрібно офіційного свідоцтва від держави для партнерства. 62 % вважають, що при розірванні офіційного шлюбу фінансові ризики вищі, ніж у вільному партнерстві. А 60 % переконані, що офіційний шлюб накладає обов'язки, які залишаються в силі й після розлучення.

Інститут соціологічних досліджень у Алленсбаху встановив: дві третини німців вірять у те, що можна знайти людину, з якою будеш щасливим до кінця життя, тобто в «кохання до гробу». Щоправда, в основному це ті, хто тепер перебуває в щасливих стосунках. Серед неодружених відсоток ідеалістів значно нижчий.

Однак це романтика. А якщо поглянути на реальність? Статистичне відомство прогнозує: третина всіх укладених минулого року шлюбів розпадеться в найближчі 25 років. А Товариство з вивчення проблем споживання у Нюрнберзі опитало понад 2000 осіб і з'ясувало, що 80 відсотків розцінюють розлучення як цілком нормальне явище. Причому у двох третинах випадків ініціаторами розриву є жінки. У суспільстві вже давно забули про те, що колись це вважалось ганебним. Дедалі частіше – хто жартома, а хто серйозно – представляє свого нового друга чи подругу як «супутника на даний період життя».

Сьогодні соціологи по-різному позначають **ідеальну модель сучасної сім'ї**: подружжя (Голод), кон'югальна (подружжя, Антонов), андрогінна (Хамітов), але всі вони єдині у тому, що відносинам у цій моделі властиве дистанціювання від кровної спорідненості, жорсткого закріплення чоловічої та жіночої ролей, залежності дружини від чоловіка, дітей від батьків тощо. Ще її характерними рисами стає визначення подружжя як центру сімейної єдності, забезпечення широких можливостей для самореалізації кожного індивіду та функціонування на засадах партнерства.

Але соціальна практика створення сім'ї та її подальшого функціонування містить певну суперечність, на яку вказує Е. Рудинеско, з одного боку, сім'я є важливою цінністю сучасного

суспільства, від якої ніхто не може й хоче відмовлятися. Її люблять, про неї мріють і її бажають чоловіки, жінки й діти будь якого віку, з іншого – сучасна сім'я, яка з'єднує на відносний термін двох індивідів є скаліченою сім'єю, яка складена з глибоких внутрішніх ран, з мовчазних нападів насильства, зі спогадів, що їх женуть геть.

Тобто заміна пріоритетів у стосунках між подружжям в сучасній сім'ї не позбавляють її ризиків, які завершуються розлученням. Для одних ці ризики зумовлюють пошук альтернативних форм шлюбу та сім'ї, відмову від батьківства, пріоритет сексуальних стосунків, цінність лише власних планів та індивідуалізацію життя тощо. Для інших ці ризики та розлучення постають як ще один шанс почати все спочатку та виправити помилки. В їх основі – копітка праця реалізації спільного потенціалу задля досягнення певної довершеності в стосунках від чого виграють усі, оскільки втрата іншого означає втрату і себе. У всякому випадку про розлучення можна говорити як про трагедію, яка не виправдала сподівань і завдала руйнації сім'ї. Але розлучення можна розглядати і як наслідок неспроможності долати ризики сучасних шлюбно-сімейних стосунків, що виникають упродовж життєвих циклів сім'ї та зумовлюють виникнення сімейних криз. Таке розуміння розлучення дає можливість уникнути трагічності в оцінці шлюбно-сімейних відносин та врахувати те, що сьогодні подружжя разом із фахівцями може працювати над розв'язанням тих проблем, які виникли і ускладнили їх стосунки та запобігти розлученню.

В демографії є стандартизований коефіцієнт розлучуваності – кількість розлучень на тисячу населення. В Європі він складає два розлучення на тисячу населення, в Україні вище – три розлучення. У 2015 році індекс був 3,3, для порівняння у Росії цей показник складає більше чотирьох. Так, рівень високий, але він не зріс. Чи можемо ми його понизити? О. Стрельник вважає, що ні.

Л. Слюсар звертає увагу на те, що все ж останніми роками намітилася тенденція скорочення числа розлучень. Але вона не чітко виражена. Якщо взяти останні роки, коли у нас виникла військово-політична нестабільність, то з 2014 р. пішло зменшення числа розлучень, особливо 2014-го. Але, якщо не порівнювати з

2013 р. по всій території України, а якщо провести таке порівняння по областях. В 2014 року – це 130,5 тис. розлучень, 2015-го – 129,3 тис. розлучень, а 2016 року – 130 тис., майже на тому ж рівні.

Науковець зазначає, що найбільше розлучень з маленькою тривалістю шлюбів – до 4 років. Але це не говорить про те, що далі йде якась стабільність, є різні випадки. Значна частина розлучень пов'язана з різними соціальними патологіями, тобто алкоголізмом, наркоманією. Головна причина – це алкоголізм. Або нерозуміння, коли двом людям досить складно довго жити. При всьому при тому, що ми хочемо, щоб шлюби були стабільними і щасливими, треба розуміти, що це реальність, що якась частина їх розпадеться. Є такі негативні явища, як сімейне насильство, алкоголізм. І розпад такого шлюбу і для жінки, і для дітей – вихід з положення, якщо його не можна виправити іншим шляхом. В дослідженні про те, як респонденти самі визначають причини розлучення. 42 % – це напруга в морально-психологічних, емоційних відносинах. Крім відчуження в стосунках, це також ревності, подружня зрада. І це все на тлі невирішеності матеріальних та житлових проблем. 23 % опитаних назвали головною причиною розлучень матеріальні проблеми, а 42 % – однією з важливих причин. Тобто причиною розлучень є морально-психологічні проблеми, які виникають на тлі фінансових труднощів.

Причини розлучень

За даними статистики, пік розлучень припадає на перші роки подружнього життя, так саме 20 % подружжя розлучаються до першого ювілею, ще 20 % пар зважуються на цей крок в період до двох років спільного життя, а 44 % не можуть подолати шестирічний бар'єр.

Серед причин розлучення: близько 25 % їх відбувається через конфлікт інтересів, відчуження у стосунках, біля 20 % – через зловживання алкоголем, 15 % – через конфлікти на ґрунті матеріальних труднощів, 12 % у зв'язку зі зрадою і ревностями. Окрім того, 5 % українців називають причиною розлучення незадоволеність сексуальними стосунками і стільки ж з житловими умовами, а ще близько 4 % розлучень відбувається з причин

неможливості мати дітей. Найчастіше українці розлучаються через морально-психологічні проблеми й зловживання алкоголем.

Причинами розлучень є і те, що часто молодь приймає рішення про одруження під впливом емоцій, а не раціонального підходу до створення сім'ї та що в Україні дуже проста процедура розлучення в порівнянні з розвинутими країнами. Хоча деякі дослідники і зазначають, що це спадок попередньої системи, але в радянські часи розлучитися було часто не вигідно, особливо для керівника, оскільки вважалося, якщо людина не може навести лад у власній родині, то їй не можна довірити колектив. Окрім цього, за моральністю поведінки жорстко слідкували відповідні партійні структури, тому не випадково перша хвиля розлучень припала саме на початок 1990-х років.

До цього сьогодні додається складна соціально-економічна ситуація, яка призвела більшість громадян України до втрати традиційних форм заробітку та змусила найбільш активну частину суспільства шукати шляхи забезпечення свого добробуту за кордоном, що зумовило поширення міграції та породження нових викликів для сім'ї. І хоча, як показують соціологічні дослідження, найменша кількість розлучень саме в західних регіонах України (30 %), де найбільша кількість заробітчанин – в той час як на півдні і сході вона доходить до 70 %, однак, важливо враховувати проблемність сімей, у яких подружжя довгий час не живе разом, а діти на тривалий час залишаються під опікою дідусів та бабусь, та процес їх соціалізації ніким не контролюється тощо.

Ще важливо враховувати і можливість укладення громадянського шлюбу – сьогодні в Україні 10-12 % пар офіційно не реєструють шлюбу (здебільшого, це молодь до 35 років), а тому рішення та легітимація розлучення є тільки вибором тих пар, які офіційно уклали шлюб.

Однією з головних причин розлучень є невідповідність подружжя до сімейного життя та його неспроможність долати проблеми, які виникають впродовж всього життєвого циклу сім'ї.

Основною причиною розлучень Н. Лавриненко вважає невміння створювати гарну психологічну атмосферу в сім'ї, змогу домовитися, бути добрими і знайти спільні цілі. Окрім цього, серед

причин розлучень – емоційний розрив, який відбувається через незнання і небажання розібратися у психології партнера, зради, а також алкоголізм. До речі, багато хто вважає, що п'ють тільки чоловіки. Неправда. 33 % жінок назвали причину розлучення алкоголізм, але і 23 % чоловіків назвали причиною розлучення алкоголізм.

На думку спеціаліста 40 % розлучень відбуваються в перші чотири роки. До речі, як зазначає Н. Лавриненко, в молодих шлюбах ініціатором розлучення стають жінки, яких не влаштовує побут або інші проблеми, а після 50-ти – чоловіки, на це їх штовхає криза середнього віку, бажання нової молодості і нового кохання.

Н. Лавриненко звертає увагу на те, що в перший рік відбувається мало розлучень, буквально декілька відсотків, тому, що тримають емоції, тримають гормони, які виробляються і тримає союз. Потім починається звикання один до одного, яке легше проходить в молоді роки. В перші чотири роки розпадається багато шлюбів. Також є тенденція розпаду шлюбів до дев'яти років. Потім настає деяке затишшя. І чергова хвиля розпаду шлюбів припадає на п'ятдесят років.

Наслідки розлучень

Розпад шлюбу, зазначає Л. Слюсар, не тільки негативно впливає на шлюбну й дітородну ситуацію у країні, поширюючи безшлюбність і самотність, він погіршує морально-психологічний клімат, оскільки особа, яка пережила розлучення, у більшості випадків проходить через важку психологічну кризу. У розлучених осіб вище ризик передчасної смерті порівняно з тими, хто перебуває у шлюбі. Головною причиною розлучення на думку осіб, шлюб яких розпався, є напруження у морально-психологічних, емоційних стосунках подружжя (конфлікт інтересів, відчуженість у сімейних стосунках), і це напруження посилює невирішеність матеріальних і житлових проблем. Крім того, однією з поширених причин розлучення залишається асоціальна поведінка одного з партнерів, як правило – алкоголізм чоловіка. Найбільшу проблему становить розпад сім'ї, у якій проживають неповнолітні діти, адже відбувається руйнація того природного осередку розвитку дитини,

якою є повна сім'я з матір'ю та батьком. У більшості шлюбних пар, які розпадаються, спільні діти, і, відповідно, кожен рік тисячі дітей переживають розлучення батьків: у 2009 році (останній рік щодо якого є дані форми Р-5 у повному обсязі) це 96,9 тис. дітей. Хоча є думка, що у розвиненому суспільстві, за наявності високого рівня життя та активної соціальної політики держави, склад сім'ї мінімально впливає на розвиток дитини (таку думку стосовно Швеції висловив Пол Кругман), однак численні дослідження свідчать про наявність підвищеного ризику для дітей, батьки яких розлучились. Прикладом є досить відоме дослідження молоді у Швеції, за даними якого емоційно-психологічний стан молодих людей, які пережили в дитинстві розлучення батьків, є гіршим, ніж у їх ровесників, серед них більш поширені депресія, психологічна нестабільність тощо. В умовах України ці ризики посилюються через низький рівень добробуту населення, невирішеність багатьох соціально-економічних проблем, слабкий соціальний захист сімей з дітьми.

Також важливо, щоб після розпаду шлюбу батьки дотримувалися норми соціальної поведінки. Чим зазвичай негативний розпад шлюбів? Якщо в шлюбі є діти, для них це психологічне випробування. За винятком, звісно, тих випадків, коли має місце алкоголізм або щось таке, що навіть розлучення – це вже не так погано для дитини. Але в нашій країні немає такої традиції, щоб після розпаду шлюбу батько займався вихованням дітей і брав активну участь в їх подальшому житті. Може, вона десь і зароджується, але поки що дуже слабо. Це з одного боку. А з іншого, у нас дуже часто і жінки не заохочують спілкування між дітьми і батьком після того, як шлюб розпався. В цьому і проблема, потрібно, як слушно зазначає Л. Слюсар, щоб батьки розуміли, що вони батьки. За інформацією уповноваженого Президента з прав дітей Миколи Кулеби станом на 2015 рік маємо 671 тисячу кримінальних проваджень про примусове стягнення аліментів, враховуючи рішення іноземних судів. Сам факт виглядає дуже тривожним – як правило, припинення подружніх стосунків означає, що і батьківські припиняються, зазначає О. Стрельник. І цю практики потрібно подолати.

Сімейна криза: зміст, стадії, ознаки

В соціології найчастіше говорять про чотири життєві цикли сім'ї (вступ до шлюбу; народження дитини; виховання дітей та їх відділення від батьків; поява першого онука та смерть подружжя-прабатьків). Однак, виокремлення та аналіз тільки життєвих циклів сім'ї недостатньо, щоб пояснити причини розлучень. Для цього, на наш погляд, потрібно більш детально проаналізувати основні стадії сімейних криз та їх ознаки, наслідком яких і є розлучення.

Сімейна криза – це стан сімейних відносин, який виникає в результаті порушення комунікаційної рівноваги між подружжям, що призводить до непорозуміння, емоційного відсторонення, небажання спільно шукати вихід з ситуації, що склалась.

Найчастіше виокремлюють наступні стадії цієї кризи:

– **перша** – пов'язана з прийняттям на себе подружніх обов'язків. Її переживає молода сім'я без дітей при переході від окремого до спільного існування – це період звикання, притирання. Головне завдання цього періоду полягає у адаптації подружжя до сімейного життя і один до одного;

– **друга** – пов'язана з народженням першої дитини, що зумовлює оволодіння подружжям батьківських ролей та прийняття факту появи в сім'ї нової особистості;

– **третя** – пов'язана з виходом дитини на новий рівень соціалізації, що передбачає відвідування дошкільної установи або школи та дозволяє перевірити ефективність досвіду, який засвоїла дитина на рівні сім'ї;

– **четверта** – пов'язана з прийняттям факту вступу дитини у підлітковий період, який часто ускладнюється збігом з особистою кризою середнього віку у батьків (час підбиття проміжних життєвих підсумків). Це стадія зрілого шлюбу, зазвичай подружжю по 37-40 років і прожили вони разом близько 10-15 років;

– **п'ята** – пов'язана з бажанням дорослих дітей бути незалежними та самостійно вирішувати власні проблеми. Основне завдання розвитку сім'ї на цій стадії – створення умов для коректного відходу з будинку дорослих дітей;

– **шоста** – яку переживає сім'я, позначається як «спорожніле гніздо». Сім'я, яка досягла цієї стадії виконала свою батьківську

функцію. Небезпека періоду полягає в тому, що якщо в основному сім'ю об'єднувала не спільність інтересів подружжя, а догляд та виховання дітей, то в цей період сенс спільного існування пропадає;

– **сьома** стадія – це трагічна фаза життя сім'ї, в якій хтось з партнерів залишається один після смерті іншого. Це супроводжується кризовими переживаннями втрати, виникненням відчуття порожнечі та марності життя. Але і в цей важкий період необхідно знайти сили для збереження та підтримки відносин з сім'ями дітей, знайти нові інтереси і сенс життя.

Знання можливих стадій криз сімейного життя є дуже важливим, оскільки це допоможе не тільки осмислити проблеми, які можуть виникати та ускладнити життя подружжя, а і шукати та виявити дієві механізми їх розв'язання. Хоча зрозуміло, що не може буди універсальних відповідей на всі питання, що виникають і кожна сім'я має свою власну практику розвитку відносин та свій досвід розв'язання проблемних стосунків. Кожна з цих криз має і певні симптоми серед яких науковці виокремлюють:

- зменшення прагнення подружжя до інтимної близькості;
- відсутність намагання подібатися один одному;
- виникнення сварок і взаємної докори з питань, що пов'язані з вихованням дітей;
- відсутність узгодженої думки з приводу більшості важливих для подружжя питань (стосунки з рідними і друзями, плани на майбутнє, розподіл доходів сім'ї та інше);
- погане розуміння (або взагалі не розуміння) почуттів один одного;
- роздратування майже всіма вчинками і словами партнера;
- переконання одним із подружжя, що він (вона) змушений (- на) весь час поступатися бажанням і думками іншому;
- відсутність потреби ділитися з партнером своїми проблемами і радощами.

Вихід з ситуацій, що пов'язані з назріваючими конфліктами, може бути різним. С. Голод бачить можливість їх розв'язання двома незалежними шляхами. Перший це – розлучення і потенційний другий шлюб, другий це – автономія, яка пов'язана з

тим, що інтереси кожного із подружжя стають більш різноманітними ніж сімейні, а потреби і коло спілкування чоловіка та дружини виходять за межі шлюбу. Їх експресивні спрямування в «постмодерній» сім'ї спираються не стільки на звичай (як в «патріархальній») і традицію (як у «дитиноцентристській») сім'ї, скільки на гендерні психосоматичні особливості агента, моральні зразки поколінь, цивілізовані уявлення про пристойності і естетичний ідеал. В кінцевому рахунку, зазначає науковець, автономія не є стовідсотковою гарантією збереження «першого» шлюбу, через те, що по своїй природі цей інститут стає евентуальним (можливий за певних умов).

Завдяки напрацюванням психологів сьогодні існує багато різноманітних практик допомоги подружжю повернути сталі, добрі стосунки і досягти рівня «чистих відносин», під якими Е. Гіденс розуміє ставлення один до одного, яке базується на почуттєвому спілкуванні, коли отримувана від такого спілкування нагорода утворює головну засаду продовження таких стосунків.

Треба визнати, що неможливо протидіяти розпаду певної частини шлюбів: це випадки, коли шлюб розпадається через бажання взяти шлюб з новим партнером, або погляди на життя партнерів стали діаметрально протилежними; чи причиною розлучення є алкоголізм, насилля у сім'ї, а в цьому випадку розрив шлюбу є позитивним варіантом для жінки і дітей, оскільки конфліктне, напружене сімейне середовище негативно впливає на їх стан та розвиток. Зменшити кількість таких розлучень можливо лише за загального соціального оздоровлення суспільства, ефективної протидії алкоголізму, наркоманії, сімейному насиллю. Разом з тим є певна кількість розлучень, яким можна було б запобігти, надавши подружжю своєчасну психологічну допомогу, і про це свідчать непоодинокі випадки «повернення» до шлюбних стосунків пар, які розлучились. Поширення практики консультування сімейними психологами, психоаналітиками, розширення кола користувачів їх послуг й поступове формування у населення культури користування цими послугами є вимогою сьогодення. Можливо, слід ввести у практику обов'язкове консультування у цих спеціалістів осіб, які вирішили розлучитись.

При розлученні шлюбної пари, яка має спільних дітей, можливо використовувати режим окремого проживання як етап у процедурі розлучення, адже ст. 119 Сімейного кодексу України передбачає можливість встановлення режиму окремого проживання подружжя за заявою одного з них. Такий режим використовують у ряді країн – Німеччині, Швейцарії та інших – як етап у процедурі розлучення. Вирішення житлової проблеми також є важливим, оскільки наявність окремого комфортного житла сприяє створенню позитивного мікроклімату у сім'ї, а конфлікти через житлові й матеріальні проблеми доволі часто є однією з причин розпаду шлюбу. В умовах нестабільності шлюбу та зростання рівня повторної шлюбності необхідно не тільки пропагувати більш відповідальне ставлення до шлюбу й батьківства, а й підвищувати культуру міжособистісних стосунків, формувати відповідальне ставлення до батьківських обов'язків обох колишніх партнерів після розпаду шлюбу. В Україні відсутня традиція постійної участі батька, який проживає в іншій сім'ї окремо від дітей, у їх вихованні, що є наслідком застарілих стереотипів щодо гендерного розподілу обов'язків по вихованню дітей у сім'ї. Як правило, жінки, з якими проживають діти, скаржаться на неувагу колишніх чоловіків, а чоловіки – на перешкоджання у спілкуванні й участі у житті дітей. Необхідна модернізація моделі поведінки обох батьків у випадку розлучення, повторного шлюбу з метою мінімізації ризиків погіршення умов розвитку дітей. Вирішення цієї проблеми лежить у морально-етичній сфері, потребує духовної та моральної зрілості суспільства, певної трансформації системи життєвих цінностей і місця в ній дитини.

Завдяки спільним зусиллям соціологів, психологів та соціальних працівників можна напрацювати конкретні рекомендації, що дозволять упереджувати та розв'язувати ситуації, які зумовлюють виникнення відчуження та конфліктів між подружжям, що безумовно буде сприяти зменшенню можливих ризиків у шлюбно-сімейних відносинах.

Література:

1. Ентоні Гіденс Нестримний світ як глобалізація перетворює наше життя. Київ : Альтерпрес, 2004. 100 с.
2. Кожен другий шлюб в Україні розпадається через непорозуміння і алкоголізм [Електронний ресурс]. URL : [http:// nbnews.com.ua/ua/tema /98031/](http://nbnews.com.ua/ua/tema/98031/)
3. Кризи сімейних відносин чи кризи по-сімейному [Електронний ресурс]. URL : <http://megasite.in.ua/9267-krizi-simtjnih-vidnosin-chi-krizi-po-simejnomu.html>
4. Кризи сімейного життя – як їх подолати [Електронний ресурс]. URL : <http://superova.com/2011/02/kryzy-simejnoho-zhyttya-yak-jih-podolaty/>
5. Рудинеско Е. Розладнана сім'я. Київ : Ніка-Центр, 2004. 232 с.
6. Слюсар Л. Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність [Електронний ресурс]. URL : <https://www.idss.org.ua/arhiv/>
7. Тоффлер Е. Третя хвиля. К. : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
8. Хамітов Н. Плідні та неплодні моделі сучасної сім'ї: досвід андроген-аналізу // Ситуація родини в сучасному суспільстві – досвід Центрально-Східної Європи / наук. ред. Ю. Горбанюк. Люблін, 2007. С. 24-29.

Тема 9. Стан і тенденції функціонування сучасної сім'ї в Україні

Лекція 9. Сучасна сім'я в Україні

Характеризуючи сучасний етап розвитку сім'ї, соціологи зазначають, що він позначився **радикальними змінами у шлюбно-сімейних стосунках**, серед соціальних умов, які дають підставу робити подібний висновок, називають такі:

– по-перше, зростання економічної незалежності жінок та активне залучення їх до трудової діяльності (а це викликає прагнення жінок до більшої самостійності, перегляду традиційної структури сімейних відносин, до змін традиційних функцій сім'ї, рівноправності з чоловіками у прийнятті рішень, у контролі над видатками та майном сім'ї тощо);

– по-друге, утворення двох центрів життя – місця праці і дому (раніше професійна діяльність і домашнє господарство існували в єдності, в межах однієї сім'ї);

– по-третє, еволюція поглядів на сексуальну мораль (сексуальна революція призвела до послабленням соціального контролю за сексуальною поведінкою, змінилося загальне

ставлення суспільства до сексуальної поведінки з тенденцією пом'якшення традиційних уявлень про дозволене і недозволене тощо);

– по-четверте, винахід надійних контрацептивних засобів і методів запобігання вагітності (вперше в історії людства за допомогою таких засобів вдалося відокремити секс від зачаття).

Аналіз впливу названих обставин показує на їхню загальність і типовість для усього сучасного цивілізованого світу. Отже, можна зробити висновок про типовість та порівняну універсальність наслідків впливу зазначених обставин на сучасну сім'ю, на визначення **тенденцій подальшого розвитку сім'ї**. До таких тенденцій відносять: 1) різке зниження показників шлюбності; 2) збільшення кількості розлучень (абсолютне і відносне); 3) збільшення питомої ваги незареєстрованих шлюбів; 4) збільшення кількості неповних сімей і дітей, народжених поза шлюбом; 5) зменшення середньої тривалості шлюбу; 6) відкладення часу вступу до шлюбу; 7) проживання подружніх пар без офіційного оформлення шлюбу; 8) зменшення розмірів сім'ї і народжуваності дітей з подальшим старінням населення та навіть його депопуляцією; 9) поширеність повторних шлюбів тощо; 10) збільшення кількості самотніх людей, які не одружуються.

Зрозуміло, що зазначені тенденції тією чи іншою мірою притаманні й розвиткові сім'ї в Україні. Хоча Україна традиційно належала до країн з високим рівнем шлюбності. Соціологічні опитування населення, що проводилися упродовж останніх 26 років, стабільно демонструють, що сім'я та рідні мають найвищий рівень довіри серед усіх соціальних інститутів, що функціонують в українському суспільстві. Більше того, рівень довіри до сім'ї продовжує зростати: якщо у 1994 р. довіряли родині 86,9% опитаних українців, то у 2020 р. – 94,5 %.

Як зазначає Н. Лавриненко на **високий рівень цінності сімейного способу життя українців** вплинули наступні обставини: по-перше, історично так склалося, що в Україні завжди була висока частка сільського населення, яке в усіх суспільствах було більш консервативним і довше зберігало традиції й уклад життя минулих поколінь; по-друге, чим більш проблематичною і нестабільною стає

економічна ситуація в суспільстві, особливо в ситуації локальних збройних конфліктів і нестачі робочих місць, тим більше люди цінують сім'ю як гарантію й опору свого існування; по-третє, сім'я в Україні не втратила свого головного призначення – організувати приватне, інтимне життя людей, бути надійним тилом, забезпечувати тепло і турботу своїм членам.

Висока цінність сім'ї і близького оточення у свідомості сучасних українців цілком закономірно знаходить підтвердження в реальній поведінковій орієнтації на вступ до шлюбу, хоча **сценарій шлюбної поведінки українців поступово змінюється** відповідно до загальноєвропейських тенденцій. Л. Слюсар підкреслює, що сьогодні у українців простежується чіткий тренд до підвищення віку реєстрації шлюбу: вступ до шлюбу в більшості випадків відкладається до завершення періоду здобуття освіти і спеціальності, набуття соціальної зрілості й економічної незалежності. Аналіз вікових коефіцієнтів шлюбності свідчить, що у чоловіків відбувається різке зниження інтенсивності шлюбності 20–24-річних, і підвищення 25–29 і 30–34-річних, а у жінок – зниження рівня шлюбності дівчат до 20 років, певне підвищення – у 25–29 і 30–34-річних. Разом з тим, останні 25 років інтенсивність шлюбності українських жінок 20–24 років залишається значно вищою, ніж інших вікових груп.

Для сучасної України вже нетиповою є рання шлюбність, тобто шлюби з нареченою віком до 18 років: починаючи з 2013 р. кількість таких шлюбів становить менше одного відсотка. Слід відзначити, що у 2012 року в Україні набув чинності закон, згідно з яким одружуватись молодим людям можна тільки з 18 років. Раніше шлюбний вік для жінки становив 17 років, для чоловіка – 18 років. Водночас, вступити в шлюб раніше, після 16 і до 18 років, можна і зараз, але тільки за рішенням суду. Однак в Україні шлюб залишається «молодшим», ніж у більшості європейських країн, тобто він укладається в більш ранньому віці.

Однією з найсуттєвіших рис сучасного світу є різноманітність моделей і стилів поведінки сучасної людини, її вільний вибір стилю власного життя. **Стратегії шлюбної поведінки українців** також поступово змінюються: безшлюбна самотність малопоширена в

країні, однак не завжди чоловік і жінка, які живуть разом, реєструють свій шлюб. За даними соціологічних досліджень 2008–2009 років, 10–12 % шлюбних пар, мешкаючи разом і вважаючи свої стосунки шлюбом, офіційно його не реєстрували, а за інформацією опитувань молоді 2017–2018 років, кожна четверта молода людина, маючи шлюбного партнера, і мешкаючи з ним в одному домогосподарстві, не вважали ці стосунки шлюбом. В сучасній Україні шлюбне партнерство без реєстрації найчастіше є своєрідним випробувальним етапом, коли пара «перевіряє» свої стосунки і вирішує, чи будуть вони продовжуватись в офіційному шлюбі, чи партнери розійдуться. Н. Лавриненко зазначає, що іноді незареєстрований шлюб (консенсуальний, або цивільний) обирається з ідейних мотивів, як боротьба проти шлюбу як анахронізму. Замість цього створюється стабільне довгострокове партнерство.

Згідно з дослідженням серед молоді, яке Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАНУ проводив кілька років тому, більшість пар (85%–90%) вважають, що офіційний шлюб батьків є кращим варіантом для дитини. Тому часто пари реєструють шлюб після народження дитини. Тут ще треба враховувати соціально-економічну ситуацію в країні. Все-таки українській жінці потрібен після народження дитини певний захист, який дає зареєстрований шлюб. Хоча, звісно, самотні жінки також багато народжують.

В Україні позашлюбна народжуваність є на рівні 20,5%. За останні роки цей показник стабілізувався та особливо не зростає. Якщо порівнювати з більшістю розвинутих країн Європи, це невисокий відсоток. У Скандинавії, Франції чи Естонії вже досить давно понад 50% дітей народжуються поза офіційним шлюбом. Важливо розуміти, що є різні види народжуваності поза шлюбом.

Слід зазначити, що останнім часом відбуваються зміни в поглядах на шлюб. Якщо у доіндустріальному та індустріальному суспільствах мотивами вступу в шлюб дуже часто були економічні чинники. Оскільки 100 років тому родина була однодохідною, чоловік працював, а жінка ні. І жінці, щоб вести гідний спосіб життя, потрібно було або вступити в шлюб, або піти в монастир. З

іншого боку, умови життя, особливо в сільській місцевості (відсоток сільського населення був високим) були такими, що чоловікові жити одному було дуже складно. Економічні умови були такими, що змушували вступати в шлюб.

Зараз **основний мотив вступу в шлюб**, як зазначає Л. Слюсар, є потреба мати рідну людину, тобто, причини зовсім інші. Звісно, це пов'язано із зміною умов життя. Зараз є сфера обслуговування, людина може десь харчуватися і, скажімо, чоловікові не потрібна жінка, щоб його обслуговувати. А жінці, якщо говорити примітивно, не потрібен чоловік, щоб її утримувати. В ідеалі і жінка, і чоловік є більш самостійні. Тому ці процеси стають складними. Людина має вибирати того, хто їй є близьким: за світоглядом, способом життя, цінностями, а не тому, що інакше просто не можна жити.

Особливістю шлюбності в Україні є те, що кількість шлюбів різко зменшується у високосний рік, а відповідно, перед високосним та після високосного їх більше.

Також є певні регіональні особливості, так традиційною поведінкою відрізняються західні регіони. Саме в західних областях більш поширена традиційна модель поведінки, оскільки там молодь в більш ранньому віці одружуються, менше незареєстрованих шлюбів та вищою є народжуваність і меншою кількістю розлучень.

Однією з найгостріших проблем української сім'ї вже тривалий час є **нестабільність шлюбних відносин**, високий рівень розлучень. У сучасній Україні шлюб залишається нестійким, хоча слід зазначити, що високі показники розлучень українського населення є певною мірою наслідком високого рівня зареєстрованої шлюбності. З 2000 р. намітилась тенденція до зниження рівня розлучень, однак вона нестійка, спостерігаються значні річні коливання. І хоч в останні кілька років за показником кількості розлучень на 1000 населення (загальний коефіцієнт розлучень) Україна дещо покращила свої позиції порівняно з іншими країнами Європи, вона все ж залишається в цьому аспекті серед «країн-лідерів».

Головною причиною розлучення, на думку осіб, шлюб яких розпався, є напруження у морально-психологічних, емоційних стосунках подружжя (конфлікт інтересів, відчуженість у сімейних стосунках), і це напруження підсилює невирішеність матеріальних і житлових проблем. Однією з поширених причин розлучення залишається асоціальна поведінка одного з партнерів, як правило – алкоголізм чоловіка.

Найбільшу проблему становить розлучення подружжя, яке має спільних неповнолітніх дітей, оскільки руйнується природний, звичний для дитини осередок життєдіяльності й розвитку. У значної частини шлюбних пар, які розпадаються, є спільні діти, тож кожен рік тисячі дітей переживають розлучення батьків. На жаль, починаючи з 2010 р. відсутня інформація щодо характеристик шлюбів, які розпались, – як щодо наявності дітей, так і за тривалістю шлюбу та віком осіб, що розлучаються.

Новітні тенденції у розвитку шлюбно-сімейної ситуації в Україні вкрай важко визначити, оскільки Україна не здійснила переписи населення раундів 2010 і 2020 років. Через це відсутні не тільки дані щодо якісних характеристик населення, зокрема його шлюбного складу, але і точні дані щодо чисельності населення.

Ще однією суттєвою тенденцією еволюції форм сімейного життя є **зменшення кількості членів сім'ї**. Моніторинговим опитуванням 2020 р. було зафіксовано, що 22,3% сімей мають одну дитину до 18 років, 10,8% – двох дітей до 18 років. І тільки 1,6% – трьох дітей (з цією кількістю дітей сім'я вважається в Україні багатодітною). Понад три дитини до 18 років мають лише 0,8% сімей. В інших опитаних сім'ях (64,5%) дітей до 18 років немає. Тобто дітей, які перебувають у батьків і потребують їхньої уваги і догляду, або вже немає чи ще немає.

Карколомні події, що відбулись в останні роки: війна проти нашої країни, зменшення підконтрольної Урядові України території внаслідок збройної агресії РФ, інтенсифікація пов'язаних із цими подіями міграційних процесів – **вплинули на шлюбність населення** країни. За результатами опитування, яке проводила соціологічна група “Рейтинг” 19 березня 2022 року, найбільше розділені з рідними жителі сходу України – 54%, а найменше –

заходу (39%). Найбільше розставання із сім'єю зазнала молодь 18-35 років – 50%. Подібні випадки часті й для інших вікових категорій, зокрема 42% людей від 36-50 років та 41% людей віком від 51 року зараз перебувають далеко від рідних. Розділення з сім'єю не з власної волі – це психологічно важке випробування, особливо під час війни, яка формує невизначеність майбутнього возз'єднання родини – кажуть соціологи.

За півроку повномасштабного вторгнення Росії з Україну за різними оцінками виїхало від 5 до 7 мільйонів людей. Переважна більшість з них – жінки та діти. Це накладає серйозний відбиток на стосунки з тими, хто залишився в Україні: у багатьох жінок, які виїхали за кордон, чоловіки залишилися вдома. Тому слід звернути увагу на певне протиріччя: психологи і адвокати зазначають, що за роки війни кількість розлучень в Україні зросла вдвічі, в той час як у Мінюсті заявляють про рекордну кількість укладення шлюбів. За словами начальниці Управління інформаційної політики Міністерства юстиції України Оксани Грязнової, за перші півроку (2022) в Україні уклали 103 903 шлюби та зареєстрували 7 632 актові записи про розірвання шлюбу. За аналогічний період минулого (2021) року зареєстрували 85 960 шлюбів, а розлучень – 13 153. Пояснити цю розбіжність в оцінках можна тим, що зараз точних статистичних даних того, скільки людей одружилася і розлучилася саме з моменту повномасштабного російського вторгнення, поки немає. Крім того слід враховувати, що після повномасштабного вторгнення, за 9 місяців 2022 року набуло поширення таке нововведення як дистанційна форма одруження, за цей період було зареєстровано близько 2500 таких шлюбів. Саме в результаті спрощення процедури одруження військовослужбовців, які захищають Україну на фронті, їм була надана можливість дистанційно зареєструвати шлюб. Ініціатива започаткувати механізм дистанційного одруження надійшла саме від військовослужбовців – для них це ще один стимул, який надихає повернення до рідної людини.

Війна та анексія частини території країни і зростання зовнішньої міграції призвели не тільки до зменшення чисельності населення країни, насамперед активного шлюбного віку, вони

впливають на стиль шлюбно-сімейної поведінки, форми шлюбу і сім'ї.

Шлюб і сім'я залишаються для українців практично важливим вибором при плануванні та організації свого особистого, приватного життя, змінюються лише деякі деталі в формах та їх функціонуванні:

- відходять у минуле дуже ранні шлюби (лише 1% шлюбів укладається до 18 років);

- вік вступу в перший шлюб у молоді зсувається до більш зрілого віку (до 28 років у чоловіків, до 25 років у жінок);

- поступово зменшується середній розмір сім'ї, через падіння народжуваності (набуває поширення малодітність) й зменшення кількості розширених сімей;

- шлюб стає більш ліберальним, набуває поширення незареєстрований шлюб. Хоча, як зазначають соціологи, до цього феномену у українців зберігається негативне ставлення (50,7%). Схвалює цю форму шлюбних відносин лише кожний шостий (16,6%), більше чверті не визначились в цьому питанні (28,2%);

- шлюби стають менш стійкими, високою є імовірність розлучень і укладання повторного шлюбу, оскільки починають діяти такі фактори трансформації шлюбу та сім'ї як індивідуалізм, плюралізм, емансипація та свобода індивіда;

- існують певні протиріччя між сучасною формою шлюбних відносин і потребою у комфортних умовах виховання та соціалізації дітей, оскільки розлучення батьків може бути пов'язане з підвищенням ризиків для дітей;

- в умовах нестабільності шлюбів та зростання повторної шлюбності необхідно підвищувати культуру міжособистісних стосунків, формувати відповідальне ставлення до батьківських обов'язків обох колишніх партнерів після розпаду шлюбу.

Розглянуті положення свідчать про трансформацію поглядів на шлюб та сім'ю, батьківство, плани і стратегії шлюбної поведінки, сприйняття інституту сім'ї та подружніх стосунків, що є загальносвітовою тенденцією та вимагає подальшого їх вивчення та дослідження.

Література:

1. Лавриненко Н. Інститут сім'ї в Україні: напрями трансформації. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Випуск 2 (16). Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. С. 463-472.
2. Лавриненко Н. Трансформація форм сім'ї в сучасній Україні. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Випуск 7 (21). Київ : Інститут соціології НАН України, 2020. С. 239-251.
3. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї: підручник. К. : Знання, 2013. 223 с.
4. Слюсар Л. Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність [Електронний ресурс]. URL : <https://www.idss.org.ua/arhiv/>
5. Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій [Електронний ресурс]. URL : https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/482997/mod_resource/content/1/

Тема 10. Молода сім'я: готовність до сімейного життя*Лекція 10. Молода сім'я: готовність до сімейного життя*

Особливості функціонування інституту сім'ї значною мірою залежить від молодого покоління, його життєвих цінностей та орієнтацій, поглядів на шлюб та сім'ю, оскільки основні функції сім'ї – народження, виховання, соціалізація та навчання дітей – реалізується саме в молодих сім'ях. 95% перших шлюбів громадяни України укладають до 35 років.

Одним із складних етапів молодого сім'ї є початковий період спільного проживання шлюбної пари, оскільки він визначається певними факторами: адаптацією подружжя один до одного; узгодженням їх потреб, інтересів та ролей; фінансовою залежністю; наявністю житла; народження первістка та відсутність необхідного досвіду по догляду і т. ін.

Слід зазначити що, існує декілька критеріїв до визначення поняття «молода сім'я», це зумовлено полі функціональністю сім'ї як соціальної системи, що розглядається і як соціальна група (первинна), і як соціальний інститут. Звідси й різні ракурси поглядів на важливість змінних, що характеризують початковий етап життєдіяльності молодого подружньої пари. До одиниць виміру молодого сім'ї відносять:

– подружній стаж (В. Сисенко, М. Мацковський);

- наявність/відсутність дітей (Л. Іванова, А. Антонов);
- віковий ценз дітей (Т. Алексєєнко);
- черговість шлюбу (Н. Мдинарадзе);
- вік дружини (до 35 років) (Н. Мдинарадзе).

При цьому, конструктивним є визначення поняття «молода сім'я» Л. Омельченко, оскільки в ньому наголошується на двох важливих станах, які пов'язані з створенням і функціонуванням сім'ї. **Молода сім'я** – це перший початковий період життєдіяльності подружжя, сімейна активність яких характеризується формуванням таких ознак як подружність та батьківство. Якщо **подружність** розглядається як особистісна взаємодія шлюбних партнерів, що є одним із факторів стабілізації сім'ї, то **батьківство** – соціально-педагогічна характеристика, що передбачає освоєння чоловіком та дружиною екзистенційної (забезпечення фізіологічних потреб дитини та її безпеки) та виховної функцій.

Молоді сім'ї відносяться до одного типу за наступними характеристиками:

- становлення подружності (сімейної ієрархії цінностей, загальної мети подружньої взаємодії, сімейної згуртованості – спільного образу «Ми», стилю подружнього життя, правил взаємодії, стилів подолання конфліктів, розподілу сімейних ролей тощо);

- нетривала бездітність (у більшості випадків);
- визначення правил взаємодії з батьківськими родинami;
- формування матеріальної бази спільного подружнього життя;

- народження дітей;
- узгодження професійних та сімейних настанов;
- опанування ролей батька та матері, що супроводжується психолого-педагогічними процесами набуття особистостями батьків нової ідентичності й формування їх практичних навичок по догляду та вихованню дитини;

- налагодження стосунків з іншими соціальними групами та інститутами;

– порівняно висока соціальна активність членів молодого подружжя тощо.

Саме тому молоді сім'ї характеризуються такими особливостями досвіду сімейного співжиття, як: відсутність практичних навичок вирішення подружніх проблем; незначний обсяг чуттєвої, емоційної пам'яті, що зберігає відомості про характер перебігу сімейної кризи; відсутність (у більшості випадків) практичних навичок догляду за дитиною; брак знань про методи і способи виховання дітей тощо.

Виділяють ще окремих тип молоді сім'ї – студентську. Специфіка життєдіяльності **студентської сім'ї** полягає у тому, що обидва члени подружжя є студентами денної форми навчання освітнього закладу. Це молода сім'я, вік членів подружжя якої не перевищує 28 років, а стаж сімейного життя – 5 років.

Оскільки у студентській сім'ї обоє подружніх партнерів належать до однієї соціальної групи – студентства, така сім'я, на думку Б. Антонян-Шевчук, вирізняється спільністю інтересів її членів, планів щодо майбутньої професійної діяльності та народження дитини, схожістю моральних настанов, норм та цінностей, одночасним утвердженням життєвих позицій та світогляду чоловіка та дружини. Перераховані чинники вказують на одну із відмінних рис студентської сім'ї – її соціально-однорідний гомогенний характер.

Для студентського подружжя неабиякого значення набувають фактори матеріального становища, адже й спільне навчання членів молоді студентської пари і поява дітей (що нерідко стає причиною ускладнення шлюбу) потребує значних фінансових затрат. Однак тимчасова матеріальна криза, як правило, долається за рахунок «соціального оптимізму» – надії на покращення в результаті майбутнього працевлаштування.

Перші 5 років подружнього життя, як зазначає В. Захарченко, є найскладнішими і найвідповідальнішими – відбувається взаємна адаптація шлюбних партнерів, висуваються зустрічні вимоги, виробляються спільні погляди і взаємоприйнятні моделі поведінки. Спроби перевиховати одного партнера іншим, як правило, руйнують довіру і любов. Ці обставини сімейного життя молодого

подружжя потребують особливої уваги у зв'язку з тим, що саме в цей період у них спостерігається найбільше розлучень і найвища народжуваність, що безпосередньо впливає на виховання дітей та їх соціалізацію. Саме тому готовність до подружнього життя визначає **стабільність шлюбу і тривалість існування сім'ї**, які надають задоволення людині від перебування її в цих інститутах, створюють умови для особистого щастя, особистісного розвитку кожного з їх членів.

Оскільки подружжя молодої сім'ї розпочинає своє спільне життя без певного досвіду і на цьому шляху буде виникати багато проблем, то зрозуміло, що важливого значення набуває процес підготовки молоді до шлюбу і сімейного життя.

Готовність молоді до сімейного життя розглядається як система соціально-психологічних настанов особистості, яка визначає прийняття способу життя і цінностей сім'ї, здатність до подружнього взаєморозуміння та міжособистісного спілкування, розв'язання конфліктних ситуацій, вирішення господарсько-економічних питань.

До **основних компонентів готовності молоді до сімейного життя** О. Артюх відносить:

– **правову** – розуміння особливостей правового регулювання подружніх та батьківських відносин, забезпечення прав подружжя, батьків і дітей, інших членів сім'ї;

– **соціально-психологічну** – вміння будувати взаємини в сім'ї на засадах взаємоповаги, взаєморозуміння та турботи, керувати своїми емоціями, конструктивно вирішувати конфлікти/проблеми;

– **психолого-педагогічну** – володіння навичками спілкування та спільної діяльності з дитиною, розуміння психолого-педагогічних особливостей виховання дітей;

– **репродуктивну** – розуміння пріоритету здорового способу життя, збереження репродуктивного здоров'я, володіння навичками планування сім'ї;

– **сексуальну** – здатність зберігати закоханість, підтримувати близькість, проявляти любов, дотримуватися сексуальної культури, підтримувати здорові фізичні стосунки;

– **побутову** – вміння здійснювати рівномірний розподіл сімейних ролей та обов’язків, вирішувати господарські справи, вести сімейний бюджет тощо.

Відтак підготовка молоді до виконання подружніх і батьківських обов’язків має базуватися на формуванні теоретичних знань і практичних умінь з усіх перерахованих напрямків.

Свого часу в Україні була розроблена Концепція державної сімейної політики, яка була схвалена Верховною Радою України (17 вересня 1999 року) та визначала ідеологію політики держави щодо сім’ї й мала на меті підвищення її ролі, створення правових, суспільно-політичних і соціально-економічних умов для всебічного розвитку сім’ї та її членів, найповнішої реалізації сім’єю своїх функцій і поліпшення її життєвого рівня.

Згідно з Концепцією державної сімейної політики, **основними принципами державної сімейної політики є:**

– суверенітет і автономія сім’ї у прийнятті рішень щодо свого розвитку. Цей принцип забезпечується зведенням до мінімуму втручання у суто сімейні справи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій, громадських організацій, релігійних конфесій, крім випадків, передбачених законодавством;

– диференційований підхід до надання державою гарантій соціального захисту сім’ї, який гарантує сталий рівень життя сім’ї шляхом створення для працездатних її членів належних умов і робочих місць для економічного забезпечення благополуччя своєї сім’ї та соціально гарантований рівень життя непрацездатним її членам (або працездатним, які за певних обставин потребують державної підтримки), пенсіонерам та інвалідам, рівні права сімей і всіх її членів на підтримку держави;

– паритетна рівновага та партнерство між жінками і чоловіками в усіх сферах життя – надання жінкам і чоловікам рівних можливостей для повної реалізації у трудовій та суспільній діяльності, виявлення здібностей і талантів, виховання дітей і вільний та справедливий розподіл сімейних обов’язків;

– соціальне партнерство сім’ї та держави, що здійснюється на основі розподілу відповідальності за сім’ю між батьками, дітьми,

іншими членами сім'ї та державою, сприяння захисту сім'ї від злиднів і обмежень, пов'язаних з вимушеною міграцією, надзвичайними ситуаціями техногенного та природного характеру, військовими конфліктами;

– пріоритетність інтересів кожної дитини незалежно від того, в якій сім'ї вона виховується, забезпечення виживання і захисту дитини, її повноцінного, фізичного, психічного, інтелектуального та соціального розвитку;

– наступність поколінь, що забезпечується передачею нащадкам сімейних, національних і культурних здобутків, традицій, звичаїв.

Із часу прийняття вказаної Концепції в країні реалізовано три державних програми:

– Програма «Українська родина» (постанова Кабінету Міністрів України № 243 від 14.03.2001 р.);

– Державна програма підтримки сім'ї на період до 2010 року (постанова Кабінету Міністрів України № 244 від 19.02.2007 р.);

– Державна цільова соціальна програма підтримки сім'ї до 2016 року (постанова Кабінету Міністрів України № 341 від 15.05.2013 р.).

Серед завдань та заходів кожної з них було передбачено здійснення підготовки молоді до сімейного життя, відповідальності батьків за виховання дітей, підвищення рівня психолого-педагогічної культури, подолання гендерних стереотипів щодо розподілу соціальних ролей у сім'ї, розроблення та впровадження відповідних навчальних програм, надання молоді інформаційних послуг з порушених питань через мережу консультативних пунктів, інших спеціалізованих формувань центрів соціальних служб для молоді (центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді), поширення соціальної реклами.

У межах виконання вказаних державних та відповідних їм регіональних програм функціонували консультативні пункти при органах реєстрації актів цивільного стану, які надавали інформаційно-консультативні послуги молодим парам, що вирішили одружитися; організовувалися освітньо-навчальні заходи для учнівської та студентської молоді з питань підготовки до

сімейного життя, збереження репродуктивного здоров'я та планування сім'ї; видавалися та розповсюджувалися серед молоді інформаційно-просвітницькі матеріали; розроблялися методичні посібники для соціальних працівників з питань роботи з молодою сім'єю, підготовки молоді до сімейного життя. Однак зазначені заходи носили нерегулярний характер, в тому числі через нерозвиненість та нерівномірність розвитку мережі відповідних соціальних служб залежно від регіону та типу населеного пункту.

Державною цільовою соціальною програмою підтримки сім'ї до 2016 року передбачалося також проведення навчальних семінарів для спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою проведення роботи з молоддю з питань підготовки до подружнього життя, що здійснювалися відповідно до спеціальної програми, розробленої за участі громадських організацій та затвердженої Міністерством соціальної політики України. Очікувалося, що результатом таких семінарів стане впровадження навчальних програм у кожному населеному пункті України для того, аби молоде подружжя, пройшовши таку програму, було краще підготовленим до шлюбного життя.

Проте реалізацію цієї державної програми було завершено ще в 2016 році й із того часу в Україні припинено комплексне планування заходів, спрямованих на забезпечення цілеспрямованої підготовки молоді до виконання подружніх та батьківських обов'язків. Відповідно питання формування готовності молоді до шлюбно-сімейного життя, підвищення сексуальної та демографічної культури, зміцнення шлюбно-сімейних відносин, виконання батьківських обов'язків залишаються досі актуальними.

Посилення актуальності таких заходів зумовлюється змінами в ціннісних орієнтаціях молодих громадян, відсутності в них достатніх знань, навичок та життєвого досвіду для забезпечення стабільності й гармонійності подружніх стосунків, про що засвідчили результати соціологічного дослідження «Ціннісні орієнтації української молоді», яке було проведено Державним інститутом сімейної і молодіжної політики. Отримані дані демонструють, як зазначає О. Артюх, що молодь в цілому досить консервативно розглядає питання сім'ї та шлюбу, плануючи в

майбутньому одружитися/вийти заміж (82%) та народити дітей (84%). Проте цінність шлюбу для молоді дещо нівелюється орієнтацією на його незареєстровану форму (41% респондентів хотіли б, щоб шлюб починався з випробувального етапу, без його реєстрації та з подальшим офіційним оформленням). Найбільш оптимальним віком вступу в шлюб молодь вважає 21–25 років. Проте 29% респондентів висловилися, що оптимальним періодом вступу в шлюб для чоловіків – це вік від 26 до 30 років – за наявності можливостей забезпечувати сім'ю.

Основними мотивами вступу в шлюб як для юнаків, так і для дівчат є кохання (85%) та народження дітей (70%), а основними умовами щасливого сімейного життя – довіра і любов (81 та 77%, відповідно). Майже половина респондентів (44%) хотіли б створити міцну сім'ю один раз і на все життя. Водночас більше третини опитаних (36%) все ж не виключають для себе факт розлучення. При тому серед дівчат цей відсоток майже вдвічі вищий, ніж серед юнаків (48 проти 23%). Основною підставою розірвання шлюбу для хлопців і дівчат є зрада (82% респондентів). Відповідно, для молодих людей незалежно від статі емоційно-психологічна складова є пріоритетною в системі сімейних цінностей.

Отримані результати також засвідчують неоднозначність суджень і думок молоді щодо уявлень про сім'ю. З одного боку, ідеальна сім'я для молоді – це сім'я з офіційно зареєстрованим шлюбом, де панує кохання, взаємоповага і взаємодопомога, рівноправність, рівномірність розподілу обов'язків, спільне вирішення проблем, у тому числі виховання дітей, проведення сімейного дозвілля та відпочинку тощо. З іншого – офіційний шлюб перестає бути визначальним фактором як для створення сім'ї, так і для народження дитини. Крім того, в уявленні молоді залишається традиційний розподіл сімейних обов'язків, за якого прерогативою жінки залишаються хатні справи, а фінансове забезпечення сім'ї покладається на чоловіка, що не узгоджується з бажаннями гармонійного розподілу обов'язків, партнерства і рівноправ'я. Невідповідність таких рольових очікувань кожного з подружжя цілком ймовірно може стати причиною конфліктів, розчарувань та розлучень.

При цьому, за даними опитування, 39% молоді не мають навичок подолання конфліктів у родині. Як правило, молодь займає «оборонну позицію», накопичуючи образи. Лише 42% респондентів намагаються одразу з'ясувати сутність конфлікту й спільно її вирішити з іншими членами сім'ї.

Певні суперечності прослідковуються також у ставленні молодих людей до народження та виховання дітей: 87% респондентів вважають, що в ідеалі дитину необхідно виховувати в повній сім'ї. Разом із тим 39% молодих людей не вважають офіційний шлюб обов'язковою умовою для появи в сім'ї дітей. Крім того, 32% респондентів дотримуються думки, що частина молоді свідомо відмовляється від народження дітей через страх не впоратися з труднощами, пов'язаними з утриманням та вихованням дитини. Така позиція молоді може пояснюватися, зокрема, відсутністю необхідних знань та досвіду із зазначеного питання. Отже, можна говорити про неготовність молоді до усвідомленого батьківства, виконання батьківських обов'язків.

Результати опитування доводять і відсутність належного рівня сексуальної

культури юнаків і дівчат. Дошлюбні статеві стосунки є нормою для більшості сучасної молоді. Так, кожен п'ятий підліток віком 14–17 років (20%) уже мав досвід статевих відносин (з них 54% – хлопців, 46% – дівчат). Перший сексуальний контакт у 54% респондентів відбувся у віці 14–15 років, у 31% підлітків – у 16–17 років, 8% підлітків вступали в сексуальні стосунки навіть у віці до 14 років. При цьому основними мотивами початку раннього статевого життя є: цікавість та самоствердження, відчуття зрілості (55 та 51%, відповідно); вплив алкоголю та інших психоактивних речовин, які вживають підлітки (46%); бажання бути такими, як їхні друзі (39%); привернення уваги протилежної статі (33%, до того ж, частіше до цього вдаються дівчата, ніж хлопці).

Основним джерелом отримання знань про статеві стосунки для опитаних підлітків є їхні однолітки (39%); мережа Інтернет (28%); старші друзі (20%); батьки (20%) та телепередачі (19%). Відповідно майже третина (27%) юнаків і дівчат не знають про негативний вплив ранніх статевих стосунків на здоров'я людини. А

частина респондентів (17%) взагалі не вважають такі стосунки шкідливими. Цієї точки зору більшою мірою дотримуються хлопці, ніж дівчата (26 проти 9%). Разом із тим більша половина (56%) підлітків все ж усвідомлюють, що серед негативних наслідків такої сексуальної поведінки можуть бути: рання (небажана) вагітність, переривання вагітності, захворювання, що передаються статевим шляхом, у тому числі ВІЛ/СНІД, безпліддя, різного роду психологічні проблеми тощо.

Відсутність належного рівня готовності молоді до сімейного життя зумовлює необхідність широкої **просвітницької роботи в молодіжному середовищі** задля побудови молоддю міцних, гармонійних сімейних взаємовідносин.

Тож для подальшого забезпечення стабільності і благополуччя сучасної сім'ї постає потреба в систематичному й цілеспрямованому впливі на систему ціннісних настанов молоді, що забезпечуватимуть формування загальної готовності молодих людей до сімейного життя. Певним орієнтиром у цьому процесі можуть слугувати позитивні здобутки інших країн. Водночас результати аналізу зарубіжного досвіду продемонстрували, що дошлюбна підготовка в багатьох європейських країнах зведена до сексуальної просвіти. При цьому сексуальне життя розглядається відокремлено від сімейного. Відповідно, основна мета дошлюбної підготовки – це навчання фізіологічним аспектам статевої поведінки, запобіганню вагітності і венеричних захворювань. Такий підхід є характерним, зокрема для освітніх систем Швеції, Франції, Бельгії та Нідерландів. Разом із тим в окремих європейських країнах формування готовності молоді до сімейного життя розглядається як компонент і формальної та неформальної освіти. Так, польська система освіти містить навчальну програму, окремою складовою якої є дошлюбна підготовка. Ця програма засвідчує, що в польському суспільстві визнається необхідність підготовки молоді до сімейного життя і в інтересах підлітків. При цьому в Польщі передбачено й інші форми роботи з вирішення проблем підготовки до подружнього життя, які проводяться під егідою релігійних організацій.

У Німеччині здійснюється комплексна діяльність шкіл та громадських структур у контексті статевого виховання, дошлюбної підготовки учнівської молоді, виконання батьківських обов'язків. До того ж, Німеччина характеризується розгалуженою інфраструктурою з організації підготовки молоді до майбутнього батьківства. Питання формування навичок у майбутніх батьків включені в плани міських та молодіжних організацій як продовження шкільних курсів. Важливе місце в підготовці молоді до шлюбу, сім'ї та батьківства належить центрам створення сім'ї, медичним центрам при пологових будинках, центрам соціальних служб для молоді. Значну роль у підготовці молоді до батьківства відіграє церква та церковні общини.

Незважаючи на відсутність федеральної навчальної програми з підготовки учнівської молоді до сімейного життя, ця сфера є одним з актуальних напрямків молодіжної політики уряду США, зокрема запроваджується так звана освіта сімейного життя. Її мета й завдання – формування теоретичних знань, розвиток практичних умінь і навичок для набуття чи збагачення досвіду сімейного життя. Фахівцями Національної ради з сімейних відносин (National Council on Family Relations) розроблена та затверджена національна концепція підготовки молоді до виконання сімейних обов'язків, що включає такі змістовні компоненти, як внутрішня динаміка сімей, людського росту та розвитку протягом усього життя, сексуальність, міжособистісні відносини, сім'я й управління ресурсами, виховання дітей і керівництво, професійна етика та практика, сімейне право й державна політика.

Отже, зарубіжна практика дошлюбної підготовки молоді підтверджує той факт, що формування готовності молодих людей до виконання подружніх та батьківських обов'язків, адекватного розуміння ними шлюбу і сім'ї має стати одним із пріоритетних напрямків роботи з молоддю. Водночас, дотримуючись загальносвітових принципів і підходів до цього процесу, в Україні мусить бути створена власна модель просвіти молоді з питань сім'ї. Програма такої підготовки має бути комплексною й охоплювати широке коло питань, пов'язаних зі шлюбом та сім'єю, зокрема таких, як правова, психологічна, педагогічна, фінансово-економічна

грамотність; фізична і духовна зрілість; сексуальна культура; відповідальне та усвідомлене батьківство.

Література:

1. Артюх О. Формування готовності молоді до подружнього життя як складова молодіжної роботи (анотаційні матеріали НДР) [Електронний ресурс]. URL : <https://dismp.gov.ua/formuvannya-gotovnosti-molodi-do-podruzhnogo-zhittya-yak-skladova-molodizhnoi-roboti/>
2. Головатий М. Соціологія молоді : курс лекцій. К. : МАУП, 2006. 304 с.
3. Захарченко В. Соціально-психологічні особливості готовності молоді до подружнього життя. *Український соціум*. 2004. № 1 (3). С. 14-23.
4. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї : підручник. К. : Знання, 2013. 223 с.
5. Омельченко Л. Подружній конфлікт у молодій сім'ї : метод. посіб. К. : Науковий світ, 2006. 49 с.
6. Чепмен Г., Ворен Ш. Збудуй міцну сім'ю. Покрокова інструкція. К. : Форс Україна, 2020. 256 с.

Тема 11. Сексуальна поведінка: особливості та чинники регулювання.

Лекція 11. Сексуальна поведінка: особливості та чинники регулювання.

Сексуальна поведінка – це людська поведінка, завдяки якій людина задовольняє певні потреби на основі використання фізіологічних, психологічних і соціальних механізмів, які поєднані таким чином, що перші є підпорядкованими, включеними в контекст останніх.

Характерною рисою сексуальної поведінки людини є множинність, неоднорідність цілей, досягти яких вона намагається, коли вступає у сексуальні відносини. Сексуальна поведінка може задовольняти цілий ряд інших потреб.

Цілями сексуальної поведінки, на думку І. Кона, є:

- релаксація, зняття статевої напруги;
- задоволення потреби у певній кількості дітей у сім'ї;
- чуттєва насолода як самоціль (гедонізм);
- пізнання, задоволення статевої цікавості, ця мета особливо є значущою для тих, хто розпочинає статеве життя;

- комунікація, набуття відчуття психологічної особистісної інтимності, повного єднання з іншою людиною;
- сексуальне самоствердження, отримання наочних і переконливих доказів власної сексуальної спроможності, потенції;
- позасексуальні цілі (підтримання стабільних подружніх відносин);
- компенсація, заміна інших, дефіцитних для індивідів в силу певних причин видів і форм діяльності або способів емоціонального задоволення.

Соціологи, що досліджують сексуальну поведінку виокремлюють наступні її види: дошлюбну, шлюбну та позашлюбну. Для соціології сім'ї першочерговим є питання про шлюбну сексуальну поведінку як фактор стабільності та успішності шлюбу та передумови народження дітей й реалізації потреби в дітях. Але сьогодні актуальним є питання і дошлюбну сексуальну поведінку, особливо сексуальну поведінку підлітків. Це зумовлено стрімким поширенням дошлюбних статевих відносин, які мають дуже суперечливі наслідки саме для підлітків, а саме – ранні вагітності, неготовність до нових ролей, шкода власному здоров'ю, психологічні травми. Разом з тим слід не ігнорувати і позашлюбну поведінку, оскільки вона свідчить про наявність серйозних проблем у подружньої пари і може негативно впливати як на стосунки в сім'ї так і на процес виховання дітей.

Важливим механізмом, який довгий час регулював сексуальну поведінку була сексуальна культура.

Сексуальна культура регулює сексуальну поведінку людини, формує систему цінностей, заборон і правил, а також зразків поведінки, які будучі засвоєними в процесі соціалізації визначають сексуальний сценарій індивіда, стиль його взаємовідносин з партнером, визначають соціально прийнятні межі, які схвалюються суспільством, сім'єю, шлюбом. Безумовно, що при цьому ступінь засвоєння сексуальної культури суспільства індивідом можуть бути цілковито відмінною, оскільки кожна людина має свої індивідуальні настанови.

Типи сексуальної культури

Легалізм – етична сексуальна система, яка визнає сексуальні відносини з метою народження дітей на засадах легально визнаних шлюбних союзів. В межах легалізму засуджуються усі форми статевого життя, окрім нормативного гетеросексуального сексу.

Ситуаційна етика пов'язана з переконанням, що сексуальна поведінка повинна визначатися актуальним ситуаційним контекстом, тобто конкретною ситуацією. Людина повинна, згідно цьому погляду, керуватися тільки коханням, доброю волею і впевненістю у тому, що наслідки будуть добрими (основа – взаємна симпатія і кохання).

Гедонізм як етична система виходить з того, що єдиним підґрунтям сексуальних відносин є не моральні норми та сексуальний контекст, а виключно насолода, задоволення.

Аскетизм пов'язаний з відмовою від сексуальних відносин та від інших «життєвих задоволень», оскільки найбільше задоволення людина отримує не від чуттєвих задоволень, а від духовного самовдосконалення.

Раціоналізм – одна з сучасних етичних систем, яка базується на пріоритеті розуму та пов'язана з раціональним вибором стратегії сексуальної поведінки.

Статеві стосунки до шлюбу тепер поширені майже в усьому світі. Цивільний шлюб у сучасному суспільстві став прийнятним. Юнаки та дівчата всюди починають статеве життя раніше, а одружуються і народжують первістків пізніше порівняно з минулими поколіннями. Іншими словами, молодь стає сексуально зрілою до шлюбу, а одружується після 25-29 років.

Рівень сексуального досвіду та сексуальний дебют серед дівчат і юнаків у різних куточках світу має певні особливості, однак в одному регіоні є приблизно однаковим.

Дослідження, проведені останніми роками, показали, що в економічно розвинених країнах більшість жіночого населення починає статеві стосунки до 18 років: 76% жінок у Великобританії, 75% – у Франції, 61% – в Італії, 67% – у США, 65% – в Україні.

Водночас 3-14% мешканок Азії мали перший сексуальний досвід до 18 років, 19-45% жінок Латинської Америки – до

16 років, 45-52% африканок регіону Південної Сахари – до 19 років.

Аналіз анонімного анкетування, проведений серед хлопців, дав змогу переконатись, що в економічно розвинених країнах їхнє статеве життя починається переважно до 18 років: 81% – у Великобританії, 79% – у Франції, 75% – у США, 71% – в Україні.

Аналогічно в Азії 24-76% юнаків вступають у статеві стосунки до 18 років, 45-67% в Латинській Америці – до 16 років, 44-75% чоловіків у регіоні Південної Сахари – до 17 років.

Значну роль в цьому відіграла сексуальна революція, яка відбулась на Заході в 60-70-х роках ХХ століття. **Сексуальна революція** (від лат. *sexus* – стать і революція) – комплекс складних і взаємопов'язаних змін у західних суспільствах, що охопили сфери статевої поведінки та гендерних відносин і відповідно відбилися на суспільній думці, моралі, кодексах поведінки. Зміни, які відбулися в ході сексуальної революції:

- збільшилась відкритість у суспільстві щодо сексуальності та тіла, яка заснована, зокрема, на науковому вивченні сексуальної поведінки нормальної людини та поширенні сексуальної освіти;

- науково-технічний прогрес охопив сферу сексуальності: з'явилися протизаплідні таблетки, поширилися презервативи, акушерство стало ефективнішим, з'явилися нові способи запліднення;

- поширився протест молоді проти існуючого контролю церкви, який призвів до збільшення сексуальної розкнутості та зростання свободи сексуальної поведінки;

- відбулася зміна гендерних ролей чоловіка та жінки, посилилась гендерна конвергенція;

- відбулося відродження фемінізму у формі боротьби за рівні соціальні можливості із чоловіками;

- зменшилась роль сім'ї, поширилися нові форми шлюбу;

- розпочалась правова революція у відношенні до сексуальності та гендерної сфери;

- розпочалися зростання суспільної толерантності щодо гомосексуалів і поширення руху за їхні права.

Це призвело до певних наслідків:

- зміна шлюбної поведінки, зокрема – поширення юридично неоформлених способів співжиття та альтернативних форм шлюбу;
- перехід від дитиноцентристської моделі сім'ї до індивідуалістичної пари партнерів, що часто мають одну дитину;
- перехід від превентивної контрацепції, призначеної для запобігання народженню ранніх дітей, до свідомого планування народження кожної дитини;
- перехід від уніфікованої моделі до плюралістичних моделей сім'ї;
- продовження поширення сексуальної освіти у державних школах, коледжах, професійних навчальних закладах.

Відповідно до розглянутих положень питання статевого виховання та сексуальної освіти мають на сьогодні актуальне значення.

Статеве виховання – це процес систематичного і спрямованого впливу на психічний і фізичний розвиток хлопчика (чоловіка) і дівчинки (жінки) для оптимізації їх особистісного розвитку та діяльності в усіх пов'язаних з відносинами статей сферах життя.

Для правильного розвитку дитини їй необхідно отримати уявлення про двостатевий світ. Статеве виховання дитини – обов'язок її батьків. Дитина, яка отримала своєчасне та адекватне статеве виховання і перейняла позитивний приклад подружньої поведінки своїх батьків, що базується на повазі, добрі, ніжності, у підлітковому віці матиме відповідні моральні критерії, що дадуть їй змогу оцінювати певні ситуації та уникати невірних помилок. Саме тому бесіди про наближення статевого дозрівання дитини батькам варто проводити у дошкільному віці.

Коли ж розпочинати розмову з дитиною про речі, пов'язані зі статевим вихованням людини? Тоді, коли діти починають питати про це, тобто з дитинства, коли дитина починає цікавитися, ставити, наприклад, такі запитання як: «Звідки я взявся/взялась?», «Як я народився/народилась?», «Чому мій братик (сестричка) зовнішньо відрізняється від мене?» тощо.

Починаючи такі розмови, необхідно розуміти, що їхня форма і словесне наповнення повинні максимально відповідати віку

дитини. Не слід робити з цього тайну чи табу, оскільки такий підхід лише підвищить допитливість дітей, які для її задоволення почнуть самостійно шукати відповіді в сумнівних і не завжди адекватних джерелах.

На найбільш незручне для батьків запитання дитини «звідки я взявся?» не слід відповідати прийнятими стереотипами, наприклад, «приніс лелека» або «знайшли в капусті», а розповісти про кохання, яке з'єднало батьків (тут можна розповісти історію знайомства, момент весілля).

Американські дослідники описали чотири основні типи ставлення батьків до питань статі: репресивне, уникливе, нав'язливе та експресивне (якщо, звісно, погляди обох батьків на питання збігаються, що зустрічається не завжди).

Репресивний тип ставлення: батьки суворо говорять дітям, що секс – це зло і непристойність. Зазвичай у такій сім'ї заборонені «непристойні» слова, двозначні жарти, не дозволено ходити вдома в нижній білизні. Статеве виховання зводиться до кількох фраз: «це непристойно», «це небезпечно» і «почекай, поки одружишся».

Уникливий тип ставлення: батьки проявляють більш розумне і терпиме ставлення до сексуальності. Вони розглядають це явище швидше як корисне, ніж шкідливе, однак розгублюються, коли мова заходить про конкретні статеві питання. Вони уникають прямого обговорення цієї теми зі своїми дітьми або перетворюють його на нудну лекцію. Мимохіть вони знецінюють ідею тепла, людяності й любові, яку неможна відділити від поняття сексуальності.

Нав'язливий тип ставлення: батьки вважають секс корисним і здоровим явищем, яке вони при цьому ставлять в центр усього сімейного життя. Вони надто ліберальні в усьому, що стосується сексуальної активності, й часом настільки явно демонструють своє статеве життя, що дивують власних дітей. (Наприклад, можуть відкрито обговорювати свої інтимні стосунки або розповідати про свою колекцію еротичних фільмів.) Надмірна увага до статевих питань може дратувати дітей або викликати в них почуття пригніченості.

Експресивний тип ставлення: батьки розглядають секс як природне явище, за необхідності відкрито обговорюють цю тему, але встановлюють розумні рамки для прояву сексуальної активності дітей (так само, як усіх інших форм поведінки). Вони намагаються дати дітям розуміння того, що сексуальність – це позитивне й здорове явище, однак не настільки важливе, щоб зосереджувати на ньому всі свої помисли.

Що повинні робити батьки для статевого виховання своїх дітей:

до 3-х років:

- слідкувати за гігієною дитини;
- привчати до чистоти тіла;
- пояснити різницю між татом та мамою
- (у мами обличчя – не колюче, а у татка – колюче, ростуть вуса та борода);
- у цьому віці дитина вивчає своє тіло, ні в якому разі не можна лякати дитину, якщо вона торкається своїх геніталій.

від 3 до 5 років:

- максимально спокійно та лагідно відповідати на всі запитання про народження дитини (показувати книжки, фільми);
- демонструвати дитині турботу про свого чоловіка, дружину;
- ні в якому разі не відповідати на запитання дитини про «це» різко, бо вона більше ніколи не спитає у вас.

від 5 до 10:

- дозволити дитині митися самотійно;
- поважати особистий простір дитини та давати час бути наодинці з собою, уважно слухати свою дитину і відповідати на усі запитання;
- розповідати і показувати дитині позитивні моделі стосунків;
- розповідати про те як народжуються діти;
- щоб вас не спитала ваша дитина, не засуджуйте її, спокійно та коректно поясніть;
- не вривайтесь у ванну до дитини та не торкайтеся її геніталій.

від 10 до 15:

- розповідайте історії з свого життя, пояснюйте, що таке полюції, що таке менструація;
- терпляче вислуховуйте всі запитання, що виникають у дитини, відповідайте чесно. Якщо відповіді не знаєте, зверніться до спеціальної літератури, консультації спеціаліста;
- розповідайте про почуття, про сім'ю, стосунки, будьте друзями – не втрачайте довіри;
- розповідайте про секс, як про елемент стосунків, що ведуть до створення родини, народження дитини;
- не кажіть, що хтось із друзів вашої дитини поганий, не порушуйте особистий простір, не ігноруйте запитань (інакше про перші сексуальні переживання вашої дитини дізнаєтеся не ви, а хто-небудь інший).

після 15:

- якщо ви змогли залишитися друзями зі своєю дитиною, то все добре, а якщо ні – то спробуйте знайти порозуміння, зверніться до психолога.

Навіть тоді, коли школа приділяє достатньо уваги статево-вихованню, батьки також мають активно проводити аналогічну роботу вдома. Лише спільні зусилля школи й сім'ї дають дитині змогу вирости й стати сексуально-освіченим, відповідальним за свої вчинки підлітком, а потім дорослою людиною. Запорука успіху в статево-вихованні – такий стан у сім'ї, коли дитина може вільно ставити запитання батькам, без страху вислухати замість відповіді повчальну лекцію. Отже, важливою умовою становлення гармонійної особистості є формування у дитини (відповідно до її віку) статево-рольової позиції, і роль сім'ї тут має провідне значення. Важливий виховний вплив має атмосфера у сімейному колі. Основними чинниками статевої соціалізації дітей є батьки, інші члени сім'ї (дідусь, бабуся, брат, сестра) та однолітки. Гармонійна повна сім'я сприяє становленню психології статі й формуванню адекватних статево-рольових уявлень, засвоєнню статевої ролі та цінностей, стимулює ідентифікацію дитини з особою своєї статі, передусім – з батьком або матір'ю.

Але сім'я не завжди може забезпечити повноцінне розв'язання цього питання. На це є свої причини: батьки не завжди готові й можуть обговорювати з дітьми питання сексуальності та статі і часто уникають таких розмов. Деякі батьки чекають, поки діти самі почнуть ставити їм запитання про секс, але діти так і не запитують або ж батьки не помічають непрямих, прихованих запитань. Не всі батьки мають необхідну (точну, достовірну, достатню для віку) інформацію для відповіді на запитання дітей. Спеціалісти з педагогічною підготовкою можуть компетентніше надати дітям відповідну інформацію (ясно, дохідливо і об'єктивно).

Сексуальна освіта

Лібералізація сексуальної моралі в поєднанні з сексуальною неграмотністю, зазначає І. Кон, зумовлюють серйозні небезпеки такі як небажана вагітність та аборти, захворювання, які передаються статевим шляхом (ЗПСШ) і ВІЛ. Сучасне суспільство часто називають суспільством ризику, тому воно виявляє підвищену турботу про суспільну й особисту безпеку. У сфері сексуальності це означає, по-перше, безпечний (для самого суб'єкта, його партнера і третіх осіб) секс, по-друге, відповідальний (соціально і морально) секс. Те і те передбачає знання. Аби не змушувати підлітків засвоювати ці знання на власному гіркому досвіді, суспільство змушене створювати для цього спеціальні соціально-педагогічні інституції, без яких сучасне інформаційне суспільство обійтись не може.

За даними соціологічного опитування КМІС майже 5% (4,9%) українців віком від 18 років та старіше ніколи в житті не займались сексом в той час як 95,1% мали статеві контакти. Про це свідчать дані дослідження, що проводилося Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) на замовлення компанії «Україна сьогодні».

Соціологічне опитування проводилося з 8 по 20 лютого 2013 року в 110 населених пунктах у всіх областях України та в автономній республіці Крим. Методом інтерв'ю опитано 2032 респонденти за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років. Статистична похибка

вибірки (з імовірністю 0,95 і за дизайн-ефекту 1,5) не перевищує 3,3%.

За даними дослідження, у житті 44% мешканців України секс займає важливе місце. 17% з них вважають статеві стосунки дуже важливою частиною свого життя. Трохи більше, аніж 16% українців, сприймають сексуальні контакти як щось неважливе. З них приблизно 9% зазначили, що секс для них є зовсім не важливою частиною життя.

Для українських чоловіків інтимне життя є більш важливим, ніж для жінок. Секс вважають важливою частиною свого життя 55% чоловіків та всього лише 34% жінок. Неважливим статеві стосунки є для 9% чоловіків та 22% жінок.

На запитання про 1-й сексуальний контакт не захотіла відповідати приблизно третина опитаних. 7% респондентів почали інтимне життя у неповнолітньому віці (12–15 років), більшість у віці 16–18 років (42%), ще 29% у наступні три роки. Таким чином, у віці 21 рік 92% вже мали сексуальний досвід.

53% учасників дослідження протягом 30 днів напередодні опитування мали інтимні стосунки. Кількість статевих контактів досить суттєво розрізняється: 1–2 контакти мають 15% тих, хто відповів, приблизно однакова кількість населення мала по 3–4, 5–7, 8–10 та 11–15 контактів (по 9–11%). Більш, ніж чверть респондентів – 26% – повідомила, що вони в цей період сексу не мали.

Майже половина українців (54%) мала за останній рік сексуальні стосунки з одним партнером. Лише 2,5% опитуваних повідомили, що мали в цей період інтимний контакт з більш, ніж з однією людиною. В переважній більшості в цих людей (майже 2/3 від 2,5%) було 2 партнера за останній рік.

Сексуальна освіта, за визначенням ЮНЕСКО, це підхід до викладання тем, що стосуються статевого розвитку й сексуальних стосунків, який передбачає передачу наукової, реальної та об'єктивної інформації не лише про анатомію статевих органів та репродуктивне здоров'я, а й про емоційні стосунки із сексуальним партнером/партнеркою, відповідальне планування стосунків та інші аспекти сексуальної поведінки людини.

Розробкою соціально-педагогічних стратегій та програм займаються такі авторитетні міжнародні організації як Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ), Міжнародна федерація планування сім'ї (МФПС) та Всесвітня сексологічна асоціація (з 2005 р. Всесвітня асоціація сексуального здоров'я (ВАС)). Спираючись на принципи, які розроблені цими організаціями Євросоюз вважає правильною всеохоплюючу сексуальну освіту.

Стратегії сексуальної освіти в Європі:

– *міждисциплінарний підхід*, коли сексуальна освіта розподілена по декількох навчальних предметам (у Франції і Португалії основи сексуальної освіти розподіляються по курсам біології, географії, філософії, релігії);

– *біологічний підхід*, коли сексуальна освіта включена до уроків біології та морально-етичні аспекти в уроки релігії та філософії (Бельгія), або суспільствознавства (Нідерланди);

– *психологічний підхід*, коли в назви предмету входить взаємовідносини;

– *ідеологічний підхід* має місце в країнах Східної Європи (Словаччина, Польща, Угорщина), де курси «підготовка до сімейного життя» багато уваги приділяють соціальним аспектам.

В більшості західноєвропейських країн головним інститутом сексуальної освіти є школа, яку доповнює сім'я, ЗМІ і Інтернет. Але співвідношення є різним.

Як школярам Європи та України розповідають про секс

Нідерланди

Держава запровадила повну статеву освіту, яка починається з 4-річного віку. Зрозуміло, що у дитячих садках про секс не йдеться. Але з дітьми відкрито говорять про кохання і стосунки.

За програмою 8-річним дітям розказують про гендерні стереотипи і самооцінку, а 11-річним – про сексуальну орієнтацію та засоби контрацепції. У початковій школі в першу чергу намагаються навчати дітей, як захиститися від сексуального насилля та чому потрібно поважати сексуальні вподобання інших людей. Більше того, презервативи у Нідерландах доступні в

торгівельних автоматах, а протизаплідні засоби безкоштовні до 21 року.

Пояснюючи школярам, що таке секс, які його ризики та як захистити власне здоров'я, країна досягла наступних зрушень:

- перший статевий досвід в середньому відбувається у 17-річному віці;
- у більшості частини молоді перший секс був обдуманим і приємним. Для порівняння, в США 66 % молоді зізнається, що краще б не поспішали зі статевим життям;
- 85 % молодих людей використовують контрацепцію на постійній основі;
- в країні низький рівень захворювань, що передаються статевим шляхом.

Норвегія

Скандинавська країна започаткувала статеву освіту в 1971 році. Програма розрахована на школярів віком від 7 до 16 років та пояснює, що таке сексуальні бажання, мастурбація, гомосексуальність, контрацепція, аборт, венеричні захворювання, створення сім'ї та сімейні стосунки тощо.

Школа – не єдине джерело інформації про статеві стосунки. Норвезьке національне телебачення запустило серію з 8 невеликих роликів під назвою «Статеве дозрівання». Ведуча доктор Лін Йансруд пояснює найбільш важливі аспекти статевого розвитку, розповідаючи про складнощі чоловічого та жіночого світу. Навіть показує всі нюанси наочно. Для цього вона використовує пластикові моделі, фотографії, знімки мікроскопу та справжні людські тіла. Автори запевняють, що мають навіть 6-літніх фанів. Загалом, передача не має вікових обмежень.

У північній Норвегії ще в 1994 році створили Медичну студентську організацію з питань статевої освіти. Учасники проводили експериментальні заняття для 15-річних підлітків у місті Тромсе, після чого опитували тих, хто закінчив курс, та школярів із сусіднього міста. Перші показали кращі знання про статеве життя, зокрема розуміли наслідки необачного сексу. Також заняття

допомогли знизити кількість захворювань, що передаються статевим шляхом, та ризик небажаних вагітностей і абортів.

Німеччина

Держава зобов'язалась забезпечувати статеву освіту з 1970 року. Курс охоплює широкий спектр тем: від статевого дозрівання і хвороб, що передаються статевим шляхом, до сексуальної активності, ставлення до ЛГБТ, небажаної вагітності, складнощів абортів, небезпеки сексуальних домагань тощо. Також більшість шкіл навчає, як правильно застосовувати контрацепцію. Країна демонструє один з найкращих результатів серед країн Заходу. Дослідження Всесвітньої організації охорони здоров'я показало, що більше 90 % німецьких підлітків використовують контрацепцію.

Швеція

Сексуальна освіта є обов'язковим шкільним предметом з 1956 року. Навчання починається у віці 7-10 років і триває до закінчення школи. Під час занять акцент робиться на здоровому способі життя та на стриманості у відносинах із протилежною статтю. Найважливіші теми: статева зрілість, кохання, уявлення про себе, перший секс, мастурбація, використання презервативів /протизаплідних засобів та орієнтація.

Навіть на телебаченні показують коротенькі відео для 3-6-річних дітей, щоб вони зрозуміли, як влаштовані їхні тіла.

У Швеції аборти не тільки дозволені, але і безкоштовні з 1975 року. Більше того, неповнолітні не потребують дозволу батьків, щоб його зробити. Контрацепція доволі дешева, а екстрені контрацептиви (препарати для попередження вагітності після незахищеного статевого акту) взагалі можуть продати без рецепту.

Як результат, за останні 10 років у Швеції рівень підліткової вагітності знизився на 80 %, а кількість захворювань, що передаються статевим шляхом – на 40 %.

Франція

У Франції сексуальна освіта викладається в школі з 1973 року. Молодь забезпечують усіма необхідними знаннями про секс,

включно з правильним використанням контрацепції. Презервативи у школах роздають вже у 8-9 класах. Окрім цього тинейджери можуть вільно їх купляти прямо в школі в торговельних автоматах або безкоштовно їх отримати у шкільної медсестри.

Свого часу голова благодійної організації боротьби зі СНІДом П'єр Берже заявив, що презервативи та тести на ВІЛ будуть безкоштовними у шкільних торговельних автоматах. Прогнозується, що безкоштовні тести на ВІЛ зменшать кількість інфікованих до 400 людей на рік.

Україна

В Україні також є сексуальна освіта, тільки вона не виділяється окремим курсом, а згідно з чинними державними стандартами (затвердженими ще 2011 року) його елементи були включені до змісту інших: основи здоров'я, біологія та громадянська освіта. За інформацією МОН, на уроках з основ здоров'я у 6-7 класах учням розповідають про розвиток підлітків; ознаки, строки й темпи статевого дозрівання; культуру прояву почуттів; як розпізнавати маніпуляції та протидіяти тиску; ВІЛ-інфікування, шляхи зараження та методи профілактики, важливість толерантного ставлення до ВІЛ-інфікованих людей, відмінність між ВІЛ і СНІДом. У 8 класі зі школярами говорять про стать і статеві ролі, гендерні ролі і стереотипи, стосунки між статями, статеве дозрівання, причини й наслідки ранніх статевих стосунків, підліткову вагітність, інфекції, що передаються статевим шляхом, протидію сексуальному насильству. У 9 класі вивчають родинні цінності, готовність до сімейного життя, чинники впливу на репродуктивне здоров'я, небезпеку ранніх статевих стосунків, школу майбутніх батьків, ВІЛ/СНІД: виклик людині та людству, профілактику ВІЛ/СНІДу на індивідуальному та державному рівнях. У 10 та 11 класах учні більш детально вивчають сім'ю як соціальний інститут та особливості родинної соціалізації.

Включення питань сексуальної освіти в освітній процес потребує навчальних матеріалів, які б враховували етичні норми комплексної освіти та підготовку компетентних фахівців, які могли б працювати з дітьми саме з цих питань.

Не може непокоїти те, що 66,1% українських підлітків шукають і знаходять інформацію про секс в Інтернеті. А середній вік статевого дебюту серед дівчат – 13,7 років, серед хлопців – 13,3. Як результат – у нас один з найбільших показників підліткової вагітності в Європі. Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації впевнений, що корінь зла полягає у слабкій статевій освіті.

На другому місці, серед джерел отримання інформації про секс, друзі й однолітки – 41,0% опитаних. Для кожного третього батьки та вчителі стали важливим джерелом знань про статеві стосунки. Близько третини опитаних 14-17 річних отримували інформацію про статеві стосунки від медпрацівників. Дівчата частіше вдавалися до роз'яснювальних послуг батьків та медиків. До вчителів найактивніше звертаються дівчата 14-15 років.

Керівниця Центру гідності дитини Українського католицького університету, ентузіастка раннього статевого виховання, співавторка курсу раннього статевого виховання «Я_й_ЦЕ» Христина Шабат вважає, що предмет «сексуальна освіта» потрібно запроваджувати ще в дитячому садочку, щоб діти могли вивчати його з чотирьох років. У такому віці, на думку експертки, сексуальну освіту дітям потрібно викладати в контексті особистої безпеки. «Я_й_ЦЕ» – перша в Україні безкоштовна онлайн-програма для дітей про навички безпеки та дотримання правил, про встановлення особистих меж та те, як діяти в небезпечних ситуаціях. Серія онлайн-занять для дітей та батьків складається із 9 відео-зустрічей. Авторки проекту Христина Шабат та Соломія Бойкович, які заснували та розробили програми «Пташеня. Дитячий простір».

Ці програми ґрунтуються на тому, що є вікова класифікація, що дитина має знати, в якому віці – те, що стосується її тіла, від 2 до 6 років:

– в 2 роки дитина має знати назви всіх органів, всіх частин тіла, без винятків – це з метою вивчення тіла і особистої гігієни.

– у віці 3-4 дитина має знати і розуміти різницю між хлопчиками і дівчатками.

– до 6 років дитина в принципі знає, звідки беруться діти – що для того, щоби народилася дитина потрібна жінка і чоловік.

Освітняни запевняють, що завдяки тому, що діти мають базу необхідних знань починаючи з 4 років, це допомагає адаптуватися до школи та захистити свої межі. І вже першокласники можуть розрізняти маркери поведінки, яка не є нормальною – яка їм шкодить, неприємна і не подобається. Також вони вміють правильно сказати, що їм не подобається і повідомити про це дорослим, яким вони довіряють.

Зі свого боку, МОЗ віднедавна запровадило рубрику сексуального здоров'я на своєму сайті та у соцмережах, на цих платформах публікується вся необхідна інформація щодо інфекцій, що передаються статевим шляхом, контрацепції, планування сім'ї, вступу в статеві стосунки тощо.

Як свідчать соціологічні дослідження, впровадження сексуальної освіти в окремих країнах допомогло зменшити кількість небажаних вагітностей серед підлітків, ранніх статевих контактів та незахищених статевих актів, оскільки вона спрямована саме на це, а не на прискорення початку статевого життя.

Література:

1. Білоусенко О. Що таке сексуальна освіта й чи потрібна вона в українських школах [Електронний ресурс]. URL : <https://ms.detector.media/trendi/post/28359/2021-10-24-shcho-take-seksualna-osvita-y-chy-potribna-vona-v-ukrainskykh-shkolakh/>
2. Для 44% мешканців України секс є важливою частиною життя – соціопитування КМІС [Електронний ресурс]. URL : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=144&page=1&t=8>
3. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. К. : Дуліби, 2013. 224 с.
4. Ігнатенко І. Чоловіче тіло у традиційній культурі українців. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 224 с.
5. Кон І. Сексуальна освіта – глобальне завдання XXI століття. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2009. № 1. С. 94-113.
6. Лещук Н. О., Савич Ж. В., Голоцван О. А., Сивохоп Я. М. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч. посіб. К., 2014. 136 с. [Електронний ресурс]. URL : <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4599/1/Sotsialni%20revoliutsii%20XX.pdf>
7. Сексуальне виховання дітей [Електронний ресурс]. URL : https://www.unicef.org/ukraine/media/13051/file/%D0%A1%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5_%

D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_sexuducation_UA(1).pdf%20.pdf

8. Сивохоп Я. Основні підходи щодо формування навичок здорового способу життя учнівської молоді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* / редкол. І. В. Козубовська (голова) та ін. No 18. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2013. С. 102–104 (Педагогіка. Соціальна робота).
9. Танчер В. Соціологія інтимності в постмодерністському ракурсі // *Культура-суспільство-особистість : курс лекцій. Навчальний посібник.* К. : НАН України. Ін-т соціології НАН України. Вища школа / за ред. Л. Скокової, 2006. С. 127-151.
10. Що підлітки знають про секс [Електронний ресурс]. URL : <https://life.pravda.com.ua/society/2019/05/22/236974/>

Тема 12. Конкретні соціологічні дослідження проблем шлюбу та сім'ї

Лекція 12. Соціологічне дослідження проблем шлюбу та сім'ї

Методи збору соціологічної інформації

Дослідження сім'ї в соціології пов'язане з використанням основних методів збору соціологічної інформації.

Метод опитування є найбільш поширеним методом соціологічного дослідження сім'ї. Багато в чому він універсальний. Його основу становить сукупність запитань респондентів, відповіді якого є необхідною для дослідника інформацією. **Опитування** – це метод одержання первинної соціологічної інформації, що ґрунтується на усному або письмовому зверненні до людей за допомогою анкети, інформація якого є важливою для емпіричних й теоретичних висновків. Виокремлюють такі види опитування: анкетування, інтерв'ювання. **Анкетування**, в свою чергу, поділяються на пресове (анкети друкуються засобами масової інформації), поштове (анкети розсилаються поштою), роздаткове (анкети роздаються групі осіб, зосереджених у певному місці). **Інтерв'ю** (тобто бесіда, що проводиться за певним планом) може бути особистим і груповим, телефонним, клінічним (глибоким, довготривалим) і сфокусованим (короткотривалим),

структурованим і неструктурованим. Під час інтерв'ю використовується як індивідуальний, так і груповий метод. Найбільш популярним з групових інтерв'ю вважають метод фокус-групи.

Фокус-група – бесіда невеликої групи людей за визначеним планом на попередньо визначену наукову тему в безпосередньому (особистому) контакті у спеціально відведеному приміщенні. Р. Крюгер визначив фокус групу як ретельно розплановану дискусію, призначену для отримання поглядів з визначеної теми в безпечній ситуації.

Метод аналізу документів – спосіб збирання даних в соціологічних дослідженнях сім'ї, який передбачає отримання та використання інформації, зафіксованої у рукописних, або друкованих текстах, на магнітних стрічках, кіноплівках, інших носіях соціальної інформації. Отже, документи – це спеціально створені предмети, призначені для передавання чи зберігання інформації.

Крім традиційного (класичного, якісного) аналізу документів застосовують і контент-аналіз документів (формалізований, кількісний). Якщо перший передбачає все розмаїття розумових операцій, спрямованих на інтерпретацію змісту документа, то другий з'ясовує змістовні одиниці, які можна однозначно фіксувати та переводити у кількісні показники за допомогою визначених одиниць підрахунків.

Важливо пам'ятати, що контент-аналіз використовує змістовні одиниці відповідно до концепції дослідження, провідної ідеї тексту документа. Індикаторами одиниць тут можуть бути окремі поняття, теми, події, імена. За допомогою одиниць підрахунків здійснюється кількісна оцінка об'єкта, частота появи ознак його у полі зору дослідника, що фіксується з математичною точністю. Саме високий ступінь точності, коли йдеться про великий обсяг несистематизованого матеріалу, – перевага контент-аналізу.

Важливим методом соціологічного дослідження сім'ї є **метод спостереження**. Спостереження – це цілеспрямоване сприйняття явищ об'єктивної дійсності, у процесі якого одержують знання щодо зовнішніх аспектів, властивостей та відносин об'єктів, що

вивчаються. Іншими словами, спостереження – це пряма реєстрація подій (що відбуваються) з боку очевидця, тобто того, хто спостерігає.

На відміну від буденного спостереження у науковому спостереженні заздалегідь планується його організація, розробляється методика реєстрації, опрацювання та інтерпретації даних, що дозволяє забезпечити відносну надійність отриманої інформації, Головним об'єктом при цьому є поведінка окремих людей і соціальних груп, а також умови їх діяльності. Використовуючи метод спостереження можна вивчити реальні стосунки у сім'ї, проаналізувати реальне життя її членів, їх конкретну поведінку.

Спостереження може проводитись як відносно самотійно, так і у межах експерименту. Експеримент дозволяє досліднику активно втручатися в перебіг процесу з метою отримання потрібних знань. Специфіка експерименту полягає у можливості отримати інформації при відсутності відомостей про нього у тих, кого досліджують, щоб не деформувати очікувані результати.

В соціології часто використовується і **метод соціометрії**, який пов'язаний з використанням прикладних методик вивчення структури та динаміки «неформальних» взаємовідносин між членами сім'ї, а саме: структури сім'ї та взаємовідносини та дистанції між її членами з огляду на їх особистісні симпатії та антипатії.

Застосування класичної соціометричної методики у дослідженні сім'ї пов'язано з серйозними труднощами, оскільки сучасна нуклеарна сім'я є мало чисельною. Тому ефективно використовувати **метод сімейної соціограми**. Метод дозволяє виявити соціометричні позиції членів сім'ї і характер їх комунікацій.

Методи соціологічного дослідження, які ми розглянули вище, об'єднують в групу традиційних, оскільки, вони зазвичай використовуються для дослідження всіх основних сфер суспільного життя, зокрема – сімейної сфери. Водночас із розвитком комп'ютерної техніки і появою Інтернету з'явилися нові методи соціологічного дослідження, серед яким значне місце посідають

casestudy та онлайн-опитування. Сутність casestudy полягає в тому, щоб, детально дослідивши один чи декілька глибинних процесів, які відбуваються у суспільстві, краще зрозуміти явище, що вивчається, і запропонувати численну інтерпретацію. **Метод casestudy** виник на початку ХХ ст. у Школі бізнесу Гарвардського університету (США), де вивчено окремі прецеденти (реальні ситуації) з юридичної та ділової практики.

На думку представників Чиказької школи, кейс-стаді – некілкісне дослідження, зосереджене головним чином на подіях та контексті подій, у ході якого з'ясовується тлумачення соціального життя учасниками відповідних подій. Casestudy – дослідницька стратегія, спрямована на глибокий, повний і комплексний аналіз соціального феномену на прикладі окремого емпіричного об'єкта (випадку). Перевагою цього методу є можливість отримання глибшої інформації про латентні процеси, приховані механізмами соціальних відносин. Тільки за допомогою такого якісного підходу можна відобразити сферу неформальних відносин, що існують між людьми. Основними методами casestudy є вільне інтерв'ю і включене спостереження.

До сучасних технологій збору інформації відносяться також **онлайн-опитування**, поява яких пов'язана з виникненням і поширенням Інтернету та пошуками дослідників нових можливостей використовувати в своїй роботі комп'ютер, сучасні статистичні програми і комп'ютерно-телефонні технології опитування. При цьому значну частину опитувань можна здійснювати через web-мережу. Технічні можливості для цього вже зараз високі: можна використовувати тексти, трьохвимірне зображення, відео сюжети, електронну пошту в режимі прямого діалогу, телефонний зв'язок.

До нетрадиційних методів соціологічних досліджень сім'ї слід віднести також **генеалогічні дослідження**, які використовують широке коло джерел для написання історії сім'ї, роду, для складання родоводу, генеалогічного дерева та ін.

У генеалогічних дослідженнях застосовуються специфічні методи: генеалогічний метод, сутність якого полягає в розробці для певної спільноти (населення села, селища) генеалогічної таблиці та

дерева родоводу, через дослідження родовідних дерев сімей, які потрапили до вибірки; біографічний метод, суть якого в збиранні автобіографічних даних методом інтерв'ю. Він використовується для вивчення життєвого шляху людини, її походження та родоводу.

Соціологічне дослідження сім'ї потребує системного підходу, тобто аналіз життєвого циклу сім'ї, сімейних взаємовідносин, сімейної поведінки та передбачає застосування статистичного, етнографічного, демографічного, економічного, психологічного, медичного та інших підходів. Завдання полягає у поєднанні даних про багатоманітність об'єкту з метою отримання об'єктивної інформації стосовно процесів та змін, що спостерігаються у сім'ї.

Сім'я – системний об'єкт, і тому у випадках розходження пояснень тих або інших даних потрібно шукати причини в біологічних, медичних або психологічних факторах та глибинних соціальних. Зростання розлучень, наприклад, як соціальний феномен може у випадку психологічної редукції проголошуватись наслідком «різниці характерів», одностітність пояснюватись егоїзмом, а багатодітність сім'ї може вважатись наслідком «інстинктів». Зрозуміло, що це дуже однобічне та поверхнєве пояснення. Саме застосування системного підходу дозволяє адекватно відобразити у наукових моделях системну природу сім'ї як об'єкту вивчення та досягти в межах соціологічного пояснення сімейної динаміки узгодження психологічних, економічних, демографічних, соціальних та інших даних.

Системний підхід у дослідженні сім'ї дозволяє розглядати саму сім'ю як певну підсистему, яка взаємодіє з іншими сім'ями – субсистемами, а не як щось ізольоване. Системне дослідження сім'ї дозволяє дослідити як нелінійні взаємодії, так і врахувати цілісні параметри сім'ї як соціального інституту та малої соціальної групи.

Сім'я як система пов'язана із суспільством, процесами, які відбуваються у ньому, тому доцільно з'ясовувати як вони позначаються на формуванні та функціонуванні сім'ї.

Література:

1. Багатодітна сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи [Електронний ресурс]. URL : <https://dismp.gov.ua/bagatoditna-sim-ya-yak-ob-iekt-socialno-pedagogichnoi-roboti/>
2. Богдан О. Що варто знати про соціологію та соціальні дослідження? Посібник-довідник для громадських активістів та всіх зацікавлених. К. : Дух і Літера, 2015. 380 с.
3. Вакуленко С., Сокурянська Л. Повсякденність сучасної сім'ї: практики та ризики в умовах суспільства, що змінюється (кейс Харкова). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2020. Випуск 45. С. 58-68.
4. Касянчук М. та ін. Українське суспільство та ЛГБТ напередодні великої війни: Національне дослідження ставлення населення України до лесбійок, геїв, бісексуальних і трансгендерних людей / М. Касянчук, В. Маліков, О. Рокицька, О. Трофименко, О. Шестаковський, С. Шермет (ІС НАНУ, ЦСЕС, ЕГЗП – Україна, ГО «Асоціація ЛГБТ «ЛІГА», Донбас – СоцПроект). Київ – Маріуполь Таллінн, 2022. 142 с.
5. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї: підручник. К. : Знання, 2013. 223 с.
6. Сімейні цінності української молоді. Інформаційні матеріали до Всеукраїнського форуму сім'ї [Електронний ресурс]. URL : <file:///C:/Users/V/Downloads/Simejni-tsinnosti-ukrainskoi-molodi.-Informatsijni-materialy-do-Vseukrainskoho-forumu-sim-i-2018.pdf>
7. Становище сімей в Україні (за підсумками 2010 – 2013 років) Щорічна державна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище сімей і стан реалізації державної сімейної політики [Електронний ресурс]. Режим доступу : <file:///C:/Users/V/Downloads/Stanovishhe-simej-v-Ukraini-za-pidsumkami-2010-2013-rokiv.-Shhorichna-derzhavna-dopovid.pdf>
8. Українське покоління Z: цінності та орієнтири. [Електронний ресурс]. URL : <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13874.pdf>
9. Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій [Електронний ресурс]. URL : https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/482997/mod_resource/content/1/

7. Запитання на екзамен і тестові завдання

Запитання на екзамен

1. Шлюб і сім'я: базові поняття соціології сім'ї.
2. Етапи життєвого циклу сім'ї та умови життя.
3. Функції сім'ї.
4. Основні етапи становлення соціології сім'ї.
5. Концептуальні підходи до вивчення сім'ї в соціологічній думці.
6. Становлення соціології сім'ї в Україні.
7. Шлюбна поведінка: фактори її регулювання.
8. Теорії шлюбного вибору.
9. Альтернативні шлюбні практики.
10. Типи відносин в сім'ї.
11. Гендерні стереотипи та їх вплив на відносини в сім'ї.
12. Зміст та особливості партнерських практик.
13. Батьківство та історичні форми ставлення до дітей.
14. Материнство та батьківство: соціальні практики.
15. Чайлдфрі – як соціальна практика небатьківства.
16. Зміст сімейного виховання, основні компоненти та фактори.
17. Засади сімейного виховання.
18. Соціальні перешкоди в здійсненні виховного потенціалу української сім'ї.
19. Сімейні конфлікти: визначення та причини.
20. Класифікація сімейних конфліктів.
21. Стили поведінки в конфлікті.
22. Розлучення як об'єкт соціологічного дослідження.
23. Причини та наслідки розлучень.
24. Сімейна криза, симптоми, стадії та шляхи подолання.
25. Загальні тенденції формування та функціонування сучасної сім'ї.
26. Радикальні зміни у шлюбно-сімейних стосунках.
27. Чинники високого рівня цінності сімейного способу життя українців.
28. Зміни в сценарії шлюбної поведінки українців.

29. Стратегії шлюбної поведінки українців.
30. Мотиви вступу у шлюб у доіндустріальному, індустріальному та постіндустріальному суспільствах.
31. Основні причини розлучень подружжя.
32. Українська сім'ї в умовах сучасних ризиків.
33. Молода сім'я: поняття, основні характеристики та особливості.
34. Специфіка життєдіяльності студентської сім'ї.
35. Основні компоненти готовності молоді до сімейного життя.
36. Сімейні орієнтації української молоді.
37. Дошлюбна підготовка молоді в навчальних закладах.
38. Основні принципи державної сімейної політики.
39. Поняття сексуальна поведінка та механізми її регулювання.
40. Сексуальна революція: особливості та наслідки.
41. Сексуальна освіта: основні стратегії та практики.
42. Основні методи соціологічного дослідження шлюбу та сім'ї.

Тестові завдання з дисципліни

1. Оберіть найбільш точне визначення дисципліни «Соціологія сім'ї»:

А) галузь соціології, що вивчає формування, розвиток та функціонування сім'ї, шлюбно-сімейних відносин у конкретних культурних та соціально-економічних умовах; Б) наука, яка вивчає інститут сім'ї, який здійснює відтворення населення і спадковість сімейних поколінь; В) галузь соціології, що досліджує сім'ю як малу соціальну групу; Г) галузь соціології, що досліджує стан та загальні тенденції розвитку сучасної сім'ї.

2. Що таке «шлюб»:

А) явище, що пов'язане з відтворенням поколінь, вихованням та інституалізацією людини; Б) історично обумовлена, санкціонована й регульована суспільством форма відносин між чоловіком і жінкою, що визначає їх права і обов'язки стосовно один одного та дітей; В) історично-конкретна система взаємин між чоловіками і жінками, між батьками і дітьми; Г) об'єднання людей на основі шлюбу або кровної спорідненості, усиновлені, пов'язаних

спільністю побуту, взаємними відповідальністю, піклуванням і допомогою.

3. Сім'я – це:

А) система, що пов'язана з відтворенням поколінь, вихованням та соціалізацією людини; Б) історично обумовлена, санкціонована й регульована суспільством форма відносин між чоловіком і жінкою, що визначає їх права і обов'язки стосовно один одного та дітей; В) історично-конкретна система взаємин між чоловіками і жінками, між батьками і дітьми; Г) об'єднання людей на основі шлюбу або кровної спорідненості, усиновлені, пов'язаних спільністю побуту, взаємними відповідальністю, піклуванням і допомогою.

4. Об'єктом соціології сім'ї – є: А) мала соціальна група; Б) соціальний інститут; В) форма подружжя, при якій шлюб укладають два партнера; Г) соціальний інститут і мала соціальна група.

5. Сім'я, що складається з подружньої пари та їх дітей, тобто з двох поколінь, називається: А) повною; Б) розширеною; В) нуклеарною; Г) традиційною.

6. Сім'я як мала соціальна група відрізняється від інших малих груп такими типовими ознаками: А) перевага неформальних довірчих відносин між чоловіком і дружиною, між батьками і дітьми; Б) згуртованість, груповий контроль; В) формування ціннісних орієнтацій, самореалізації, самоствердження; Г) часті конфлікти.

7. Сім'я як соціальний інститут характеризується:

А) природною спільністю людей; Б) сукупністю соціальних норм, санкцій і зразків поведінки, що регулюють процес відтворення людини; В) визначеною формою стосунків між чоловіком та жінкою; Г) чіткими правилами регуляції стосунків між членами сім'ї.

8. Функція сім'ї, яка полягає у забезпеченні біологічного відтворення суспільства і задоволенні потреби в дітях – це:

А) виховна функція; Б) сексуальна функція; В) репродуктивна функція; Г) рекреаційна функція.

9. Союз однієї жінки з кількома чоловіками – це:
А) полігамія; Б) поліандрія; В) полігінія; Г) моногамія.

10. Полігамія – це: А) шлюб з двох партнерів; Б) це шлюб між одним чоловіком та декількома жінками; В) шлюб у який вступають більше ніж два партнера; Г) форма самотнього життя.

11. «Новий батько» – це чоловік, який: А) піклується про свою сім'ю як керівник; Б) не тільки бере на себе відповідальність за свою сім'ю, але ділить порівну з дружиною і домашні обов'язки, і обов'язки по догляду за дітьми, їх розвитком і вихованням; В) який активно включений в процес догляду за дітьми та їх вихованням, проте внесок такого батька в розвиток дітей менше, ніж внесок матерів; Г) забезпечує захист та матеріальне забезпечення.

12. Легалізм як тип сексуальної культури: А) визнає, що сексуальна поведінка повинна визначатися конкретною ситуацією та людина повинна керуватися тільки коханням, доброю волею; Б) визнає сексуальні відносини з метою народження дітей на засадах легально визнаних шлюбних союзів; В) визнає, що єдиним підґрунтям сексуальних відносин є не моральні норми та сексуальний контекст, а виключно насолода, задоволення; Г) базується на пріоритеті розуму та пов'язана з раціональним вибором стратегії сексуальної поведінки.

13. Компроміс – це стиль поведінки: А) який може перевести зовнішній конфлікт у пряму конфронтацію і зіткнення із застосуванням сили; Б) обережних, раціонально мислячих людей, орієнтованих на збереження стабільних сімейних відносин; В) стиль, орієнтований на збереження соціальних відносин, домінує

у представників жіночої статі, що займають підпорядковану соціальну позицію на тлі неадекватної, заниженої самооцінки; Г) стиль, орієнтований на збереження статусу свого «я».

14. Умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого житла, їжі, одягу й іншого майна чи коштів, на які він має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я – це: А) фізичне насильство; Б) психічне насильство; В) економічне насильство; Г) сексуальне насильство.

15. Протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого, а також дії сексуального характеру відносно неповнолітнього члена сім'ї – це: А) фізичне насильство; Б) психічне насильство; В) економічне насильство; Г) сексуальне насильство.

16. Насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе, що може завдавати шкоду психічному здоров'ю – це: А) фізичне насильство; Б) психічне насильство; В) економічне насильство; Г) сексуальне насильство.

17. Хто з українських науковців досліджує подружні стосунки в українській селянській родині кінця ХІХ – початку ХХ століття: А) О. Стрельник; Б) О. Кісь; В) Н. Лавриненко; Г) Л. Слюсар.

18. Хто з українських науковців досліджує гендерні відносини в українській сім'ї: А) О. Кісь; Б) О. Стрельник; В) Н. Лавриненко; Г) І. Курило.

19. Хто з науковців досліджує феномен материнства: А) О. Кісь; Б) В. Захарченко; В) О. Стрельник; Г) Л. Слюсар.

20. Тип відносин, який формується на спільній ідеї шлюбу як добровільного союзу та створюється задля того, щоб полегшити життя одне одного, зробити його цікавішим, простішим, безпечнішим це: А) гедоністичний тип; Б) демонстративний тип; В) партнерський тип; Г) автократичний тип.

21. Егалітарний аспект материнства передбачає: А) рівноправ'я щодо місця та ролі жінки в суспільстві та вибору пріоритетних сфер для її самореалізації; Б) репродуктивні можливості жінки; В) догляд за дітьми та їхнє виховання; Г) кар'єрну орієнтацію жінки.

22. Сім'я, яка не справляється з батьківськими обов'язками – це: А) сім'я авторитарних батьків; Б) неблагополучна сім'я; В) кар'єрна сім'я; Г) сім'я з упередженим ставленням до дітей.

23. Який компонент виховання пов'язаний із збагаченням дітей знаннями, формуванням потреби у їх здобутті та постійному оновленні: А) моральне; Б) патріотичне; В) інтелектуальне; Г) правове.

24. Сексуальна освіта в якій країні, на Ваш погляд, має найкращі результати: А) Норвегія; Б) Нідерланди; В) Німеччина; Г) Швеція; Д) Франція; Е) Україна.

25. Яке виховання спрямоване на формування любові та поваги до своїх Батьківщини, народу, культури, історії: А) моральне; Б) інтелектуальне; В) патріотичне; Г) правове.

26. Основні методи виховання: А) прийняття, обмеження, послідовність; Б) вимогливість, любов, опіка; В) турбота, любов, вимогливість; Г) вимогливість, обмеження, покарання.

27. До соціально-психологічного компонента готовності молоді до сімейного життя відноситься: А) вміння долати ворожі позиції по відношенню один до одного; Б) вміння узгоджувати

сімейні та професійні настанови; В) вміння будувати взаємини в сім'ї на засадах взаємоповаги, взаєморозуміння та турботи, керувати своїми емоціями, конструктивно вирішувати конфлікти/проблеми; Г) вміння здійснювати рівномірний розподіл сімейних ролей та обов'язків, вирішувати господарські справи, вести сімейний бюджет тощо.

28. Домінантна гіперпротекція це: А) поєднання високих вимог до дитини та заниженої уваги до потреб дитини; Б) дитина перебуває у центрі уваги батьків, але позбавлена самостійності; В) потреби дітей не задовольняють та карають за будь-яку провину; Г) свідоме або несвідоме ототожнювання дитини з будь-якими негативними моментами у житті батьків.

29. Найбільш поширений метод соціологічного дослідження сім'ї: А) фокус-група; Б) спостереження; В) опитування; Г) метод сімейної соціограми.

30. Фокус-група – це: А) бесіда, що проводиться за певним планом; Б) бесіда невеликої групи людей за визначеним планом на попередньо обумовлену наукову тему в безпосередньому контакті у спеціально відведеному приміщенні; В) вільне інтерв'ю; Г) дослідження поведінки соціальних груп.

8. Список рекомендованої літератури

1. Аксьонова С. Підліткове материнство: демографічний аспект проблеми. К. : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2016 [Електронний ресурс]. URL : https://www.idss.org.ua/monografii/2016_Aksyonova.pdf
2. Аксьонова С. Вік материнства у контексті цінності часу. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 2 (44). С. 56-73.
3. Артюх О. Формування готовності молоді до подружнього життя як складова молодіжної роботи (анотаційні матеріали НДР) [Електронний ресурс]. URL : https://dismp.gov.ua/wp-content/uploads/Simejna_molodizhna_politika_-2-103-113.pdf
4. Богдан О. Що варто знати про соціологію та соціальні дослідження? Посібник-довідник для громадських активістів та всіх зацікавлених. К. : Дух і Літера, 2015. С. 193-224.
5. Бородчук Н., Черенько Л. та ін. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні [Електронний ресурс]. URL : <https://www.idss.org.ua/arhiv/FINAL-poverty-report-UA-web.pdf>
6. Брюкнер П. Парадокси любові: есей. Л. : Грані-Т, 2012. С. 344.
7. Вакуленко С., Сокурянська Л. Повсякденність сучасної сім'ї: практики та ризику в умовах суспільства, що змінюється (кейс Харкова). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2020. Випуск 45. С. 58-68.
8. Вінтергофф М. Чому наші діти стають тиранами, або Загублене дитинство. К. : Темпора, 2011. 180 с.
9. Гіденс Е. Нестримний світ як глобалізація перетворює наше життя. Київ : Альтерпрес, 2004. 100 с.
10. Глазунов С. Соціологія сім'ї : навч. посіб. Дніпропетровськ : РВВ ДДУ, 2000. 140 с.
11. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. К. : Центр Разумкова, Видавництво «Заповіт», 2016. [Електронний ресурс]. URL : <http://razumkov.org.ua/images/broshura/Gender-FINAL-S.pdf>
12. Головатий М. Соціологія молоді : курс лекцій. К. : МАУП, 2006. С. 140-148.

13. Головаха Є, Дембіцький С., Макеєв С. Вступ. Соціологія надзвичайності. Вступ. Соціологія надзвичайності. // Українське суспільство в умовах війни. 2022 : колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 15-24.
14. Грей Дж. За межами Марса та Венери. Магія стосунків у бурхливому сьогоденні. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 351 с.
15. Гуменюк Л. Соціальна конфліктологія : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. С. 153-164.
16. Дашенкова Н., Коробкіна Т. Трансформація феномену батьківства в сучасному суспільстві [Електронний ресурс]. URL : http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/3263/1/Dashenkova_Transformatsiia%20fenomenu_2012.pdf
17. Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. К. : КНЕУ, 2002. 472 с.
18. Для 44% мешканців України секс є важливою частиною життя – соціопитування КМІС [Електронний ресурс]. Ресурс доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=144&page=1&t=8>
19. Захарченко В. Подружні конфлікти та стратегії їх розв'язання в молодих сім'ях. *Український соціум*. 2004. № 3 (5). С. 44-51.
20. Захарченко В. Соціально-психологічні особливості готовності молоді до подружнього життя. *Український соціум*. 2004. № 1 (3). С. 14-23.
21. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. К. : Дуліби, 2013. 224 с.
22. Ігнатенко І. Чоловіче тіло у традиційній культурі українців. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 224 с.
23. Ігнатенко І. Шлюбно-сімейні стосунки у традиційній культурі українців. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. 240 с.
24. Касянчук М. та ін. Українське суспільство та ЛГБТ напередодні великої війни: Національне дослідження ставлення населення України до лесбійок, геїв, бісексуальних і трансгендерних людей / М. Касянчук, В. Маліков, О. Рокицька, О. Трофименко, О. Шестаковський, С. Шеремет (ІС НАНУ, ЦСЕП, ЕГЗП – Україна, ГО «Асоціація ЛГБТ «ЛІГА», Донбас – СоцПроект). Київ – Маріуполь Таллінн, 2022. 142 с.
25. Кожен другий шлюб в Україні розпадається через непорозуміння і алкоголізм [Електронний ресурс]. URL : [http:// nbnews.com.ua/ua/tema/98031/](http://nbnews.com.ua/ua/tema/98031/)

26. Кон І. Сексуальна освіта – глобальне завдання XXI століття. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2009. № 1. С. 94-113.
27. Кризи сімейних відносин чи кризи по-сімейному [Електронний ресурс]. URL : <http://megasite.in.ua/9267-krizi-simtjnih-vidnosin-chi-krizi-po-simejjnomu.html>
28. Кризи сімейного життя – як їх подолати [Електронний ресурс]. URL : <http://superova.com/2011/02/kryzy-simejnoho-zhyttya-yak-jih-podolaty/>
29. Курило І. Емансипаційні цінності та дітородна поведінка в контексті демографічної модернізації (на матеріалах останньої хвилі Світового дослідження цінностей (2017-2020)). *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 2 (44). С. 37-55.
30. Курило І. Структурні характеристики народжуваності, їх взаємозв'язки та демографічні фактори динаміки. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 1 (35). С. 11-25.
31. Курило І. Рождаемость и родительство в социально-демографическом измерении [Електронний ресурс]. URL : https://www.idss.org.ua/monografii/2018_Kurilo.pdf
32. Лавріненко Н. Соціологія сім'ї // Соціологія : короткий енциклопедичний словник / уклад. В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. / під заг. ред. В. І. Воловича. К. : УЦДК, 1998. С. 572.
33. Лавріненко Н. Інститут сім'ї в Україні: напрями трансформації. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Випуск 2 (16). Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. С. 463-472.
34. Лавріненко Н. Причини збереження неоконсервативної гендерної ідеології в Україні. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Київ, 2018. Випуск 6 (20). С. 379-386.
35. Лавріненко Н. Трансформація форм сім'ї в сучасній Україні. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Випуск 7 (21). Київ : Інститут соціології НАН України, 2020. С. 239-251.
36. Левченко К. Тілесні покарання дітей: ефективний засіб виховання чи порушення прав дитини [Електронний ресурс]. URL : http://old.la-strada.org.ua/ucp_mod_news_list_show_79.html
37. Лещук Н., Савич Ж., Голоцван О., Сивохоп Я. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч. посіб. К., 2014. 136 с.
38. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї : підручник. К. : Знання, 2013. 223 с.

39. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії : навч. посіб. К. : МАУП, 2004. 464 с.
40. Ляшенко Н., Семке Н. Соціологія сім'ї: Конспект лекцій [Електронний ресурс]. URL : http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/39139/1/Book_2018_Liashenko_Sotsiolohiia_simi_Ch_1.pdf
41. Марценюк Т. Чому не варто боятися фемінізму. К. : Видавничий Дім «Комора», 2018. 328 с.
42. Марценюк Т. Г. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи та кращі практики. К. : Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД). 2015. 45 с.
43. Норвуд Р. Жінки, які кохають до нестями. Харків : Віват, 2017. 320 с.
44. Оксамитна С. Гендерні ролі та стереотипи // Основи теорії гендеру : навчальний посібник. К. : «К.І.С», 2004. С. 157-181.
45. Омельченко Л. Подружній конфлікт у молодій сім'ї : метод. посіб. К. : Науковий світ, 2006. 49 с.
46. Парфанович А. Характеристики видів насильства у стосунках молодої сім'ї. *Social Work & Education*. 2017. № 1 (4). С. 22-32.
47. Портницька Н., Долінчук І. Способи вирішення конфліктів як чинник побудови подружніх стосунків: актуальні тенденції. *Наука і освіта*. 2016. № 5. С. 233-238.
48. Райшер Е. Супербатьки. К. : Видавнича група КМ-БУКС, 2020. 208 с.
49. Роль жінок в українському суспільстві [Електронний ресурс]. URL : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/rol_zhenschin_v_ukrainskom_obschestve.html
50. Рудинеско Е. Розладнана сім'я. Київ : Ніка-Центр, 2004. 232 с.
51. Сивохоп Я. Основні підходи щодо формування навичок здорового способу життя учнівської молоді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* / редкол. І. В. Козубовська (голова) та ін. № 18. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2013. С. 102–104 (Педагогіка. Соціальна робота).
52. Сімейні цінності української молоді. Інформаційні матеріали до Всеукраїнського форуму сім'ї [Електронний ресурс]. URL : <file:///C:/Users/V/Downloads/Simejni-tsinnosti-ukrainskoi-molodi.-Informatsijni-materialy-do-Vseukrainskoho-forumu-sim-i-2018.pdf>
53. Слотен Анна-Марі Між двох вогнів. Чому ми досі обираємо між роботою та сім'єю. К. : Наш формат, 2018. 280 с.

54. Слюсар Л. Батьківство у системі відносин інституту сім'ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2 (27). С. 26-38.
55. Слюсар Л. Нужен ли брак современным украинцам [Електронний ресурс]. URL : <https://nv.ua/opinion/nuzhen-li-brak-sovremennym-ukraincam-57291.html>
56. Слюсар Л. Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність [Електронний ресурс]. URL : <https://www.idss.org.ua/arhiv/>
57. Соціологічна думка України : навч. посіб. / М. Захарченко, В. Бурлачук, М. Молчанов та ін. К. : Заповіт, 1996. 424 с.
58. Соціологічна енциклопедія / укладач В. Городяненко. К. : Академвидав, 2008. 456 с.
59. Стрельник О. Турбота як робота: материнство у фокусі соціології : монографія. Київ : Критика, 2017. 288 с.
60. Танчин І. Соціологія : навч. посіб. К. : Знання, 2007. 357 с.
61. Танчер В. Соціологія інтимності в постмодерністському ракурсі // *Культура-суспільство-особистість : курс лекцій*. Навчальний посібник. К. : НАН України. Ін-т соціології НАН України. Вища школа / за ред. Л. Скокової, 2006. С. 127-151.
62. Тоффлер Е. Третя хвиля. К. : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
63. Українське покоління Z: цінності та орієнтири. [Електронний ресурс]. URL : <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13874.pdf>
64. Франкел Борис. Постіндустріальні утопісти. К. : Ніка-Центр, 2005. 304 с.
65. Фромм Е. Мистецтво любові. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2017. 192 с.
66. Хамітов Н. Плідні та неплодні моделі сучасної сім'ї: досвід андроген-аналізу // *Ситуація родини в сучасному суспільстві – досвід Центрально-Східної Європи* / наук. ред. Ю. Горбанюк. Люблін, 2007. С. 24-29.
67. Чапай А. Тато в декреті. Харків : Vivat, 2016. 160 с.
68. Чепмен Г., Ворен Ш. Збудуй міцну сім'ю. Покрокова інструкція. К. : Форс Україна, 2020. 256 с.
69. Черниш Н. Соціологія : курс лекцій [Електронний ресурс]. URL : https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/482997/mod_resource/content/1/
70. Що підлітки знають про секс [Електронний ресурс]. URL : <https://life.pravda.com.ua/society/2019/05/22/236974/>

Навчально-методичне видання

СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї

*Навчально-методичний посібник
для студентів та викладачів*

з ДИСЦИПЛІНИ СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 054 Соціологія

Освітньо-професійний рівень: бакалавр

Технічне редагування та верстка – Т. Меркулова

Підписано до друку 14 лютого 2023 р.
Формат 60x84/16. Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. др. арк. 12,31. Об.-вид. арк. 9,2.
Наклад 300 прим. Зам № 229
Віддруковано з оригіналів

Видавництво

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.
01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002 (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова (044) 239-30-26

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені Михайла Драгоманова